

304194

LIBANON

ZSIDÓ LAP

AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MUZEUM TUDOMÁNYOS ÉS
MŰVÉSZETI EGYESÜLET TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRATA

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: Fenékkal fölfordult világ
GRÓZINGER M. JÓZSEF: Bergson
SCHEIBER SÁNDOR: Egy talányos jóslásmód megfejtése
BALÁZS GYÓRGY: Az erdélyi szombatosok 1941 tavaszán

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

ZSOLDOS JENŐ: Szemelvények Sárosy Gyula műveiből

FIGYELŐ

KOMLÓS OTTÓ: Heller Bernát
GRÓZINGER M. JÓZSEF: Simon Bernfeld

KÖNYVEK:

KOHN ZOLTÁN: Révész Béla: Max Nordau élete
ZSOLDOS JENŐ: Bródy László: Évek seregszemléje
R. BÁN MARGIT: A zsidó gyermek és a zsidó iskola
VIHAR BÉLA: Ribeiro Conto—Rónai Pál: Santosi versek
KATONA JÓZSEF: Kálmán Ödön: A rabbi könyve



VI. ÉVFOLYAM 1. SZ.

1 9 4 1

BUDAPEST

LIBANON

Szerkesztők

GRÓZINGER M. JÓZSEF KOHN ZOLTÁN
MUNKÁCSI ERNŐ ZSOLDOS JENŐ

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGY SZÁMBAN

Szerkesztőség:

BUDAPEST, XIV., SZENT DOMONKOS-UTCA 8

Kiadóhivatal:

Dr. Bendetz és Társa könyvesbolt és tudományos antiquárium
Budapest, VI., Andrásy-ut 15. Telefon: 1-280-27.



ELŐFIZETÉSI DIJ ÉVI 5 PENGŐ.

EGYES SZÁM ÁRA: 1.50 P.

Hirdetési árak: Egész oldal 24 P., féoldal 12 P., negyedoldal 6 P.

Előfizetni a kiadóhivatalban vagy a Magyar Általános Hitelbank Andrásy-
úti fiókja 39.741 sz. csekk számláján lehet. (A magánközlemények helyén
feltüntetendő: Libanon.)

Minden cikkért szerzője felel.

Felelős szerkesztő: Munkácsi Ernő
Nyomdáért felel: Richter Márton

Felelős kiadó: Kohn Zoltán

LIBANON

ZSIDÓ LAP

AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MUZEUM
TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI EGYESÜLET FOLYÓIRATA

SZERKESZTIK :

GRÓZINGER M. JÓZSEF, KOHN ZOLTÁN, MUNKÁCSI ERNŐ,
ZSOLDOS JENŐ

1941

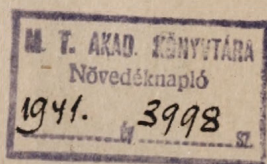
HATODIK ÉVFOLYAM



B U D A P E S T

A LIBANON DOLGOZÓTÁRSAI 1941-BEN:

Balázs György	R. Bán Margit
Beke Ödön	Scheiber Sándor
Gervai Sándor	Selényi Pál
Grózinger M. József	Sós Endre
Grünvald Fülöp	Steiner Lenke
Kandel Sámuel	Szabolcsi Bence
Kardos László	Turóczy-Trostler József
Katona József	Vág Sándor
Kohn Zoltán	Vidor Pál
Komlós Ottó	Vihar Béla
Munkácsi Ernő	Zsoldos Jenő



TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK, CIKKEK:

BALÁZS GYÖRGY: Az erdélyi szombatosok 1941 tavaszán	18
A názsnánfalvi fazsinagóga I.	80
BEKE ÖDÖN: Izsák száraz fája	70
GRÓZINGER M. JÓZSEF: Bergson	8
A profétizmus útja a legújabb gondolkodásig..	76
SCHEIBER SÁNDOR: Egy talányos jóslásmód megfejtése	13
SELÉNYI PÁL: Pfeifer Ignác	65
SÓS ENDRE: Makai Emil	45
SZABOLCSI BENCE: Zsidó zenei nyelvemlék: A legrégebb kótázott bibliadallam	67
TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: Fenékkal felfordult világ II., III.	1, 33

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

GRÜNVALD FÜLÖP: Löw Lipót százéves rabbilevele	85
MUNKÁCSI ERNŐ: Mendel prefektus hiteles portréja	82
N. E.: A trenderli	83
VÁG SÁNDOR: Rachel és a magyar dráma története	52
ZSOLDOS JENŐ: Szemelvények Sárosy Gyula műveiből	23
Magyar irodalmi adatok Rachel művészetéről	54

FIGYELŐ:

GRÓZINGER M. JÓZSEF: Simon Bernfeld	26
Jehuda Hallévi	59
KOMLÓS OTTÓ: Heller Bernát	25
Az Országos Magyar Zsidó Múzeum Közgyűlése	56
Múzeumegyesületi közlemények	95

KÖNYVEK:

A zsidó gyermek és a zsidó iskola. <i>R. Bán Margit</i>	30
AGNON, SEMUEL JOSZÉF: Tengerek szívében. <i>1s. Jehudi</i>	89
BENOSCHOFKY IMRE: Zsidóságunk tanításai. <i>Kandel Sámuel</i>	88
BRÓDY LÁSZLÓ: Évek seregszemléje. <i>Zsoldos Jenő</i>	29
HAHN ISTVÁN: A fény ünnepe. <i>Vidor Pál</i>	90
KÁLMÁN ÖDÖN: A rabbi könyve. <i>Katona József</i>	32
KOMLÓS ALADÁR: Himnusz a mosolyhoz. <i>Kardos László</i>	60
MARKOVITS RODION: Reb Ancsli. <i>Katona József</i>	63
MEZEI BÉLA: Ősök és Hősök. <i>Gervai Sándor</i>	64
RÉVÉSZ BÉLA: Max Nordau élete. <i>Kohn Zoltán</i>	27
RIBEIRO COUTO—RÓNAI PÁL: Santosi versek. <i>Vihar Béla</i>	32
SCHABAD, MICHAEL: Die Wiederentdeckung des Ich. <i>Grözinger M. József</i>	63
SEBESTYÉN KÁROLY: Munkák és napok. <i>Kohn Zoltán</i>	92
SZEMERE SAMU: Az Izr. Magy. Irod. Társ. Évkönyve. <i>K. Gy.</i>	91
VIHAR BÉLA: Betük békeességében. <i>Zsoldos Jenő</i>	94
WERFEL, FRANZ: Das Lied von Bernadette. <i>Steiner Lenke</i>	93



Fenekkel felfordult világ

Tanulmány a mesés képzetek és meseképzetek történetéből.

II.

3. *Ritka hazugcsodák gyűjteménye. A Szencsey-dalokkönyv* éneke joggal viselhetné ezt a címet. Mesehazugságai kirínak a szokottabb hazugcsodák közül, s úgy mint itt, kis helyen, közös keretben nem igen fordulnak elő.

Bolhán szántani csak olyan bohó beszéd, mint a kecskén- vagy macskán-szántás. Hazugmesei elem viszont a bolhával-szántás. A méhhel-szántásra példa a *Cyrus* intermediumában. Az óriásszúnyogot ismerjük Lukianosból, de a magyar népdal is ismeri. Hogy azonban hídnak teszik meg a Duna két partjára, ehhez csak egyetlen távoli analógiát tudnék, két hídverő szúnyogot a XIV. sz. német versében.²⁰

Megfoghatóbb levegő veszi körül az óriáshalat. Talán azért, mert az ember legősibb képzetei, ma is ijesztően eleven „imágói”

közül való. Mítoszok, mesék, mondák, legendák tanuskodnak termékeny „világtörténeti” szerepéről. A számtalan közel- és távolrokon mesei-mondai forma közül mellőzzük azokat, amelyek kívül esnek a magyar vers motívális körén: a Szindbád-Brandanustípust (az óriáshalat szígetnek nézik és kikötnek rajta²¹), az Ariontípust (a hal hátára veszi s megmenti a vízbe esett vagy vízbe vetett embert²²) s csak az idetartozó Jónástípusra szorítkozunk (ember a hal gyomrában, ahová akarata ellenére vagy szándékosan került²³). Nem vagyunk hiedelemkutatók, sem teológusok, ezért a

²⁰ Uhländ, Schriften zur Geschichte u. Sage, III. 224 l.

²¹ C. Schröder, Sanct Brandan, Erlangen 1871; M. I. de Goeje, La légende de S. Brandan, Actes du Congr. de Stockholm, 1899, I. l. 43. — V. Chauvin, La récitation égyptienne des Mille et une Nuits, Bruxelles, 1899, 42. és Bibliographie des ouvrages arabes VII, 9. — Runeberg, Le cont de l'île poisson. Mémoires de la soc. néophil. Helsingfors, 1902. III. 42 ll.; H. Günter, Die christliche Legende des Abendlandes, Heidelberg, 1910, 84; Waters, Voyage of Brendan, Oxford, 1928; Handwörterbuch des d. Märchens, II. 1934. 124 ll. A zsidó anyaghoz: Zeitschr. des Ver. f. Volkskunde II. 1892. 297.

²² Hermann Usener, Die Sintfluthsagen, Bonn 1899. 138 l. Hans Schmidt, Jona, Göttingen, 1907, 96 ll.

²³ W. Simpson, The Jonah Legend, London 1899. L. Radermacher, Wal-fischmythen. Archiv für Religionswissenschaft 1906.; Leo Frobenius, Im Zeichen des Sonnengottes Berlin, I. 1904. H. Gunkel, Das Märchen im Alten Testament, Tübingen 1917, 133 l. — I. G. Frazer, Folklore in the Old Testament, London, III. 82 ll. — S. C. Stollberg, Jona, Halle, 1927. — Encyclopaedia Judaica IX. (1932), 272. — Handwörterbuch des deutschen Märchens II. 128 l.



tárgy mitikus, néprajzi, vallástörténeti vonatkozásai sem érdekelnek. (Az értelmezések között a legmélyebb a „szoláris:“ az éjtszaka elnyeli s reggelre kelve újra kiadja a naphőst.) A teljesség céltalan pozitivistá lidérce sem izgat. Annál jobban érdekel az alkotó szellem megnyilatkozása, még a legjelentéktelenebb formában is, s a formától megváltott szellem útja.

Minden képzeletet meghaladó kaland, Frobenius kalauzolása mellett éghajlat alól éghajlat alá, kultúrkörrel kultúrkörre követni a Jónásmese sorsát, látni, milyen mitikus gazdagságban tenyészik születése helyén, Melanézia, Polinézia, Mikronézia szigetein, ott ahol az óriáshal, a tenger, napnyugta és napfelkelte mindennapi elemi élmény; hogyan alkalmazkodik Észak-, Közép- és Dél-Amerika klimatikus feltételeihez, hogyan módosul Afrikában (hal, cethal helyett emberevő szörnnyeteg); hogyan kap fantasztikus méreteket Kelet- és Belső-Ázsia mongoloid népeinek tigrismeséiben és sárkánymítoszaiban; hogyan lesz „irodalommá“ Indiában;²⁴ hogyan halványodik el, alakul át vagy vész ki a halképzet Európában (hal helyett farkas), úgyhogy már csak mítosz- és meseszórványok bizonyítják meglétét s a tiszta őstípusnak mindössze pár képviselőjével találkozunk. (Gesta Romanorum,²⁵ Basile,²⁶ szláv mese.²⁷)

A típuson belül különálló világ a bibliai Jónás története: az egyetlen forma, ahol egy új humanizált erkölcs- és istenfogalom hatja át az amorális, mitikus alapréteget. Története elválaszthatatlan a Szentirástól, vele együtt eljut mindenüvé, vissza mesei ősrokonai közé is. Pályája persze elhomályosul a nála jóval fényesebb, hősibb nő- és férfialakoké mellett. (A XVI. század gazdag magyar bibliai irodalmában mindössze két író foglalkoztat.) De azért neki is megvan a maga szerény szellem- és érzülettörténeti szerepe az őskeresztény és középkori művészetben;²⁸ prédikációk és a Biblia pauperum kedves alakja, sőt varázsigék és benedikciók is idézik a nevét. Története hol szimbólum, hol allegória; hol a zsidóság sorsának, hol pedig Krisztus diadalmas pokolraszállásának hasonlata. A felvilágosodás óta jóindulatú humor és ironia kíséri hősietlen cethal-kalandját. (L. Scheffel Jos. Viktor versét: Im schwarzen Walfisch zu Askalon; de már a régi ábrázolások is!) Mindenesetre nagy része van abban, hogy az európai ember

²⁴) Katha-sarit-sagara, die Märchensammlung des Sri Somadeva Bhatta aus Kaschmir. Sanskrit u. deutsch herausg. von H. Brockhaus, Leipzig, 1839, 139 l. — A. Weber, Über das Uttamacaritrakathânakam. Sitzungsberichte der preuss. Akademie der Wissenschaften, 1884, I. 269 II. — l. még W. A. Clouston, Popular Thales and Fictions, London, 1887, I. 404 ll.

²⁵) Joh. G. Th. Grässe, Gesta Romanorum. Dresden u. Leipzig, 1842. Zweiter Anhang, 17. Erzählung, 249 ll.

²⁶) G. Basile, Lo cunto de li cunti. Napoli, 1674. V. 8. (Nennillo és Nennella).

²⁷) Fr. Krauss, Sagen u. Märchen der Südslaven, Leipzig, 1883, I. 271 ll.

²⁸) O. Mitius, Jonas auf den Denkmälern des christlichen Altertums, 1897. Schmidt, Jona, 91 ll.

Fenékkel felfordult világ.

emlékezetében mindvégig eleven maradhatott a bárhol és bármikor „aktualizálható” ősi képzet.

Az antik görögség is beleesik a cethalmítosz kultúrföldrajzi körzetébe (Földközi tenger²⁹⁾), noha a mítosz maga önállóan nem fordul elő, hanem csak a Herakles-, Perseus-, Jasonmonda részeként. De helyette itt van Lukianos halhatatlan cethal paródiája, az „Igaz történet” I. könyvében (XXX. fej.). Az óceániai, amerikai ősmesékben is van példa arra, hogy az elnyelt hős napokat tölt a hal gyomrában s ideiglenesen berendezkedik benne, de Lukianos valósággal kis kalandos regénné bővíti ki az esetet. A cethal hossza ezeröttszáz stádion. Hatalmas belseje külön ország. Van benne erdő, tó, hal, vad. Furcsanevű, rák- és tonhalfejű, menyéttestű, göröngylábú s más furcsa alkatú emberek lakják. De két görög is akad közöttük. Lukianos utasait hajóstúl nyelte el a cethal. Egy évig és kilenc hónapig élnek Cethalországban. Szőlőt művelnek, gyümölcsöt szednek a fáról, tornásznak, vadásznak s résztvesznek a vad őslakók véres csatájában. (Megjegyzendő, hogy Lukianos a Szindbád-motívumot is kiaknázza, mint ahogy, sok száz évvel később Münchhausen szintén kiköt a cethalszigeten s megfordul Cethalországban is.) Ez a parodisztikus kép annyira személyhez kötött, egyszerű, hogy a legjobb esetben csak másolni és majmolni lehet. Ezért olyan könnyű felismerni a magyar óriáshal gyomrában elnyúló „kegyetlen” erdő s az erdőben nyúlászó háromszáz lovas lukianosi eredetét és jegyeit, annál is inkább, mivel a XVI—XVII. század írói rendszerint csak a Jónástörténetnek adnak anekdotikus fordulatot. (Bebel Heinrich cannstatti kovácsát lovastul nyeli el a hal;³⁰ v. ö. Kirchof, Wendunmuth I, No. 260; Abraham a S. Clara, Werke X, 465, XIII. 1, 28.) vagy a Szindbád-változatot újítják meg, vagy egyszerűen csak óriáscethalat fogatnak hősükkel. Ritka eset az olyan, amikor az elbeszélő egész század katonát nyelet el a hallal s várost épített az elnyeltékkel.³¹ Mindez csak emeli a magyar változat érdekességét s újabb bizonyítéka Lukianos egyetemes hatásának,³² amely a korai humanizmussal indul meg (Poggio), az érett humanizmusban éri el legmagasabb fokát (Erasmus, Hutten), a barokkban, sőt a XVIII. században sem csökken (Voltaire, Wieland) s nálunk sem mult el nyomtalanul (pl. Bogáti Fazekas Miklós).

²⁹⁾ Rohde, Der griechische Roman, 209 l.; Frobenius, Im Zeitalter des Sonnengottes, 191 ll.

³⁰⁾ Bebeliana opuscula. Argentorati, 1514. — Libri facetiarum iucundissimi, III. No. 113 l. H. Bebel's Facetien. Drei Bücher. Histor. kritische Ausgabe von G. Bebermeyer, Leipzig, 1931, 144 ll.

³¹⁾ I. Scheible, Das Schaltjahr, 4, 122 l.

³²⁾ L. R. Förster, Lukian in der Renaissance, Archiv f. Literaturgeschichte XIV, 337 ll. — P. Schulze, Lukian in der Ren. Progr. Dessau, 1906. — N. Caccia, Note sur la Fortune di Luciano nel Rinascimento. Milano, 1914. — O. Gewerstock, Lucian u. Hutten, Berlin, 1924. — G. Lojaco, Il riso di Luciano. Catania, 1932. V. ö. Kummer, Das Nachwirken der antiken komischen Dichtung in den Werken von Rabelais, Berlin, 1937.

A cethal méreteihez alkalmazkodik a nagy ökör, hegyeket erő hosszú derekával. Ez is a képzelet vadaskertjében nőtt ekkorára, akárcsak társa, a szarvas, amelynek agancsközét tizenöt perc alatt repüli be a fecske, vagy egy másik, mely hatszáz embert lakat jól a husával.³³ A IX. századi latin költő,³⁴ Steinhöwel³⁵ félelmetes bakkjával, Hans Sachs s az orosz mese³⁶ hatalmas lovával együtt. A magyar vers ökréhez hasonlóval szolgál egy litván mese,³⁷ akkora, hogy esztendőbe telik, mire a gólya egyik szárjától a másikig repül. Megtévesztően hű párdarabját a Kalevala éneklimeg (XX. ének):

Egy ökör nőtt fel Karjalában,
Bika hizott finn hazában,
Nem volt sem nagy, sem kicsike,
Borjunak bizonynal bevált:
Farka míg Hemében lógott
Feje a Kém folyónál hímált,
Szarvai néki száz öl hosszak,
Orra másfél olyan vastag,
Egy menyétnek kell egy jó hét,
Míg befutja nyügje helyét,
Egész nap repült a fecske
Szarva közt a rét ökrének,
Igy is ügyyel-bajjal győzte
Sehol sem pihenve közbe,
A mókusnak egy napi út

Míg marjától farkáig fut,
Legvégéig el sem is jut.
Még a másik óra is jut.
Ezt a borzadalmas borjút,
Nagy bikáját Finnországnak
Kivezették Karjalából
Északon határait,
Száz ember a szarvát fogta,
Ezer az orrát húzta-vonta,
Ugy kísérik a nagy ökröt,
Ugy hozták be Északonba.
Megy mendégél adta ökre
Szar vízszorossa szádján
A fertő füvét legeli,
Háta a felhőket meszeli.

(Vikár B. fordítása.)

Ezt az ökröt a telhetetlen nagyítás s az önmagát bátorító fokozás és párhuzamosítás északi szenvedélye hozta létre. Három állatot, az egész környezetet mozgósítja, hogy szemléltető képet adjon a szörnyeteg méreteiről. S az eredmény mégis az, hogy részzeitől nem látni az egészet. (A képzethez l. K. Krohn, *Kalevala-studien* II. F. F. Communications No. 67. Helsinki 1926, 157 l. és O. Looits, u. o. No. 66. 75 l.)

Egyelőre nem foglalkozunk az eredet és a forrás kérdésével, hanem tovább megyünk az óriástyúkhoz, amelynek olyan „rettegetes nagy” a tojása, hogy huszonkét falut mos el az árja. Az első pillanatban a Lukianos jégmadarát juttatja eszünkbe. Ez is tiszteletet keltő példány. Ha felszáll, olyan szelet támaszt a két szárnyával, hogy majdnem felborítja az utasok hajóját. Fészke szálfákból van összerakva. Kerülete hatvan stádion. Tojása akkora, mint egy hordó. Az egyiket szekercével feltörik. Tollatlan fiókat találnak benne; ez olyan erős, mint húsz keselyű. A két szárnyas között teljes lenne a megfelelés, egy jellemző részlet (a falvakat elmosó tojás árja) híján, pedig éppen az ilyen részletek szokták eldönteni a közös eredet vagy rokonság kérdését. Ezért a pusztá nagyság alapján a mendikás csodatyúkját azokkal a csodás mada-

³³) Müller—Fraureuth, 70 l.

³⁴) Mon. Germ. Poetae latini aevi Carolini II. 474.

³⁵) H. Steinhöwel, Aescop. Bibl. des Lit. Vereins, 117 (1873), 223.

³⁶) Bolte—Polivka, II. 515 l.

³⁷) A. Schleicher, Litauische Märchen, Weimar, 1857, 38 l.

rakkal sem azonosíthatjuk, amelyeket „griff” néven³⁸ ismer a keleti és nyugati mesevilág...

„Láttam a Dunát is, hogy egyszer megégett:” a mendikás tudja, hogy ezzel a lóditásával csúfolja meg legjobban a tapasztalatot és józan észet. Az égő patak, égő folyó és tó — hacsak nem költői metafora — rendszerint az apokaliptikus csodák, a világvége, istenek alkonya-féle mitoszok képzetkörébe vezet. De a valószínűtlenségek és képtelenségek értékrendjében is első, ősi hely illeti meg őket. Ilyenekre hivatkozik a szerelmes, amikor változhatatlan hűségéről akarja meggyőzni kedvesét. (Akkor hagylak el, ha visszafelé foyik, ha kigyúl a folyó.) Égő olajforrásokra is gondolhatnánk. De ha egy ind mesében a vádlott el akarja hitetni a bíróval,³⁹ hogy lánggal égő tavat látott, ez már sem nem látomás, sem nem metafora, hanem tudatosan költött hazugsóda, akárcsak a magyar versben, csakhogy ez konkrét anekdotikus helyzetre utal. S ezen a nyomon elindulva bátran tovább mehetünk.

Hat vándordiák Magyarországra tart. Egész vagyonuk öt fillér. Passauban betérnek egy fogadóba. Esznek-isznak, amennyi csak beléjük fér, de amikor fizetésre kerül a sor, kijelentik, hogy nincsen pénzüik. A fogadósna van szíve és humora, elbocsátja őket azzal, hogy csak menjenek Isten hírével, s ha majd újra erre visz az útjuk, annak, aki legnagyobbat hazudik, elengedi a tartozását. Egy év múlva megtérnek magyarországi „tanulmányútjuk”-ból. Újra benéznek a fogadóba, de ezúttal nem egyszerre, hanem egymás után. Mindegyik elmondja a maga hazugságát. Az első látott Budán egy madarat; a templomtornyon ült. Árnyéka Esztergomig ért. A másik azt meséli, hogy a budai templomudvaron hevert egy tojás. Akkora volt, hogy háromszáz paraszt nem tudta sem megemelni, sem megfordítani, háromszáz kőfaragó pedig hiába erőlködött, egy kis darab, nem sok, annyit sem tudott letörni belőle. A harmadik csak annyit tud, hogy Pozsonytól Bécsig leégett a Duna, a negyedik, hogy Pozsony és Bécs között csupa sült halat látni, az ötödik azzal a hírrel jő, hogy meghalt az Úristen, s végül a hatodik azt hazudja, hogy Linzben látott egy égig érő létrát, amelyen asszonyok meg gyerekek jártak föl és alá, kezükben kolbász és zsemlye. A fogadós nem tudja eldönteni, hogy a hat közül melyiknek ítélje oda a pálmát, mind a hatnak elengedi a tartozását.

Nagyjában így beszéli el ezt a történetet a XVI. század egyik

³⁸) Chauvin, Bibliographie, VII. 13 l.

³⁹) F. Hahn, Blicke in die Geisteswelt der heidnischen Kols. Gütersloh 1906. No. 17. — Az égő patak (víz) iellegzetesen hazugsóda képzet. De ismeri Fischart is. Gryphius Horribilicribrifaxában (ed. W. Braune, Halle a/S. 1876, 67 l.) lobbót vetnek a vizek. A XVI. sz. kis hazugsódaiban, a Finkenritterben (ed. Joh. Bolte, 1913.) a parasztnak szalmával, puskaporral, szurokkal oltják az égő patakat stb. — Közelkorú magyar versben (Nemz. Múz. kézirat. Hung. oct. 161): „Pest és Buda közt a Duna már egyszer megégett: De az Isten eloltani küldött segítséget...”

anekdotikus írója, Schumann Valentin.⁴⁰ Szinte előzmények nélkül jelenik meg a német irodalomban. Veszélytelen, tréfás hangjából is kiérezni istent és eget profanizáló hazudozásainak mérészségét és az új emberfajta szabadosságát. A mi szempontunkból az az érdekessége, hogy hazugságainak színhelye Magyarország, amely ezidőtájt egyébként is élénken foglalkoztatja a hír- és újságszerzők, katonák és kalandorok képzeletét,⁴¹ — meg hogy együttmutatja be a nagy madarat, a nagy tojást s a leégett Dunát. Népszerűségét annak a formának köszöni, amelyet Schumann adott neki útravalóul. Heinrich Julius braunschweigi herceg komédiát írt belőle (*Comoedia Hibbelahe von einem Wirthe* 1593),⁴² de szellemtörténetileg jellemző fordulattal Magyarországot Rómával, a Dunát a Tiberisszel helyettesíti s a diákok számát háromra csökkenti. Eyring Eucharius verses változata viszont újra helyreállítja az alaphelyzetet.⁴³ Időrendben megelőzi Schumannt, de vele közös forrásból merít Hans Sachs verses trufája: *Die sechs Regenspürck lügen* (1546).⁴⁴ Ártalmatlan kispolgári humorával s távlatot nem ismerő fametszettechnikájával már-már megközelítené a magyar mendikást, hacsak nem vegyítene hangjába helyenként némi erkölcsi fenntartást (Buda helyett Regensburg). Ezzel a felemás etikai tartással könnyít lelkiismeretén, amikor az útonjáróval elmondhatja a hat hazugságot, köztük a miénket:

1.

Ein kaufman wolt eins tags gen Regnspürck reitten.
 Als dem ein freyhirczknab pekam,
 Fragt er nach newen zeitten;
 Der sprach: „Man sicht ob Regenspürck
 Ein grosen vogel schweben,
 Des schatten pedeckt die stat auf und abe“
 Der Kawffman maint, er drieb den spot.
 Im ein orwaschen gabe.
 Der loff gen wald, kert umb sein rock,
 Fürloff im den weg eben.
 Der kaufman wider fragt die mer.
 Was für ein gschray zu Regenspürg wer.
 „Am margt ligt“, thet er sagen,
 „Ein gros ay, thet die ganczen stat ertrencken.
 Wens brech, darob man stürme lewt.“
 Der kaufman war gedenken:
 Das ay wirt von dem fogel sein;
 On schuld hab ich den schlagen.

⁴⁰ Val. Schuman, *Nachtbüchlein* (1559). *Bibl. des Lit. Vereins*, 197 (1893), 48 ll.: Ein gschicht von sechs studenten, die zogen ins Ungerland.

⁴¹ L. köv. dolgozataimat: *Ungarns Eintritt ins lit. hist. Bewusstsein Deutschlands*. *Deutsch-Ung. Heimatsblätter*, III. 1. 27 ll. *Zum weltliterarischen Streit um den ung. Charakter* Budapest, 1939.

⁴² *Die Schauspiele des Herzogs H. Julius von Braunschweig*. *Bibliothek des Lit. Vereins*, 36 (1855), 299 ll.

⁴³ *Copia Proverbiorum*. *Eyssleben*, 1601. II. 59 ll. A trufa XVI—XVII. századi történetéhez: Müller Fraureuth, 51 ll.

⁴⁴ Hans Sachs, *Sämtliche Fabeln und Schwänke*. Herausg. von E. Goetze u. C. Drescher, Halle, 1903. 4. Bd. 169 ll.

Er verkert sein klaid, im wider pekame,
Als der kaufmon umb zeittung fragt
Zw Regenspurg mit nome,
Sprach er: „Da ist die gancz Thonaw
Pis an den grünt ausprünen.“

(A magyar elbeszélésre emlékeztető részlet a tojás árja, amely elnyeli a várost.)

Az ismeretlen ősforrást pótolja az a verses „Újság”,⁴⁵ amelyből már idéztük a méhkas történetét. Csak egy 1597-iki lenyomatát ismerjük a *Lalebuch* függelékében, de nyelve, verselése, előadásmódja szerint minden bizonnyal régibb Hans Sachsnál. Különben is nem egy archaikus elemet őrzött meg. Minden érdeklődése a tárgy körül forog. Előtte a reformáció korának közönsége: az ő újságszomjúságát akarja kielégíteni. Ez sikerül is. A diákok s ezzel együtt a hazug-trufák számát tizennyolcra emeli: valóságos kis hazugságenciklopédia. A harmadik újság a Duna égéséről értesít, a negyedik megszerzi a sült halak hírével. A hetedikben a csodamadarat idézi a diák:

„ich bin gereiset lang und ferr
eh dass mich der weg tragen her,
da ich gesehen wunder ding
die nicht zu schetzen also ring.
unter anderm ich gesehen hab
ein vogel der ein schatten gab
sitzend auf einem niederm baum
(ich weiz wol dass irs glaubet kaum)
umb den mittag lang siben meil;
ich glaub solcher findt man nicht viel!“

Újságszerzőhöz méltó teljesítmény a nyolcadik diák beszámolója a nagytojásról. Itt teljesen elemében van:

„her wirt ich kom auss ferren landen,
da mir viel abenteuer stiess zhanden
unter anderm ich gesehen hab
ein ei, so auf eim kirchhof lag,
das war so wunderlichen gross
dass es übertraf alle mass,
viel bauren sah ich auch dabei
mit bickeln hauen allerlei.
als man sich lang bemühet hat
dasselb zu bringen ab der stet
und aber solchs unmöglich war
kamens dahin mit gantzer schar,
wolten sehn was doch drinnen wer,
schlugen drein mit den bickeln schwer,
ich hat mich auf ein bühel gmacht
und nam diss handels eben acht;
da sah ich. dass mit arbeit hart
zuletzt die schaln durchschlagen ward.

⁴⁵⁾ Zeitschrift für deutsches Altertum, N. F. 4., 459 ll.

irn keiner hatte sichs versehn
dass es so ubel solte gehn:
das ei fieng an zu laufen auss.
der baur'n wust keiner ein noch auss,
die wurden da erseufet all,
ihr haus und felde allzumal
vom selbigen ei überschwemt.
also der bauren hochmut demt!

(A verses Ujság prózai kivonata olvasható a humanista-barokk átmenet egyik gazdag ízléstörténeti forrásmunkájában, Sommer Johann *Ethographia Mundi*-jában, 1609 I.)

A kutatás ismételten foglalkozott a csodamadárral, de végül is beérte a szokott párhuzamokkal, meg azzal, hogy a grifficsaláddal rokonította. Ha most újra felvetem az eredet kérdését, nem természetlen motívumtörténeti kíváncsiságból teszem, hanem mert érdekelnek szellemi háttere és képzettörténeti vonatkozásai.

Folytatjuk.

Turóczi-Trostler József.

Bergson

A modern filozófia sokhangú zenekarának hangversenyében, a logizmus és az antilogizmus harcában, két zsidó gondolkodó játszott a karvezető szerepét. Hermann Cohen Marburgból szabadtotta világgá a ráció egyeduralmát, Henri Bergson Párisból hirdette az intuício monarchizmusát. Míg azonban a marburgi iskola fejének filozófiája elismerten zsidó talajból sarjadt, addig a Sorbonne filozófusának bölcséleti rendszere nem árulja el a zsidó eredetet. A következő sorok az 1941. évi január 5-én 82 éves korában elhunyt Bergson filozófiájának zsidó elemeit kutatják.

Cohen konstruáló filozófiájával szemben, amely a lét problémáit, az ismeret kérdéseit, az etika útját, a vallás mibenlétét az ész teremtő szintézisében oldja fel, Bergson az ész megelőző ösztönben keresi és találja meg azokat a kategóriákat, amelyeknek segítségével rendszerét empirikus módon felépíti. A biológiai, fiziológiai, patológiai, fizikai, pszichológiai stb. tudományok birtokában Bergson spiritualizmusa nem absztrakt ideák, hanem a tények fölötti filozófalás eredménye. Empirikus beállítottsága mellett lírikus-prófétai entuziazmus jellemzi Bergsont; inkább hajlik a misztikus-romantikus emocionálizmus, mint a számító ész konstrukciói felé. Gondolkodásának költői és látnoki jellege a szív jogainak előharcosává avatja őt az agy túlkapásaival szemben. A poétikus-gondolkodó Bergson az ismeretben nem az észnek, hanem az érzelemnek és az élménynek ítéli oda az elsőbbséget. Ismeret-

elméleti siboleté nem az intellekció, hanem az intuicio. Az értelem csak azért fejlesztette ki a fogalmakat, hogy segítségükkel az élet szükségleteit szolgálják és ezért képtelenek a valóság megragadására. Nem a logikai kategóriák, hanem az élményszerű közvetlen intuicio hatolhat bele a dolgok lényegébe. A kategóriális formák csak a felszínen lebegnek és a valóság belső lényege csak az intuicio előtt tárul fel. Az értelem logocentrikus gondolkodása megbénítja az életet és a fejlődést megakasztja. Ezért filozófiájának középpontjában nem az apollói logosz, hanem a dionysosi erosz áll. Nem a logosz, hanem a biosz játssza Bergsonnál a főszerepet és a fatalista mechanizmus helyébe nála a dinamizmus telosza lép. Biocentrikus gondolkodása az affektust az intellektus és az impulzív érzést a ráció fölé helyezi. Filozófiájának központi idege nem a *cogitare*, hanem a *vivere* és mindent az élet fogalmához mér: Az életet racionális fogalmakkal és az értelem kategóriáival nem ismerhetem meg, az életet csak megélhetem és intuitív módon megérezhetem. Ezért mondhatjuk Bergson filozófiája szubstanciájának a vitalis kategóriák egyeduralmát és a konkrét életformák valóságát. A konkrét életet nem az absztrakt és életidegen logosz, hanem a biosz ösztönszerű sejtése, az intuicio fedi fel.

A tudományos analízissel szemben az intuicio a tapasztalatot transzcendáló abszolútumba hatol, amely a metafizika síkján fekszik és ahova empirikus ismeretekkel nem juthatunk el. Az analízissel és szimbólumokkal operáló tudományok csak a relativumokig érnek, az abszolútumot egyedül az intuicio képes megragadni. A fogalmak a tárgyaknak csak mesterkéltné rekonstrukcióját adják és a valóságnak csak az árnyékát vetítik vissza. A fogalmak analízisének mozdulatlanságával ellentétben az intuicio magába a konkrét változásba és a reális mozgásba helyezi magát bele. Bergson az intuiciót azonosítja az ösztön, a szimpátia és az élan vital, az életlendület fogalmaival és amit az intuicióról mond, az áll az ösztönre, a szimpátiára és az életlendületre is. Az intellektus csak az élettelen tárgyak közt érzi magát otthon, az ösztön azonban az élet széles síkján mozog. Az intellektus soha nem érzi jól magát a folyton megújuló időben, hanem csak a térben, ahol mindent szétboncolhat és összerakhat. Az intellektus csak a geometriára, a holt anyagra vonatkozik és segítségével soha sem merészkedhetünk az élet lüktető birodalmába. Az intellektus mechanisztikus és statikus mozdulatlanságával szemben az ösztön organikusán jár el és az életet a maga dinamikus lüktetésében mutatja meg. Az ösztön a maga dinamikus szimpátiájával és intuitív biztonságával az élet belsejébe visz bennünket és míg az intellektus az életet csak élettelen fogalmakra fordítja le, addig az ösztönös intuicio az élet valóságát revelálja. Ezért nem szabad az értelem szemével nézünk, mert ez csupa megkövesedett aggregátumokat mutat csak az élet totalitásából, hanem az intuicio isteni látásával, amely az élet káprázatos moorizmusát varázsolja elénk. Ezért az ész kinematografiai pillanatsfelvételei helyett a

transzintellektualis intuíció látását kell alkalmaznunk, amely az élelendület egész dinamikáját megragadja. Az élet szabadság-aspektusát és alkotásvágyait egvedül a szabadon néző és teremtő intuíció tárja fel.

Az értelem kvantifikáló fogalmai az élményeket úgy képzelik, mintha azok mérhető és megszámlolható mennyiségek volnának. Azáltal, hogy az értelem az egészet szét daraboló módszerét a belső életre is alkalmazza és az élményekről úgy beszél, mintha azok élettelen tárgyak volnának, a szabadság lelki feltételeit megragadja. Ott, ahol a mennyiség és a szám fogalmaival operálunk, nem lehet szabadságról még beszélni sem. Az asszociációs pszichológia, amely a fizika, chemia és asztronómia analógiájára a lélek determináltságát hangoztatja, a mennyiség fogalmából indul ki és a személyiséget nem értékeli kellőképen. Ezért Bergson megkülönbözteti a külső és belső ént. A deterministák és asszociációs pszichológusok előtt a külső én lebegett, amelynek a belső énhez csak annyi köze van, hogy azt eltakarja. A belső konkrét, élő én azonban szabad és cselekedetei az egész személyiség teremtő dinamizmusából folynak. A kauzalitás törvénye csak a külvilágra szorítkozhatik, de belső életünk nincs az okozati összefüggések hálózatába beleágyazva. A kiterjedt és anyagi világ jelenségei reprodukálhatóságuk miatt mondhatók determináltaknak és előre meghatározottaknak. Itt nincs szabadság, mert minden okilag preformálva van és kauzálisan meghatározott. A belső élet azonban más törvények szerint folyik. A belső életben nem mérhető és nem anyagi jelenségek törvényszerűségei érvényesek, hanem a szellem teremtő spontaneitása, amely nincs alávetve a fenomenális világ kauzalitásának. A lélekben sajátos spiritualis törvények uralkodnak, s ezeknek semmi köze a fizikális világban uralkodó mechanisztikus törvényekhez. A lélek adja a test értelmét és a fizikum értékét a szellem nyújtja. A fizikális világrend determináltságával szemben a belső élet spontaneitásáról és szabadságáról a lélek és a szellem sajátos létele győzi meg a szemlélődő elmét.

Bergson indeterminista spiritualizmusát és intuitivista biológizmusát vallásbölcseleti és etikai úton is megvilágítja. Vallásfilozófiai és erkölcsstani fejtegetései a szabadság fogalmának tisztázása körül mozognak. Mind a vallás, mind az erkölcs két forrásból táplálkozik és a szabadság léte vagy nemléte: a vallás, illetve az erkölcs kiindulási pontjától függ. A zárt társadalmi rend erkölcsstanában a szabadság fogalma a minimumra szorítkozik, mert az egyén etikai ténykedését családi vagy a legjobb esetben nemzeti szempontok határozzák meg. A zárt vagy primitív társadalmi alakulatban az egyéni szabadságot természeti törvények határozzák meg, ami az etikai szabadság kifejlődését megakasztja. A nyílt vagy abszolút társadalmi élet tágabb teret enged a szabadságnak, mert erkölcsi törvényei az egész emberiségre érvényesek; külső nyomás nélkül, szabadon érvényesül az egyéniség akarata. A zárt társadalom moral-struktúrája a statikus mozdu-

latlanság, — az univerzalista abszolút moral struktúrális formája a dinamikus mozgás, a szabad akarat korlátlan érvényesülése. Sokrates és az Evangelium a nyílt moral hírnökei és az abszolút etika megalapítói a misztikusok és az etika hőszói.

Mint az etika normatív tételei zárt és nyílt, azaz individuális és univerzális erkölcsszabályokat rónak a társadalom tagjaira, úgy a vallás is kétféle: megkülönböztetünk zárt és nyitott, azaz statikus és dinamikus vallást. A zárt vallás képzei az egyén és a társadalom fennmaradását szolgálják és épp olyan életszükségletet elégítenek ki, mint a többi biológiai funkciók. A vallásos létnek ezen a fokán az ember az egyéni és szociális egoizmus rabja. A vallás primitív és statikus állapotát a magasabbrendű vallás, a dinamikus vagy nyílt vallás fokozata váltja fel, ahol az ember kilép az egyéni önzés stádiumából és az önzetlen, az egész emberiség javát szolgáló vallásformát követi. A dinamikus vallásformánál az egyéni önzés háttérbe szorul és tért enged az univerzális ideálok megvalósításának az egész emberiség üdvét előmozdító önzetlen és szabad aktivitásban. Ezután a magasztos vallási ideál után vágyódtak a misztikusok, és a proféták patetikus lendülete is a dinamikus vallás univerzalizmusát hirdették. De nem a proféták valósították meg Bergson szerint a dinamikus vallás univerzalista eszméit, hanem a keresztény misztikusok. Bergson szerint a dinamikus vagy nyílt vallás univerzalizmusának misztikus szeretetét a proféták éppoly kevésbé érték el, mint a görögök és rómaiak vagy az orientalista misztikusok és Plotinosz. A kereszténység, a keresztény misztikusok voltak Bergson szerint azok a szellemi hőszók, akik a dinamikus vallás univerzalizmusának csúcára feljutottak.

Az előadott tartalmi összefoglalásból kiviláglik, hogy Bergson filozófiájában nyoma sincs a zsidó származásnak. És ha hozzávesszük, hogy legutolsó művében¹ nem a profétákat, hanem a keresztény misztikusokat tartja az egyetemes vallás képviselőinek, akkor egyenesen kilátástalannak látszik a sorbonnard filozófiájában zsidó nyomokat feltételezni. Ezek ellenére mégis bizonyítható, hogy Bergson bölcelete: zsidó bölcelet.

Hogy Bergson felfogása a profétai szeparatiztikus vallás-szemléletről téves alapokon nyugszik, azt mindenki beláthatja, aki a proféták univerzalizmusát megértette. De mi itt nem szállunk vitába Bergsonnal. Csupán ki akarjuk mutatni, hogy elsősorban a proféták voltak azok, akik filozófiáját befolyásolták.

Bergsonnak a proféták által történt befolyásoltságára nincsenek megdönthetetlen bizonyítékaink. Ez azonban még nem zárja ki, hogy az ő intuicionizmusa és a proféták intuicionizmusa között rokonságot ne fedezzünk fel. A Biblia a profétát „látnoknak” (roeh), „előrelátónak” (chozeh), de legtöbbször „nabinak” nevezi. A „nabi” szó azonban a „bo” jönni igéből származik. „Nabi” tehát a látnok jövőt hirdető, jövőt látó intuícióját, intuitív képességét, Istentől inspirált jövőlátását jelenti. A Szentírást tanulmányozó Bergson jól ismerte a profétát átható ruach Adonaj (isteni szel-

lem) vagy ruach hakkódes (szent szellem) fogalmát és mi sem kézenfekvőbb, hogy az illumináció Dei (ruach Adonaj) fogalmával rokon intuición fogalmát a Biblia mintájára alkotta. Az intuición Bergsonnál a mások lelkébe való ösztönszerű behelyezkedést, a dolgok lényegébe való beleérzést, szimpátiát jelent. Az ösztönszerű szimpátiát, az intuitív képességet pedig Bergson isteni eredetűnek tartja, hiszen az ösztönt divinatorikus szimpátiának, tehát a ruach Adonaj, az isteni szellemtől áthatott lelkiállapotnak nevezi.

A profétizmus mellett más zsidó forrásokból is merített Bergson. Vajjon ismerte-e Bergson Gabiról „fons vitae” (Mekor chájjim, élet forrása) c. művét, nem tudhatjuk: a Mekor chájjim (élet forrása) hatása a bergsoni „életfilozófiára” mégis valószínű. mégpedig Spinoza közvetítésével. Senki sem vonhatja kétségbe, hogy Bergson intuicionizmusa és Spinoza „scientia intuitiva” (intuitív ismeret) fogalma között megvan a rokonsági kapcsolat. A beavatottak előtt, különösen S. Rubin, M. Joël és J. Klatzkin Spinoza kutatásai után, az a filozófiatörténeti tény sem ismeretlen, hogy Spinoza filozófiája zsidó alajból sarjadt. A mos geometricus, a mértani eszközökkel demonstrált filozófia számtani módszerének racionalizmusa nem meríti ki a spinozai bölcselkedés egészét. Az igazi Spinoza nem definícióiból és axiómáiból szól hozzánk, hanem Istenittasultságából, az amor dei intellectusának, Isteni intellektuális szeretetének pátozából. Az „intellektuális istenszeretetet” és az „intuitív tudást” azonban Spinoza a voluntarista Gabiroltól és az irracionalista Leo Hebreótól vette át. Gabirol és Leo Hebreo irracionálizmusa tehát Spinoza közvetítésével jutott el Bergsonhoz. És Bergson, talán anélkül, hogy számot adott volna magának róla, az „élan vital” az életlendület fogalmán épülő „életfilozófiájának” alapelemeit Gabirol „életforrásából”,² második kézből merítette.

Bergson távol állott a zsidóságtól, a zsidó irodalmat nem ismerte és zsidó filozófiai problémák nem érdekelték. De zsidóságtól még sem menekülhetett. A zsidó filozófus, — akár Alexandriában platói filozófiát művel, akár Spanyolországban arisztoteleszi alapra épít, akár Amsterdamban descartesi matematizmusokat szövöget, akár Párisban antimechanisztikus vitalizmust hirdet — zsidó bölcséletet ír.

Grózinger M. József

¹ Les deux sources de la moral, et de la religion. — ² Fons vitae, az élet forrása, mekor chájjim a címe Gabirol művének.

Egy talányos jóslásmód megfejtése

„Válljóslás.“ — „Aki a vállba néz.“

I.

A qairuváni Dúnás Ibn Tamím (X. század elején) héber-arab összehasonlító nyelvészeti munkáját mindezeideig elveszettnek kell tekintenünk. Csak az utána élt íróknál megőrzött néhány idézetből nyerhetünk felőle némi fogalmat.¹⁾ Mózes Ibn Ezra (született 1070-ben) arabnyelvű Poétikájában a következőt idézi belőle: „És azt mondja a qairuváni Dúnás ben Tamím, hogy a szentírási mondatnak: „És repülnek a filiszteusok vállára nyugat felé“²⁾ az az értelme, hogy „jósolni fognak válljóslással“³⁾. Ez a magyarázat azonban nagyon valószínűtlen és nincs semmi értéke.“⁴⁾

B. Halper, a Dropsie College korán elhalt tanára, aki Mózes Ibn Ezra Poétikáját az oxfordi kéziratból⁵⁾ héberre fordította, a fenti kifejezéshez a következő megjegyzést fűzi: „Nehéz megérteni, hogy milyen jóslásra céloz a szerző.“⁶⁾

A szükséztől értesítésből valóban keveset tudhatunk meg erről a homályos jóslási módról, következő adatunk azonban valamivel többet árul el felőle.

A spanyol Ábrahám bar Hija (XII. sz. első felében)⁷⁾ a káldeusok jóslásai tárgyában Jehúda bar Barzilájhoz levelet intézett, amelyben ezek a sorok olvashatók:⁸⁾ „Vannak még másféle eljárások s ha nem is méltóak a tudomány névre, mesterkedésnek és fondorlatnak nevezhetők; a szentírási vers ezeket, vagy legtöbbjüket varázslásnak hívja... Találhatsz ezekben az orszá-

¹⁾ L. Poznanski, ZfHB. I. 1896/97. 30.; S. Eppenstein, REJ. XLI. 1900. 237. l.; Bacher, ZDMG. LXI. 1907. 700—704.; Poznanski, Festschrift zu Ehren des Dr. A. Harkavy. St. Petersburg. 1908. Héber rész: 190—192.

²⁾ Jes. XI. 14.

³⁾ Az eredeti szöveg oxfordi kéziratában: **אִי יִתְעַפּוּן פִּי עַל־מִלְכָתְךָ**

⁴⁾ **סֵפֶר שִׁרְתֵּי יִשְׂרָאֵל** ed. B. Halper. Leipzig. 1924. 50.

⁵⁾ A. Neubauer: Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library. I. Oxford. 1886. 668. nr. 1974.

⁶⁾ Id. helyen, 4. jegyzet.

⁷⁾ 1136-ban már nem volt életben. A **סֵד הַשְּׁבוּן הַמְּהֻלָּכֹת** című művének egy kézirata a párisi Alliance Israélite birtokában (Nr. 5^a f. 81.), 1136-ban neve után a **זְקִיָּל** eulógiát írja. L. B. Chapira, REJ. CV. 1940. 61. Ez annál is figyelemreméltóbb, mert a **זְקִיָּל** eulógia 1136-ban A. b. Hija neve mellett még egy kéziratban előfordul. L. Marx, Essays and Studies in Memory of Linda R. Miller. New-York. 1938. 132, 48.

⁸⁾ A. Z. Schwarz, Festschrift Adolf Schwarz zum siebzigsten Geburtstage. Berlin und Wien, 1917. Héber rész: 33. l. — M. Guttman figyelmét elkerülte (E. J. I. 1928. 431., 434.), hogy a levél teljességében megjelent nyomtatásban.

gokban olyasmit, ami hasonlatos a teráfimhoz, pl. vörös tárgyra helyezett, vízzel telt üvegbe néznek s nem emelik fel tekintetüket róla mindaddig, míg nem látják az üveg vízben annak a dolognak képét, amely felől jóslatot kértek.⁹⁾ Ehhez hasonló az, amikor valaki a körmökre néz,¹⁰⁾ vagy a vállba.“

Itt tehát már közelebbi meghatározást kapunk: világosan vállnézésről történik említés.

A levél teljes szövegének első kiadója, a nemrég elhunyt A. Z. Schwarz, a következőt jegyzi meg az utolsó szónál:¹¹⁾ „A varázslások történetét tárgyaló munkákban nem találtam...”

Úgy gondolom, a következőkben sikerül megfejtenem és megvilágítanom ezt a talányos jóslási eljárást.

Azidőtájt, amikor a zsidó Dúnás Ibn Tamím Északafrikában a jesajási mondatot válljóslásnak magyarázta, Michael Psellos, bizánci író (1018—1079), Konstantinápolyban egy traktátust írt a váll- és madárnézésből való jóslásmódról.¹²⁾ A traktátus Sokrates ajkára adja a következő feleletet: „Kérdezed, milyen a lapocka jóslásmódja és milyen ereje van, mert te a jövőre vonatkozó természetes és titkos okokat akarod megtudni. Másodsor: vizsgálhatja valaki magasabb érdeklődésénél fogva a lapockának bár idegen és szokatlan (βάρβαρον μὲν καὶ ἄλλοκοτον) jóslási módját, amely azonban — amint az azzal élőknek tetszik — mégis rendelkezik a jövőbeli dolgok megjövendölése képességével. Azok, akik innen kívánnak jóslatot nyerni, miután kiválasztottak a nyájból juhot, vagy bányát, először leikükbe idézik, vagy nyelvükkel ki is mondják azt, amire vonatkozólag jóslatot akarnak nyerni. Ezután feláldozzák (az állatot) és az egész testből kiveszik a lapoc-

⁹⁾ Ez a jóslás hydro-, kyatho-, vagy iekanomantia néven ismeretes. L. F. Lenormant: Die Magie und Wahrsagekunst der Chaldäer. Jena. 1878. 463—464.; Th. Hopfner: Griechisch—Ägyptischer Offenbarungszauber. II. Leipzig. 1924. 170. s. v. Lekanomantie. Ékiratos bizonyítékok vallanak babiloni eredete mellett. Th. Hopfner: I. m. II. 114—115. §. 230—232. Ez a jóslásmód az öt világrészben feltalálható. L. G. Róheim: Spiegelzauber, Leipzig und Wien, 1919. (Internationale Psychoanalytische Bibliothek. Nr. 6.) 16., 17., 18., 20., 35—45., 123—128., 169. Vörös folyadékot is használnak e célra: 52. l. (Wagawagában).

¹⁰⁾ A körömből való jóslásról Dávid Qimhi egy évszázaddal később a következőkép tudósít Ezékiel-kommentárjában (XX. 26.): „Mindez a jóslási műveletek közül való... Élesítik és fényesítik a nyíl vasának felületét, amíg nagyon fényes nem lesz s a jósök belenéznek, ugyanígy néznek a hüvelykujj körmére, a köröm fényére, így néznek a kardra is, meg a tükörbe s ugyanígy néznek a májba, mert fényes“. Megtalálható továbbá a Gaster-gyűjtemény egy kódexének (Nr. 315.) varázsszövegében is: „Kenje be körmét és homlokát tiszta olajjal s nézzen a fiú erősen körmére.“ Daiches közölte először: Babylonian Oil Magic in the Talmud and in the later Jewish Literature. London. 1913. (Jews' College Publ. No. 5.) 14. nr. 1. Újabban ezzel a varázslási eljárással hozta kapcsolatba Finesinger a szombatesti körömnézés szertartását. Lásd dolgozatát: The Custom of Looking at the Fingernails at the Outgoing of the Sabbath. HUCA. XII—XIII. 1937—1938. 364. A jóslásmód széles elterjedtségére példák Róheimnél: Spiegelzauber. 21—24.

¹¹⁾ Id. helyen 33. l. 9. jegyzet.

¹²⁾ R. Hercher: Michaelis Pselli ΠΕΡΙ ΩΜΟΠΛΑΤΟΣΚΟΠΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΝΟΣΚΟΠΙΑΣ ex codice Vindobonensi. Philologus. VIII. 1853. 166—168. A kifejezés pontos fordítása lapocka lenne.

Egy talányos jóslásmód megfejtése.

kát, mint a jóslás szervét (ὡς μαντήματος ὄργανον), ezt szénen keresztül-égetve (szó szerint: megfigyelve) és a hústól megkopasztva jeleket kapnak a kérdezett dolgok kimenetele felől. Más testrészeken is jósolnak azonban. Az életnek és halálnak válságos kérdését (a vállcsonton) a hátgerinc csúcsán döntik el. Ha ez mindkétfelől fehér és tiszta, az élet jeleinek veszik; ha azonban zavaros, a halál bizonyítékainak. A lapocka középső részéről veszik a levegőre vonatkozó (értsd: meteorológiai) jelenségek megítélését. Ha a lapocka középső részén a két bőr (?) a hátgerinc mindkét feléről nézve fehérnek és tisztának mutatkozik, akkor nyugodt állapotot jelent a légkörnek, ha pedig foltosnak, az ellenkezőt jövendőli. Ha háborúról érdeklődik valaki, akkor, ha a lapocka jobboldalán vörös, felhőszerű folt mutatkozik, vagy a másik oldalon egy hosszú, fekete vonal, tudd meg, hogy nagy háború lesz; ha pedig mindkét felét természetes fehérnek látod, elkövetkező békét jósolj. És általánosságban véve minden kérdésben a vörösebb, feketébb és zavarosabb (foltok) a rosszabb állapot jelei, ezek ellenkezői pedig a jobbé."

Az athéni nemzeti könyvtár egy XIII. századi kódexe (Cod. bibl. nat. Athen. 1493. fol. 155b.) a válljóslásra vonatkozó ismereteinket egyben-másban még gyarapítja. A kódex t. i. többek között a következő traktátust tartalmazza: „A törököktől és barbároktól hagyományozott könyv, amely feltárja a jövendő dolgokat a lapockán mutatkozó jelekből”.¹³⁾

Értesülünk belőle, hogy ezzel a jóslásmóddal meg lehet tudakolni a jövendőt időjárásra, csatában való győzelemre vagy vereségre, üzlet eredményességére, utazásra, életveszélyre, életartamra és jövőbeni vállalkozás sikerére. Magáról az eljárásról keveset tudunk meg, mert a kódex következő lapja hiányzik, de a kezdetéből fennmaradt sorok mutatják, hogy a Michael Psellosból bemutatotthoz hasonló jóslásmóddal van dolgunk. Azután megadja a különböző jeleket a már közölteknél sokkal több kérdésre és így sokkal többet. A kéziratot G. A. Megas beható vizsgálat tárgyává tette,¹⁴⁾ a tanulmányát tartalmazó folyóiratot azonban nagy utánajárással sem tudtam megszerezni, ami annál is inkább sajnálatos, mert Gustav Soyter szerint¹⁵⁾ „Megas hat in seinem Aufsatz diese Kunst so eingehend in Wort und Bild (3 Tafeln mit Schulterblattknochen!) geschildert, dass ein aufmerksamer Leser in den Stand gesetzt wird, sich jederzeit selbst die Zukunft aus solchen Knochen herauszulesen.”

Meg lehet állapítanunk:

1. Az Ábrahám bar Hija használta héber kifejezés (המניש בתה) teljesen fedi az ómoplatoskópia terminusát,¹⁶⁾ amely szintén *vállnézést* jelent.
2. Dúnás Ibn Tamím a válljóslást mint idegen (filiszteus?)

¹³⁾ Lásd A. Delatte: Anecdota Atheniensia. I. 1927. 206. skk.

¹⁴⁾ A *Λογογραφία* című folyóiratban. IX. 1926. 3—51.

¹⁵⁾ Philologische Wochenschrift. XLVII. 1927. 1087.

¹⁶⁾ Th. Hopfner: Omoplatoskopia. Pauly—Wissowa—Kroll: Real—Encyc-

jósmódot említi, Abrahám bar Híjjánál a káldeusok és arabok úzik.¹⁷⁾ Ez is megegyezik a vállnézésről kapott nemzsidó források adataival: Michael Psellos barbárnak (tehát nem görögnek) és szokatlannak tartja, az athéni kézirat a törököktől¹⁸⁾ és barbároktól (nem a görögöktől) eredőnek. Ha nem görög jósmód, vajjon kik-től származik? Meglehetősen biztonsággal állítható, hogy ezúttal is káld-babilóniai eredetű jósmód van előttünk. Az áldozati állatok belső részéből való jóslás tudománya a káld-babilóniaiaktól származik, a görög szövegekből fentebb bemutatott jelek egészen hasonlóak azokhoz, melyeket a káld források a beleken és a májon alkalmazott jósmódnál ismernek.¹⁹⁾

3. A káld-babilóniai eredet támogatására még egy pontot hozok fel. Michael Psellos a válljóslást együtt tárgyalja az oiónoskopiával, a madárnézésből való jósmóddal. Rendkívül érdekes, hogy Mózes Ibn Ezra ugyanazon a lapon, amelyen a válljóslást Dúnás Ibn Tamím nevében hozza, néhány sorral feljebb említést tesz a madárjóslásról is: „Egy történész azt állítja, hogy egyes arab törzseknek jó emlékezőtehetségük és erős megjelenítő erejük van az elmúlt dolgokat és a lefolyt eseményeket illetően, mert nyelvük tiszta és beszédjük lágy. Foglalkoznak varázslással és rejtett tudományokkal is... jósólnak a madarak röptéből.“²⁰⁾ Abrahám bar Híjja is a vállnézés után nem sokkal erre a jóslásra tér: „Ezek jóvendőnek a világ eseményei felől a csillagokban, az állatokon és a madarakon észlelhető jelekből.“²¹⁾ Ennek a jóslási módnak eredetkutatásánál is a nyomok a káld-babilóniaiakhoz vezetnek. Ékirásos tanúságunk van reá, hogy a káld-babilóniaiak ismerték és gyakorolták a jóslást a madarak repülése és hangja árnyalataiból.²²⁾ A korai zsidó források is a káld-babilóniaiak bölcsesége jellemzéséül azt hozzák fel, hogy járatosak az asztrológiában és a madárjóslásban. A Pesziqta e mondathoz: „Es nagyobb volt Salamon bölcsesége Kelet minden fia bölcseségénél“ (I. Kir. V. 10.) a következő írásmagyarázatot fűzi: „Miből állott Kelet fiainak bölcsesége? Ismerték a planeták járását és jósoltak a madarak repüléséből...“²³⁾ A Kelet fiain itt a káld-babilóniaiak értendőek, mert a szentírási mondat második fele az egyiptomiakról beszél. A Koh. rabba (ad VII. 23.) glosszája a görög terminust (oiónoskopia = madárnézés) fordítani igyekszik: „Miből állott Kelet fiainak bölcsesége? Ismerték a planeták járását, jósoltak (ויקוסמן) madarakból és járatosak voltak a madarak repüléséből való jóslásban.“

lapädie der classischen Altertumswissenschaft. XVIII. 1. Stuttgart. 1939. 382—383. A kitűnő cikk eredményeit már fentebb is értékesítettük.

¹⁷⁾ A kaldeusokról A. b. Híjjánál I. Marx, HUCA. III. 1926. 312—313.; I. Efros, JQR. N. S. XX. 1929—1930. 128—130.

¹⁸⁾ A törököknél és az araboknál itt csak közvetítő szerep juthat.

¹⁹⁾ Lenormant: Die Magie und Wahrsagekunst der Chaldäer. 452—453.

²⁰⁾ ס' שירת ישראל ed. Halper. 50.

²¹⁾ Schwarz—Festschrift. Héber rész: 34. l.

²²⁾ Lenormant: Id. m. 449—451.

²³⁾ Pesikta di Rab Kahana. ed. Buder. 33. b. s a jegyzetben adott párhuzamok. Lásd hozzá Blau: Az ózsidó bűvészet. Bp. 1898. 34.

Egy talányos jóslásmód megfejtése.

A glossza a qásám tövet használja itt, amelyről S. Daiches kutatása valószínűvé tette, hogy valamilyen tárgyra való nézés jósmódját jelöli.²⁴⁾ Bahja b. Áser tórákomentárjában (1291) azután a terminus teljes megfelelőjére találunk: „Van, aki így magyarázza: jós az,²⁵⁾ aki a *madarokat nézi*, szárnyaikat, vagy a csipogást.“²⁶⁾

II.

Felhasználom az alkalmat, hogy a válljóslással kapcsolatban egy másik jósmódot is megvilágítsak: a hónaljjóslást. Már csak azért is, mert a hónalj közel esik a vállhoz.

Tannaitikus szövegek egy meglehetősen homályos jóslásmódról tesznek említést az *ób* (szellemidéző) fogalmának magyarázatánál: „Ez a pytón, aki a hónaljából beszél“²⁷⁾, vagy: „Ez a pytón, aki izületei között és hónaljaiból beszél.“²⁸⁾

A pytón szót általánosan hasbeszélőnek (Bauchredner) fordítják.²⁹⁾ Eredeti értelme szerint a káld-babilóniaiaknál a halott szellemét jelentette, amelyet a hasbeszélőben képzeltek,³⁰⁾ a görögöknél a szellemet, amely a jósból beszélt.³¹⁾ A bibliai *ób* is első jelentésében a halott szellemét jelölte, amely a jósban tartózkodott s onnan jövendölt.³²⁾ A pytón-nak ez az eredeti értelme segít bennünket a hónaljjóslás tisztázásához, amelyet Ábrahám b. Salómonak köszönünk. Ábrahám b. Salómonak (XIV. sz. második felében)³³⁾ az első prófétákra írt kommentárjában találtam a következő szövegrészletet, amellyel ő — bizonyára régi és hiteles hagyomány nyomán — az *ób* fogalmát (ad Jud. XVIII. 19.) magyarázza (MS. Br. M. Or. 2387. p. 70a.)³⁴⁾: „A szellemidéző: lehúzzák (a halott) ember bőrét és felfújják, füstölögtetnek előtte ismert füstölőszert. (Azután a szellemidéző) a hónalja alá helyezi bordáihoz és hang lesz hallhatóvá, amely beszél a kérdezővel.“

²⁴⁾ S. Daiches: Bedeutung von *QDQ* Festschrift zum siebzigsten Geburtstag David Hoffmann's. Berlin. 1914. 87—91.

²⁵⁾ Deut. XVIII. 10.

²⁶⁾ Béur al Hattóra. ed. Krakó. 1643. 223. d.

²⁷⁾ Misna Szanh. VII. 6. (Lowe Misna kiadásában — Szanh. VII. 14. — a szöveg romlott. L. The Mishnah on which the Palestinian Talmud rests. Cambridge. 1883. 127a.), Szifra (Qedósim végén) ed. Husyatín. 1908. 414.; Szifra Deut. §. 172. ed. Friedmann. 107b.

²⁸⁾ Toszefta Szanh. X. 6. ed. Zuckerman. 430. 25.; barajta Szanh. 65b.

²⁹⁾ Levy IV. 43.; Kohut: Aruch Completum. VI. 2. 466.; Krauss: Lehnwörter. II. 453.

³⁰⁾ Lenormant: Die Magie und Wahrsagekunst der Chaldäer. 514., 516.

³¹⁾ Th. Hopfner: Griechisch—Ägyptischer Offenbarungszauber. II. 133. §. 276.

³²⁾ V. ö. I. Sam. XXVIII. 7., 8.; Jes. VIII. 19. L. hozzá: Trude Weiss Rosmarin, REJ. XCVIII. 1934. 95—99.

³³⁾ Lásd róla Steinschneider, HB. XIX. 1879. 131—136., XX. 1880. 7—12., 39—42., 61—65.; U. a.: Die arabische Literatur der Juden. Fr. a. M. 1902. 248. nr. 194.

³⁴⁾ G. Margoliouth: Catalogue of the Hebrew and Samaritan Manuscripts in the British Museum. I. London. 1899. 167a/b. nr. 226.

A Sassoon-gyűjtemény kéziratának (Nr. 80. p. 132.)³⁵⁾ eltérései jelentéktelenek.

Ábrahám b. Salómo így megvilágítja és kiegészíti Rási homályos és szűkszavú meghatározását, mely láthatólag ugyanabból a forrásból táplálkozik (Szanh. 65a. s. v. פתח): „Felhossa a halottat a földből, hónaljába ülteti, karjai alá és beszél a hónaljából, aisselle az ófranciában.”³⁶⁾

Miért éppen hónalja alá helyezi a jós a halottat?

A hónaljnak³⁷⁾ — csakúgy, mint a vállnak³⁸⁾ — a mágiában és a mántikában jelentős szerep jut. Többféle varázscselekedet ismeretes a hónaljjal. Svájcban a jobb hónaljon keresztülnéznek, hogy törpéket lássanak. A hónalj kedvelt helye a démonoknak.³⁹⁾

Scheiber Sándor.

³⁵⁾ D. S. Sassoon: אהל דוד (Ohel Dawid). Descriptive Catalogue of the Hebrew and Samaritan Manuscripts in the Sassoon Library, London. I. Oxford—London. 1932. 57a.—61a.

³⁶⁾ Darmesteter—Blondheim: Les Glosses françaises dans les Commentaires talmudiques de Raschi. I. Paris. 1929. 4. nr. 23.; II. Paris. 1937. 71—72.

³⁷⁾ Róheim: Spiegelzauber. 155. 1.

³⁸⁾ Róheim: Id. m. 57., 148., 169., 171., 172., 176., 177.

³⁹⁾ Stemplinger, Hwb. des deutschen Aberglaubens. I. 1927. 152., 153.

Az erdélyi szombatosok 1941. tavaszán

1889-ben jelent meg Kohn Sámuel könyve, mely tudományos alapossággal tárgyalja az erdélyi szombatosok történetét a mozgalom kezdetétől fogva egészen az író napjaiig. 1914-ben Guttman Mihály és Harnos Sándor tolla alól kikerült — mintegy Kohn munkájának kiegészítéseként — Péchy Simon imádságos könyve. E két mű világot vet egy odáig ismeretlen szellemi mozgalomra, a székely léleknek egy jellegzetes megnyilatkozására, a zsidó és a magyar szellemiségnek legragyogóbb és legmélyebb összeölelkezésére: a szombatoságra.

Nagyon messzire nyúlnak vissza e mozgalom gyökerei, sokkal messzebbre, mint Kohn Sámuel gondolja. Szerinte a reformáció volt életrehívója, de minden valószínűség mellett szól, hogy amikor a reformáció hullámai Erdély határához értek, az erdélyi lélek már készen állott az új tanok befogadására. Hogy mi volt az a hatóerő, amely a lelkeket ennyire átformálta és először a szombatoság, majd a még fennálló gyenge korlátokat áttörve, a zsidóság etikájához és dogmatikájához sodorta, azt ma a rendelkezésünkre álló történeti adatok hiányos volta miatt lehetetlenség megállapítani. Lehet a kabar lélek egy késői megnyilatkozásának, lehet a dák birodalomban tömegesen lakó zsidók szellemi hatásának, vagy akár a Törökország felől beszivárgó spanyol zsidók vallási befolyásának tulajdonítani. De bármilyen volt is az indítók,

tény az, hogy a XVI. sz. közepétől fogva hol nyíltan, hol titokban, de mindenképen éltek a szombatos eszmék és elvek Erdély népe egy jó részének a lelkében.

A világháború vérvizátara, majd Magyarország megcsonkítása következtében ez a terület is idegen uralom alá jutott s elsodorta Erdély szombatosait az érdeklődés homlokteréből. Pedig ezek az idők folyamán (1868 óta már hivatalosan a zsidó felekezethez tartoznak) egyre több és több szállal, egyre erősebb kötelékekkel kapcsolódtak a zsidósághoz. Ezeket a kötelékeket nem tudta elszakítani a húsz évig tartó idegen uralom és magyarságuk, valamint zsidóságuk mellett kitartottak a vasgárdisták minden terrorja ellenére is.

Ma, a húsz évig tartó rabságból való felszabadulásuk után, ismét feljük fordul a magyar zsidóság érdeklődése. Az Országos Magyar Zsidó Múzeum, dr. Munkácsi Ernő igazgató lelkes ösztönzésére azzal a megbízatással küldött ki a Székelyföldre, hogy tanulmányozzam az erdélyi vallás- és gondolatszabadságnak élő tanubizonyosságait, a zsidóvá lett szombatosok életét és eszmevilágát.

A felszabadult Erdélyen át vezetett az utam Bözödújfalu határmenti kis községe felé. Erdélynek a levegője csodálatos! Az égignyúló bércek, a zuhogó hegyipatakok, a csendes kis városok és bércek közé rejtett kis falvak levegőjében valami magasabb szellemiség lebeg. Bármerre járunk, bármerre nézünk, mindenhol az elmúlt évszázadok nagy szellemi alkotásainak emlékei kerülnek szemünk elé. Az embereknek és az intézményeknek a lelke ma is ugyanazt a szellemiséget sugározza, mint évszázadokkal ezelőtt. Ez tette alkalmassá Erdélyt arra, hogy megelőzve egész Európát, elsőnek írja zászlajára a szellemi- és vallásszabadságnak/nemes és kulturált lelkekből fakadó jelszavát.

40—50 km-nyire Marosvásárhelytől, rejtett kis völgyben, viruló hegyoldalak között fekszik Bözödújfalu. Kicsi község, összesen 700 lakossal, de ez a 700 lélek Magyarország összes vallási színeit palettába foglalja. Békés egyetértésben élnek egymás mellett római katolikusok, görögkeletiek, reformátusok, unitáriusok és szervesen beleilleszkedve a színekbe s kiegészítve annak tarkaságát, Eőssi Andrásnak és Péchy Simonnak késői leszármazottai, a magukat *נרי צדק* -nek nevező prozelita zsidók.

Külsőleg semmi különbséget sem lehet felfedezni köztük és a falu többi székely lakossága között. Annak ellenére, hogy magukat orthodoxoknak tartják és a leghigorúbban ragaszkodnak a vallási törvényekhez, pént-öt és szakállt nem viselnek. Öltözködési módjuk is azonos a vidék divatjával. Háziszőttes, halina csizmanadrágot, ugyanebből az anyagból vagy bőrből készült mellényt és bakkancsot vagy csizmát viselnek. Fedetlen fővel soha sem járnak. Hétköznap szalmakalapot, szombaton pedig fekete ünneplő kalapot viselnek. Az asszonyok öltözködése ugyancsak semmiben nem különbözik a székely nők ruházkodásától.

Értelmes és nyílt szívű emberek és talán egyetlen különbség köztük és a falu többi lakosa között, hogy ismereteik szélesebb

körűek. Beszédjük őszinte, egyenes, nem kerülgetik a mondani-valójukat, hanem nyílt férfiassággal kimondják, amit akarnak. Valamennyiök anyanyelve magyar. Csak elvéve akad közöttük egy-egy, aki a magyar nyelven kívül a jiddis nyelvet is ismeri. Ezek rendszerint idegenben jártak és ott sajátították el. A zsidók között elterjedt és a köznapi használatban szokásos héber kifejezéseket mindannyian ismerik és használják. Érdekesen csendül ki a székelyes magyar beszédből a héber szó. Amidön a volt hitközségi elnök egy alkalommal vita-kerülő tiltakozásának akart kifejezést adni, elhárító magatartását ezzel a kijelentéssel kísérte: „Nem vagyok én róse“.

Életmódjuk a falusi ember életmódja. Mindannyian földművesek, kisebb-nagyobb birtokuk van, 8—10 hold föld házzal, de akadnak közöttük módosabbak is. Ezeknek a birtoka a 40—50 holdat is eléri. Zsellér, napszámos még soha sem került ki közülük. Hajnalban kelnek, ellátják állataikat és a reggeli ima után, amit tallitban és tefilliben héber nyelven végeznek el, kimennek a mezőre. Itt hajnaltól napestig törik az ugart. A földjükhöz szerelmesen ragaszkodnak. Akadnak közöttük néhányan, akik a földművelésen kívül egyéb mesterséghez is értenek, de főoglalkozásuknak ezek is a földművelést tartják. Házuktája tiszta, rendes. Maga a ház több világos, levegős helyiségből áll. Berendezési tárgyaik fejlett kultúrigényekről és szépérzékről tanuskodnak.

Az ajtófélfákon még ma, a megváltozott viszonyok között is mindenütt ott van a Tórában előirt mezúza. De nemcsak ez az egyetlen külső jele mély vallásosságuknak. Egyszerű, szép és jókarban tartott templomuk és iskolájuk is erről tanuskodik. Mindkettőt hitközségük, — mely beleértve a gyermekeket is, kb. 70 tagot számlál — az erdélyi zsidóság támogatásával 1929-ben építtette a régi, rozoga templom és iskola helyébe. Templomuk belseje épp olyan, mint bármelyik konzervatív zsidó templom. Síma, dísztelen falak, a mennyezetten csillagábrázolások. A keleti fal középső részét a frígyszekrény foglalja el, tetején primitív faragott madárábrázolásokkal, tízparancsolattáblával. E fölött egy korona van elhelyezve. A frígyszekrény jobb oldalán előimádkozói asztalka, fölötté színes mizrachtábla, mely kör alakban a tizenkét hónap jelképes ábrázolását tartalmazza. A tórafelolvasó emelvény dísztelen padoktól körülvéve a templom közepén áll. Az egész templom nemes egyszerűségében amellet tanuskodik, hogy építői és látogatói nem a formákat, hanem a zsidó vallás lényegét tartották fontosnak.

Az utca túlsó oldalán van a bözdújfalusi hitközség irodája, iskolája és rituális fürdője. Egészen a legutolsó időkig itt lakott a hitközség tanítója, egyszemélyben előimádkozója és metszője. Ő és az erdőszentgyörgyi rabbi látta el a község ügykezelését is. Az Orsz. Magy. Zsidó Múzeum birtokában lévő bözdújfalusi postakönyv kiterjedt levelezésről tanuskodik. Már Kohn Sámuel megemlékszik a hitközség pecsétjének érdekes szövegéről. Ez a régi bélyegző most a legméltóbb helyre, a Magyar Zsidó Múzeumba került. Felirata a következőképpen hangzik: „B. újfalvi israelita

hitközség pecsétje". Benne héber nyelven: קהל גרים עדת ישורון בוד
איפלא חריכה (Izrael közösségének betért gyülekezete
E. újfalu 5628—1868.) Legutóbb használt pecsétjük közepén a két
tízparancsolattábla van ábrázolva. Alatta קהל גרים felirat,
körben pedig: „Izraelita hitközség, mint anyakönyvi kerület, Bözöd
Újfalu”.

Hogy milyen komoly súlyt vetettek az ifjúságnak zsidó szel-
lemben való nevelésére, azt az a nagy halom szakadt és tépett
héberbetűs könyvlap is mutatja, amely csak hosszú és sokáig tartó
használat folyamán gyűlhetett össze az iskola padlásán. Nagy
részük imakönyvből származik, de jócskán akad közöttük magyar
fordítással ellátott Szentírásból kihullott lap is. S a vallásos neve-
lés magja, úgy látszik, termékeny talajra talált. A mai nemzedék
szüleit és nagyszüleit még a római katolikus és unitárius anya-
könyvbe vezették be. Nagyrészüket életük delén lépett be forma
szerint is a zsidó felekezetbe, de fiaik már olyan magátólértetődő
természetességgel öltik magukra az imaköpenyt és olyan áhitattal
s meggyőződéssel recitálják a héber imákat, aminőre csak alapos.
lelkekig ható zsidó nevelés teszi képessé az embert. El nem mulasz-
tanának egvellen vallási parancsot sem. Hús csak akkor kerül
asztalukra, ha az rituális vágásból származik. Pedig ez a vallási
magatartás egy olyan község lakossága számára, mely csak nehe-
zen jut metszőhöz, igen nagy áldozatot jelent. A nők rendszeresen
járnak „mikvá”-ba. Amióta saját fürdőjüket a hatóság lezáratta,
a hosszú út fáradalmaikat is magukra vállalják, csak hogy a szomszéd
községek valamelyikében, leggyakrabban Erdőszentgyörgyön, ele-
get tehesse nek vallási kötelességüknek.

Temetőjük a falu mellett emelkedő hegyoldalban terül el.
A holtak kertje ennek a kis prozelita községnek egész történetét
a szemlélő elé tárja. A régi kövek, falusi mesteremberek munkái,
alig olvasható feliratokkal az 1800-as évek végére vezetnek ben-
nünket. Rajtuk eredeti magyar nevek. Nagyrészüket Kovács, Csukor,
Salló, Nagy. Így hívják a ma élőket is. Az egykorú róm. kath. és
unit. anyakönyvek adatai szerint majd mind lőfő székely nemes
ember volt. Érdekes, hogy míg egyrészt minden sírkövükön fel-
tűntetik idegen, nem zsidó származásukat, addig másrészt a sír-
feliratok egytől-egyig, az első betűtől az utolsóig, héber nyelven
vannak írva.

Az egyik sírkőnek a szövege talán a legjellegzetesebb. A kő-
vésés primitív munka: felül kerek, az ív alatt egy mágén Dávid,
domborúan kifaragva, s körülvéve két borostyánággal. Alatta elvá-
lasztóvonal. A vonal alatt kezdődik a szöveg:

איש תם וישר	Jámbor és becsületes férfiú,
בן עשרים שנה	húsz éves,
רחש לבו להיות	szívében vágy támadt, hogy
נר צדק שיהי לו	„gér cèdekké” váljon s ilymódon
חלק לעולם הבא	részese legyen az örök életnek,
היה היקר כיהר	nemde ő a mi drága urunk,
הנמרה בשם אברהם יוסף	aki neveztetett Avrahám Józsefnek,

נפטר ג' תשרי שנת meghalt Tisri hónap 3-án
תריע"ג לי"פ"ק az 5673. évben.
תניצ"ב"ה Legyen lelke befűzve az örökélet koszorújába.



Régi sírkő a bözödujfalvi prozelita temetőben.

A sírkövek alatt pihenő prozeliták kitörő lelkesedéssel ünnepelték 1867-ben a zsidók egyenjogúsításának hírét. Érezték, hogy az évszázadok mártíromsága után, melyet hitükért és meggyőződésükért egy meg nem értő világ közepette el kellett viselniök, felvirradt megértésnek a napja. Nem sejtették, hogy alig 70 évig fog tartani a nyugalomnak és megértésnek korszaka. Nem gondolták, hogy alig két emberöltő múltával ugyanazok a bajok, veszélyek és szenvedések várnak utódaikra, amelyek őket és elődeiket évszázadokon keresztül sujtották.

Balázs György.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Szemelvények Sárosy Gyula műveiből

A XVIII—XIX. századforduló romantikus magyar zsidó szemlélete még értéknek minősíti a zsidóság hagyományhűségét, tradícióiszteletét, ragaszkodását az ősi formákhoz. Minél erősebben testesedik azonban követelő szólamá iradalmunkban az emancipáció gondolatáért vállalt magatartás, annál sürűbben sürgeti a magyar társadalom az előlegezett biztosítékot az egyenjogúsítás elkövetkező adományáért: szabaduljon meg a zsidóság évszázados kötöttségétől, ne csak a kultúrasszimilációt vállalja, hanem tegyen engedményeket a szertartás, a hitélet területén is. A zsidó közösségen belül is megindul a válságot jelentő küzdelem. Meglazulnak az öröklött keretek, rések támadnak, hasadás áll be. Talán legkorábban Arad zsidósága hajlott el a hagyományos vallási formáktól. Chorin Áron kezdeményező törekvései nyomán az aradi zsidó hitközség magyarosodó szelleme elismerő visszhangra talált a magyarság felfogásában. Chorin Áron papi működését példarangra emelte a magyar rokonszenv. Báthly József véleménye szerint „Ha mindenütt a mi világos lelkű Aradi Fő-Rabbinunkkal eggy értelmű lesznek ezek (t. i. a zsidók) . . . akkor alaposan lehet reményleni, hogy nem messze vagyunk a sötétség elenyészése, s a reájok nézvést szabadulás napja”.¹ Reich Salamon „az aradi izraelita főtanodában a magyar nyelv tanítója” kortársi ítélettel pontosan megjelöli, minő eszközökkel emelte Chorin Áron hívei lelki műveltségét, s készítette elő anyagi és szellemi jólétük napjait: „Ernyedetlen munkássággal irtogatta maga körűtt az elűtöttek gyomát. Meggátolatlanul cél- és korszerűsítette a templomi szertartásokat. Behozta az orgona használatát, mellyen a játszást és a vaspályáni utazást ünnepnapokon büntelenek lenni tanúsítványok által bebizonyította. Egy négy osztályú kir. reál főtanoda főállítását eszközölte . . .”² Sárosy Gyula ismerte Chorin Áron működésének irányát és eredményeit 1840—1848-ig Aradon élt mint váltótörvényeszéki bíró. Már eperjesi diákkorában kedvelték a város polgárai „demokratikus, népies szelleménél fogva”.³ Ez a világszemléleti beállítottsága érvényesül utóbb, amidőn érdeklődése körébe vonja az aradi zsidó életet s észreveszi Chorin Áron magyaráító, hitélet-módosító szerepét. Chorin halálakor Sárosy Gyula búcsúztatja el iradalmunkban a híres aradi rabbit:

„Egy nevezetes férfiú halálát hírdetem. Chorin Áron, az aradi izraeliták főpapja, f. nyárúttó 24-kén tüdejére szállt köszvény következtében jobb létre szenderűlt. Sokan ismerték őt, mert a jeles embernek ismeretsége messze földeken lakozó jövevények által keresték; sokan tisztelik őt, s pedig nemcsak azért, mert egy félszázadon keresztül a zsidó vallásnak a kor kívánatához képesti módosításában, annyi gűny és rágalom daczára, annyi elfogultság s leverő üldözet ellenére élte utósó perczéig páratlan erélylyel fáradozott; — hanem főleg azért, mivel őt ismerni s tisztelni egy vala; de legtűbben ismerték csupán a nevét, mellyet ő, mint felekezetének nagy reformátora, mint fölvilágosodott hittudós, s mint egy boldogabb jövő magvait szelid kezekkel hintegetett bölcs, nagy lelkesedéssel fogadott művei által egész Európa előtt kívívott. Benne az árván maradt terjedelmes család méltó büszkeségét, az aradi izraeliták községe gyakran félreértett nemeslelkű atyját, az újított zsidó vallás teremű bajnokát, városunk legnagyobb nevezetességét, a nevelés ügye fáradhatatlan buzgalmú hűsét, a fejedelem egy legalázatosabb jobbágyát, a nemzet egy külföldön született, de Magyarország jobbletét forrón óhajttó hálás barátját, az emberiség pedig sepleőtelen jellemű jóltevűinek nem legcsekélyebbikét veszté el. — Megdicsűölt lélek! melly 80 éves porhűvelyedet soha nem hidegűlű lánggal tápláltad, fogadd hosszú

tiszteletem nem végső jelül e rövid sorokat, mellyekkel engem túlélő emlékezetednek, mint munkásságod élő tanuja s mint érdemeidnek méltányos barátja, tartozom.”⁴

A romantika szív kultusza magyar földön is jogaiba iktatta a szerelmet. Az új világerzés ledöntött korlátot, előítéletet, józan megfontoltságot, ha az érzelem parancsára egymásra talált hívő zsidó és hívő keresztény. Keresztury József novellájában a zsidó leányért rajongó ifjú így fogalmazta meg a romantikus korhangulat érzelmi magatartását: A szerelem: érzelem. A természet nem ellenzi a zsidó és keresztény közti szerelmet. Legszentebb törvény az östermészet.⁵ Ennek a társadalmi osztálykülönbségeken s felekezeti ellentéteken túlemelkedő érzelmi akaratnak valóság-visszhangját igazolta Kisfaludy Károly szerelme Löffler Nina iránt,⁶ Petőfi Sándor hódoló közeledése Weisz Rozália felé (A varróleány). Sárosy Gyula is költeményben örökítette meg „zsidó” szerelmének emlékét:

Zsidóhölgyhöz.

Élsz-e, túrsz-e még szelid galambom, Barnafürtű szép zsidóleány, Függ-e még a szenvedés arc képe Alvó termed megszentelt falán?	És előtte legbensőbb imával Reggelenként meg-meg állsz-e még, Vagy talán az ifjat és szerelmet Lepkeszived elfedte rég?
Azt mondják: az ember halhatatlan, És jutalma siron túl vagyon; Én meg azt hiszem, hogy a tanárok Csalatkoznak rémitő nagyon.	Hogy az égből a szelid hívőre Szerelemnek boldog napja szállt.
Mert az ember addig halhatatlan, Míg szíveknek emlékébe él, Mellyeket, mint lelke koporsóit, Nem boríthat földi szemfödél.	Oh szeress hát lányka! én szeretlek; Mert hitemnek elve szerelem, S mert tudom, hogy ebben egyet értesz, Hajdan egyetértettél velem.
És jutalma meg van már e földön, Ha hitében mennyet úgy talált,	Hogy zsidó ne légy, neked leányka Hithagyóvá lenni nem szabad; Megkeresztelt már könyhullatásom, És ez új hit menyországot ad.

A költemény 1848-ban jelent meg a győri Hazánkban.⁷ Sárosy Gyula utóbb Élsz-e, túrsz-e... címmel iktatta gyűjteményes verses kötetének darabjai közé.⁸ A két szöveg néhány írásjeleltérően kívül azonos, csak az utolsó szakasz kezdő sorában fordul elő szócsere: leányka helyett szerelmem. A költő versének másodszori közlésekor megjelölte a zsidóhölgy nevét. A verscím alá odaírja: Gans Emmának, Sárosy Gyula fiatalkori emlékét újította meg versében, Jóllehet 1848-ban adta közre költeményét, sem a vers hangulati tartalma, sem a költő életmozzanatai nem igazolják, hogy aradi multjában bukkant volna föl Gans Emma alakja. Egyébként is Herzog Sándor dr. úrnak, az aradi Chevra Kadisa elnökének, szíves közlése szerint sem a konskripciókban (1756—1851), sem a Chevra halotti anyakönyvében nem fordul elő Gans nevű egyén.⁹

Zsoldos Jenő

¹ Magyarok emléke. Buda 1836. 389. l. — ² Első Magyar Zsidó Naptár és Évkönyv. Pest 1848. 103. l. — ³ Vachot Imre: Emlékiratai. (Bp. 1881.) 133. l. Nemzeti-könyvtár 26. k. — ⁴ Honderú. 1844. II. 159. l. — ⁵ A zsidóleány. Nemzeti Almanach 1842. 71. l. — ⁶ L. Bánóczy József: Kisfaludy Károly és munkái. Bp. 1883. II. 188. l. — ⁷ Hazánk. 1848. I. 876. l. — Lakner Ilona összeállításában, mely hírlapokban, folyóiratokban és évkönyvekben jelentek meg Sárosy Gyula költeményei, nem említi a Hazánk-at. (S. Gy. élete és költészete. Debrecen 1938. 115. l.) — ⁸ Költemények. Pest 1858. 58. l. — Abafi kiadásában is ezzel a címmel jelent meg. (S. Gy. összes munkái II. 74. l.) — ⁹ Eperjesre küldött írásbeli érdeklődésemre sem kaptam választ.

FIGYELO

Heller Bernát

1911 március 16-a ünnepi jubileum napja volt. Ekkor töltötte be Heller Bernát professzor a Gondviselés akaratából születésének 70. évfordulóját. Az ő ünneplése azt a halát és hódolatot jelenti, amellyel annak az eszmének tartozik a tudományos világ, aki egész életét, verejtékes napjait és álmatlan éjszakáit, az igazság kutatásának és megismerésének szolgálatába állítja s irányt mutat a következő nemzedékeknek.

Heller Bernát 1871 március 16-án született Nagybitsén, Trencsén megyében, 1885-ben lépett be a Rabbiképző Intézetbe. 1894-ben doktorrá avatták, két évvel később pedig rabbivá. Ugyanebben az évben németből és franciából tanári oklevelet is szerzett. 1896—1919-ig állami középiskolai tanárként működik. 1919-ben a Pesti Izr. Hitközség fiú- és leánygimnáziumának igazgatója lett. 1920—22-ig a fiúgimnázium igazgatója, 1922-ben elfogadja Bacher tanszékét a Rabbiképző Intézetben. Ezt a működési területet már Bacher halálakor felajánlották neki, de szerénységből elhárította. (Heller, Magyar Izrael. 1917. 103. o.) Itt 12 éven át adta elő a bibliai tudományokat.

Mindezek csupán száraz időjelzők, de ami ezek között van, az: a mindig ható és alkotó örök tevékenység. Élete örök áldozás az emberi eszmények és a tudomány oltárán.

Heller professzor a Rabbiképzőn a prófétákat tanította. Nem véletlenül lett ezeknek tolmácsolója. A bibliaórák emelkedett szelleme, de az iskolán kívül való érintkezés is és egész egyénisége azt mutatta, hogy élete a próféták tanításainak megtestesítése. Ha Hellert a tanítvány szemével, mint az emberi tekintjük, mindig úgy érezzük, hogy egyéniségeinek szálai Amoszhoz vezetnek el, aki az igazság prófétája volt. Heller igazságérzete következetes és megalkuvason felül áll. Érezte ezt a legkisebb növendéke is és tudta, hogy a tanító felelősségét legmélyebben átérző professzorral áll szemben, aki előtt csak becsületnek, tudásnak és komolyságnak van értéke. De a hóseai szeretet is sugárzik szívéből. Szereti az embereket. Szerette tanítványait is, törődött sorsukkal és irányította őket tudományos terveikben és egyengette jövőjük útját. A disszertációk és egyéb dolgozatok áttekintésének mindig a legnagyobb figyelmet szentelte. Önmaga kötelességteljesítését az Ezekiel megteremtette keddus hassem jellemezheti, amely az emberileg teljesíthető eszmék átérzését és példamutatását kívánja.

Tudományos érdeklődési köre igen széles. Ennek kialakításában a legnagyobb hatással Bacher Vilmos és Goldziher Ignác professzorok voltak reá. Bacher példáját követve az aggáda és a mesekutatás felé vonzódik. Goldziher példájára az arab tanulmányok felé fordul. Nem kevésbé foglalkoztatja a Szentírás, a folklóre, a magyar- és világirodalom és ezeknek zsidó kapcsolatai.

Írásai a legelőkélőbb hazai és külföldi folyóiratokban, gyűjteményes munkákban, lexikonokban jelentek meg magyar, héber, német, francia, angol, olasz és jiddis nyelven.

Első önálló műve: Az evangéliumi parabola viszonya az aggádához. (Bp. 1894.) Legjelentősebb mesekutatási munkája Das hebräische Märchen, amely Bolte-Polivka által kiadott, a Grimm-mesék elemzését és párhuzamait nyújtó hatalmas mű IV. kötetében jelent meg. (Leipzig 1930; magyarul: A héber mese I.—II. 1923—24. Népszerű zs. ktár 5. és 14. sz.). Végigkíséri benne a héber mese fejlődését Keleten és az iszlám országaiban Jótám példázatától kezdve a talmudban, a midrásban, Nisszim b. Jákob, József ibn Zabara, Ibn Sahula meséiben. Majd elvezet Nyugatra, a keresztény Európába és itt Berachja Hannakdan meséiben az európai műveltség hatását csodálja. Rávilágít, hogy az előzőknél miként hatottak babilóniai, perzsa, görög és arab, az utóbbiaknál pedig latin, germán és szláv elemek.

Bámulatos tudással és tárgyérténeli ismerettel hordja össze a meséknek, mondaelemeknek mindenféle szerteágazó párhuzamait. Sok ezek közül az IMIT évkönyvében látott napvilágot: ezekben már 1896 óta találkozunk írásaival. Irt a csodás alvókról, a rejtőző szabadítókról (IMIT 1904), az igaz gyűrűről (IMIT 1906), a cselekedetek értékelésében a szívnek nemes szándékáról (IMIT 1908), az elbizakodott jámborokról (IMIT 1910), a bukott angyalokról (IMIT 1911).

Legnagyobb munkája: Az arab Antar regény (Bp. 1918, M. T. Akadémia kiadása, később németül is, Leipzig 1931), amely a pogány-arab korban élő hős és költő Antar alakjához fűződő 32 kötetnyi mese- és mondaanyagot elemzi az összehasonlító irodalomtörténet módszerével. A mű nyomán megismerhető az iszlámelőtti arab lovagiasság rajza. A már idézett Bolte-Polivka művében kutatja az arab mese történetét a Mohammed előtti kortól kezdve az arab irodalom minden ágában, behatóan vizsgálva az Ezeregyéjszaka alkotó-elemeit és hatását. A bibliai alakok muszlim ábrázolása különösen foglalkoztatja. (Enc. Jud. Enc. Islam; M. Zs. Sz. 1928; IMIT 1931.)

Ezekkel a tanulmányokkal párhuzamosan irodalomtörténettel is foglalkozik. Erről tanuskodik: Mely szempontból alakította át Goethe Iphigeniáját (Bp. 1899) c. munkája. Legtöbbször a zsidó elemeket kutatja, különös előszóval a magyar irodalomban. Így rámutat Az ember tragédiája keretének aggádái párhuzamára (IMIT 1896). Eszerint Isten látni engedte Ádámmal minden kor kutatóit, gondviselesszerű férfait, vezetőit, prófétáit, hőseit, bűnöseit és jámborait (Ab. dr. N. 31, Sanh. 38b, Bacher Ag. Tan. II, p. 313.). Rávilágít Tompa rabbinikus elemeire (IMIT 1900), kutatja a biblia hatását Zrinyi műveiben (Bp. 1925 Rabbiképző-Ertesítő 48.) és vizsgálja Arany viszonyát a legendához és aggádához (IMIT 1929). Sokszor világirodalmi művekben vizsgálja a zsidó elemeket. Így Viktor Hugonál (IMIT 1903), Firduszínál a Sah-Nahmében (IMIT 1915) és Thomas Mannál (IMIT 1940).

Külön meg kell emlékezni könyvismertetéseiről. Páratlan alaposág és lelkiismeretesség jellemzi ezeket. Így pl. Ginzberg Legends of the Jews című hatalmas művének angol ismertetése és elemzése egy testes kötetet ölel fel. Ő volt a Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums c. világhírű folyóiratnak szakreferense az aggáda és a zsidó mondatakutatás terén.

Megható az a hálaérzet, amely őt megdicsőült tanítóinak emlékéhez fűzi. Előadásában sose mulasztotta el, hogy őket idézze. Számos cikkben, tanulmányban, előadásban emlékezik meg mestereiről: Bacher Vilmosról és Goldziher Ignácról. (Néhány: Bacher; IMIT 1934, Zsidó Plutarchos II. Nép-szerű zs. ktár. 1907.; Goldziher: Emlékkönyv a Rabbiképző 50 éves jub. II. 1927., IMIT 1932.) Goldziher műveinek teljes bibliográfiáját francia nyelven állította össze. (Páris, 1927.)

Mindezek az adatok csupán megjelölik érdeklődési körének irányát, de annak tartalmát korántsem merithetik ki. Ezt csak írásainak teljes felsorolása nyújthatná.

Heller Bernát professzor 70 éves születésnapja alkalmából azt kívánjuk, hogy amint a szoltárköltőt az életnek új változó jelenségei új dalra serkentik, úgy az ő életének új időszaka is teremje meg a maga gyümölcsét, vigye el új meglátásokhoz a megismerést célzó tudomány szolgálatában. Teljesüljön óhajunk, hogy a gévurot idejét erőben, frissességben, munkabírása teljében érje meg. Heller professzor irányítására a magyar zsidó tudományos és társadalmi világnak szüksége van!

Komlós Ottó

Simon Bernfeld

A héber tudományos irodalomnak újból nagy vesztesége van: 1940. évi február 3-án, 80 éves korában meghalt Berlinben Simon Bernfeld.

Bernfeld korának legtermékenyebb és legsokoldalúbb héber írója volt. Sokoldalúságával talán csak Szokolow vetekedhetett, de termékenységével ő sem 61 éves irodalmi munkássága alatt nem hagvott megmunkálatlanul

egyetlen egy területet sem a zsidó tudomány mezején: a zsidó tudománynak egy ága sincs, amelyet ne művelt volna, egy területe sem, ahol ne alkotott volna maradandót. Igazán elmondhatta magáról: Níl judaici me alienum puto. Több ezer tanulmányt és cikket írt és sok-sok könyvet adott közre, amelyek a zsidó tudomány állandó becsü értékei. Egyesek írásainak sokasága miatt felületesnek, tudománytalannak tartották. Aki azonban Bernfeld könyveit elfogulatlanul és előítélet nélkül olvassa, meggyőződhetik, hogy nem egy felelőtlen, sekélyes, minden áron írni és feltűnni akaró egyénnel áll szemben, hanem egy olyan ritka tudóstípussal, akinek befogadó képessége és írói készsége csodával határos. E gazdag munkásságnak univerzalizmusából csak néhány kiemelkedőbb mozzanatra mutatunk rá.

„Daat Elohim” (Istenismeret) c. könyve a zsidó vallásfilozófia történetét és fejlődését adja elő a Szentírástól Achad Haamig, akinek ösztönzésére írta a könyvet. Az összes zsidó filozófusok rendszerét magyarázza. Kinyomozza azokat a befolyásokat, amelyeket az egyetemes filozófiától kaptak. Rámutat azokra a hatásokra, melyekkel ők másokra voltak. Sikerül felfednie az egyetemes és zsidó filozófia közti kapcsolatokat és érintkezési pontokat, s ezzel nagy szolgálatot tett a zsidó filozófiával foglalkozó tudósoknak. Az egyetemes filozófia fejlődésének hatását a zsidóságra a könyv második részében akarta tárgyalni. Ez azonban, tudommal, nem jelent meg. A zsidó történetfilozófia igen jelentős munkája a zsidó vallásreformációról szóló kétkötetes műve. Egyedülálló alkotás a maga nemében. A zsidó történelem egyes kérdéseiről szóló héber s német munkáinak és tanulmányainak száma szinte áttekinthetetlen. Csak a háromkötetes „Széfer haddemaot” (Könyvek könyve) c. könyvét említjük, a zsidó martírológia kútforrását. A „Bevezetés a Szentírásba” (négy kötet) c. művén 30 évig dolgozott. Ez a korszakalkotó munkája a fáradhatatlan kutató szeme világába került. Emellett a szétagáz és kiterjedt irodalmi munkássága mellett még arra is volt ideje, hogy az egész Szentírást egyedül, segítők társak nélkül, németre fordítsa. Határtalan szerénységét jellemzik Önéletrajzának záró szavai: „Ha valaki kérdezné tőlem: mit tettél? azt felelném: semmit. Ha azt kérdezné: mit akartál tenni? ezt felelném: sokat, nagyon sokat. (L. Haddoar, 19 évf. 20. sz.)

Grózinger M. József

K Ö N Y V E K

Révész Béla: Max Nordau élete

Az író kiadása Budapest, 1941.

Nordau és Herzl az újkori zsidóság e két legmarkánsabb alakja elevenedik meg ebben a kötetben. Mindkettőről több életrajz mondotta el a legfontosabb tudnivalókat. És az, aki Nordau és Herzl biográfiáit olvasta, ezt a könyvet méltán tudja értékelni. Nemcsak a két főalak újszerű beállítása, hanem a mozgalmas háttér éles, eleven sokszínűben ragyogó exponálása miatt is. A századforduló nagy zsidó politikai mozgalmainak: a nemzeti otthonért való heroikus küzdelemnek akadt már eddig is elragadtatót csodálója, művészi interpretá-

lója, de ilyen elmélyült öntudattal és önfeledt szeretettel alig nyult művész és író e problémához.

Felfokozott kíváncsisággal fogtunk a könyv olvasásához. Nemcsak Max Nordau érdekes, színes, gazdag élete ígért sokat, hanem maga a szerző személye is, aki több évtizedes írói munkásságával a magyar széppróza és életrajzírás egyik legjelesebb művészevé ért; íróvá, akit — köztudomás szerint — nyilván csak az utóbbi évek történelme, a nagy „rianás” sodort a zsidó probléma felé; és aki-ben csak a világot végigseprő forgószél kavarta fel a tudatélet legmélyebb szféráiban lappangó, ősi, gyermekkori élményeket: zsidóságát. És csak kevesen tudták e könyv „Elő-

hang"-jának nyílt színvallásáig, hogy Révész Bélában az egyetemes és általános emberi nyomorúság ihletett dalosában és a társadalmi igazságtalanság és csúfság széplelkű énekesében már évtizedekkel ezelőtt megszólalt a zsidó fájdalom. Egy-egy kisebb lélekzetű írása jelezte kifelé mélyen átérzett kapcsolatát a zsidósággal. De a szakember, a mesterségbeli irodalmár sohasem feledkezett meg Révész Béla zsidóságáról, sőt lapunk évekkel ezelőtt egy formás tanulmányban monumentumot is állított róla. Ő maga pedig nemcsak a könyv előhangjában: a lírai bevezetőben és az „utóhangban”: a könyv végére biggyesztett három ragyogó novellájában tesz megrendítő vallomást legmélyebb zsidó élményeiről, hanem e kötet több száz oldalán minden betűjével és a betűkből pompásan felsorakozó ércből kovácsolt szavak és tömör mondatok lenyűgöző erejével alkotja meg életét, művészetét, zsidósága grandiózus konfesszióját.

A probléma iránt való alanyi érdekltsége nem hangosan tör a felszínre. Csöndesen húzódik meg az események tárgyilagos regisztrálása közben, de mindenütt ott érezzük a robosztus sorok között, mint fegyverezett, de mégis színes hangulati elemet. Ez a hangulati elem a probléma szenvedélyes szeretetéből, rajongó lelkesedésből, megindult áhitatból tevődik össze. Ezek az érzelmi együttathatók fonják körül a két hős, Nordau és Herzl alakját is, attól a pillanattól kezdve, hogy Párisban találkoznak. A szerző átveszi a remesének lelket-alakító és szellemetformáló szenvedélyes imádatát, hitét, halhatatlan szerelmét az új zsidó ideológia iránt; de mind ezt oly személytelenül teszi, hogy a könyv minden politikai velleitása mellett mégis tökéletesen apolitikus mű marad. A szerző maga nem foglal állást, nem kényszerít rá senkire elveket, amiket maga hisz vagy nem hisz és nem is tudjuk meg, hogy ő maga hiszi azokat vagy sem, de nem is fontos tudni, csak érezni jó, hogy szereti a tárgyat, amelyről ír, amelybe elmerült, és amelyet bőséges studiummal komoly, lelkiismeretes elmélyedéssel nemcsak értelmével, hanem szíve lelke forró szeretetével szívott fel magába.

Az egész munkán előmlik ez a lírai elem, ez az emociónális haগুলati tar-

alom. Ez színezi és sugározza át mint szívárvány a két hős: Herzl és Nordau küzdő, viaskodó életregényét. És úgy ölelkeznek ketten össze e könyvben, mint két hatalmas tölgy egymásbafonódó lombkoronája. A fizikai találkozás szellemi násszá lesz. A két, sok tekintetben párhuzamos élet az ideológiai azonosság síkján talál egymásra és halad együtt völgyeken-ormokon, szakadékokon-hidakon a diadalmas cél felé. Lázban, mámorban, győzelemben, vereségben, kétségben és csalódásban tapad egymáshoz a két barát. Az egyiknek torzó lesz hősi élete, a másikat is kerügeti a tragikus végzet, a politikai szenvedélytől elborult gyilkos revolver golyója; már-már ott settenkedik az epikai műremek patetikus végakordja: a halál, de a sors megkíméli Nordau művészi életét a fanyar gicsztől, és megmenekül, hogy élete Herzl halálán túl teljesejék hibátlan egészszé.

Ez, a vázlatnál is rövidebb tartalmi kivonata ennek a könyvnek. De az a gazdag anyag, amit a szerző formában-tartalomban, színben-fényben felrakott erre a vázra, roskasztó súly és mérhetetlen szépség. És ha az irodalmi kritika mégis rápillant a szembeötlő egyensúlyi hibára, az nem sérti vagy érvényteleníti az összhatás monumentalitását, Révész Béla könyvében ugyanis Nordau és Herzl egymás mellett nő külön, önálló egyéniséggé. A párhuzam, és a szembeállítás határozza el lelki, szellemi portréjuk konturjait és teszi teljessé egyéniségük képét. Érezzük is, hogy csak egymás mellett lesznek koruk külön külön értékelhető hőseivé. (Ezt a párhuzamot már többen mások is jól rosszul kihasználták). Itt azonban mégis egy kissé aránytalanná válik a párhuzam terjedelme, még pedig Nordau rovására. Ugy tünik, mintha Herzl volna a főhős, Nordau pedig csak a főszereplő. Ez az aránytalanság azonban azért érzik itt kissé elevenebben, mert ez a kötet csak első fele Max Nordau életének. Ezt azonban az olvasó nem tudja, mert erre vonatkozóan nincs semmi utalás. Nyilván tüstént eltűnik ez a tolakodó érzés akkor, ha Max Nordau Herzl halála után magáramaradt életregényének a kitűnő szerző tollából várvavárt folytatása is megjelenik.

Kohn Zoltán

Bródy László: Évek seregszemléje*

Ravatalra ácsolt világunk új szimbólumot termelt ki magából. Ez a szimbólum: Medea, aki az életdúló válságok villogó fegyverével szilánkokká aprította, morzsákká hamvasztotta a boldogságot, az emberi örömet és ezeket a szétforgácsolt, szinte megfoghatatlan szépség-törmelékeket vadul örvénylő futásában szétszórta. A háború utáni nemzedék sohasem éri utol az álmok asszonyát és fájdalmában, sóvárgóan tapogatózó tovakúszásában csak szedegeti a maradék, fiktív gyönyöröket. Ennek a generációnak az élete csupa gond, rcbot és bánat. Éreznie kell, hogy a földről kihalt a szépség, az embe-
rekben eltompult a lélek és a könnyhajtotta életmalomban szenvedés zakatol.

Bródy László költészete gyökérszálaival ebbe a hangulati háttérbe kapaszkodik. Lírájának hangját a nagyháborút követő európai és zsidó világ-
érzés determinálja. Egyéni szemléletében magyar-zsidó időpontunk kollektív
válságtartalma szabadul fel. Individuális élményszínei mögött a mai fiatal és
érett kortársközösség belső vívódása, elesettsége, visszakísértő multja húzó-
dik meg. Alig van költőnk, aki ennek a hangulat-állapotnak egységes for-
máját olyan közvetlenül, olyan finoman árnyékkolt kiáltásokkal tudná kife-
jezni, mint ő.

Sohasem élt elefántcsonttoronyban. Rokonságot tart haladó létezésünk
minden mozzanatával. Nem hűnyja be a szemét, nem dobja el magától nyílt-
szemű iózsanságát. Látja a valóságot, az árnyékokat. Ebből a magatartásból,
ebből a lelki-szellemi beállítottságból szükségképpen következnek, hogy
lírája pesszimizmusba torkoll. Sőt, mivel szereti az életet, mert hite és meg-
győződése szerint az élet önmagáért szép, a két ellentétes gondolatlem-
találkozásából tragikus összeütközésnek kellene adódnia. És mégsem. Bródy
László verseiben halk megnyugvássá lejtősődik a vergődő életküdelemből
felpárolgó szomorúság. Teremtő művészi és költői ihletének parancsára át-
töri és az optimizmus felé hajlítja el költészetének horús arcélet. Hol a
magány és a természet enyhíti szeliddé élet-halál problémáit, hol az erköl-
csiség gondolatán át ver hidat valóság és eszményiség között. Legutolsó
kötetében, a most megjelent „Évek seregszemléje”-ben, pedig magyar-zsidó
önértéke tudatának keserű mosolyba olvadó fölényével néz le a magasból
a földre.

Szereti Pestet, a Bánat-utca vidékét, a Svábhegyet, a gyöngyházfényű
Dunát, de a sikátorok világából gyakran visszahúzódik a természetbe. Ide-
genül fordul el a városi dárídók hőseitől, akik vérrrel öntözik kétes diadalaik
útját a kerékbe törők a becsületet. Megrázkódtatással türi az utcaszeletekből
felrívó jajgatást. S ha köze is van a bús tapasztalattal, hogy a szűk élet-
határok között a munka éhbéres jutalma nem ad lelki örömet, szívesebben
időz kint a szabadban. Isten közelében. Itt a humanista, barokk költők echos
láza vesz rajta erőt. És mintha a romantikusok természetimádó panteizmusá-
nak imakönnvét forgatná: panaszkodik, kér, kesereg. A szent mezőkön, a
virágok között keresi az Istent. Felmagasztosul. Nem egy ember többé,
hanem a tömegek követe: alázatos közvetítő az ég és a gonoszságba fulladt
világ jobbik része között.

Magabizó elhivatottsággal az egyetemes és örök kultúrartalmak össze-
függésében itéli meg a jelenségeket: Hiába tapossák formátlanná az életet
az eldurvult érzések s kavargó, örvénylik lelketlenül a beteg világ, valójá-
ban a korlátlanságba duhajkodott földi mindenség mögött ott lappang a
tisztaságvágy, az emberek erőtlen törekvése az eszméibb teljesítmények után.
Ma még ugyan a porondok porfátvolától és a pörösegek káprázatfelhőitől
nem lehet látni ezt a magasabbrendű életakarást, de a költő intuitív érzése
igazolja létezését. Szembenéz az általánossággal. S a maga erkölcsi felsőbb-
ségével megássa a nemesebb életterületek barátait.

Mindezek ellenére: verseiben hiánytalan valóságíz érzik. Kötetein le-
mérhetjük a pillanatok korjelző rezdüléseit. De talán sehosem rögzítette

* Bevezető Bródy László szerzői estjén.

meg élesebben s örökítette meg líraibb dokumentumokban egyéni végzetfordulóján túl zsidó életállományunk mozzanatait, mint amikor éveinek sereg-szemléjében tetemre hívja a mát és számadásra kötelezi a sorsot. S ezen a ponton vannak ősei, de rokonai nincsenek. Kiss Józsefben dacos visszhangra talált a zsidóbántás, Makai Emilben a hagyomány-émlékezés szilárdította meg a viszonytalan örökséget, Somlyó Zoltán értetlenül állt üzött sorsunk problematikája előtt, Emőd Tamás szentimentalizmussá lágyított minden zsidó-nemzsidó párhuzamot, — Bródy László öntudatos zsidó lelkesége egy keleti bölcs nyugalmával könyveli el a perbe fogott idő fájdó ítéleteit, de mindig úgy, hogy az időleges és átmeneti hazai szándékok sohasem kezdik ki hősi, érzelmi magyarságát.

Versei mintegy lábujjhegyen csengenek. Érzéseit és gondolatait átmelodizálja lelkének bús melegsége. Tiszta dalokban, fűrgé képekben, halk színhatásokban formálódik ki lírai énye s az alkotás útján nem párolog el semmi mindabból, ami hangulat, őszinteség, poézis. Minden jelzője, hasonlata tiltakozás a stilizáltság, mesterkéeltség, cicoma ellen. Ha illúzió és filozófia között kell választania, mindig az utóbbi révében köt ki. De ha reflexióit beolvasztja is érzelem-anyagába, hangjának nincs retorikai zöngéje, lírizmusát nem töri meg sem a pátosz, sem a logikai kényszer. Sohasem veszi el tájékozódását. Fegyelmezett katonája a nyelvnek, formának, szerelemnek, sorsnak. Megoldáskeresése csendes, bibliás, bensőséges. Egyszemélyre lép az étellel és a viharzó reménytelenség közepette is egyensúlyban akarja és tudja tartani magát. Az álprófétáktól nem egyszer az ősi, örökigaz prófétákhoz menekül. Jeremiás keservcibben talál haza eredendő multjához. Büszkén vállalja évezredes zsidó családfáját, ő, a zsidó „betűvetők unokája”.

* Bevezető Bródy László szerzői estjén

Zsoldos Jenő

A zsidó gyermek és a zsidó iskola

Beszámoló a pesti izr. hitközség elcmi iskolájának 125 éves fennállása alkalmából. Kiadja a Pesti Izr. Hitközség, Budapest, 1940.

E kis tájékoztató füzet elolvasása rendkívül érdekes olvasmány mindenki számára, akit a zsidóság sorsközösségébe foglal, de legfőként azok fogják tanulságosnak s eredményeiben hasznóhajtónak érezni, akik a zsidó iskolaügy aktív munkásai.

Az előszóban Ábrányi Aladár igazgató vázolja az alkalmat, melyből a „Zsidó tanügyi kiállítás” eszméje fakadt s a kitünő megvalósításért köszönetet mond munkatársainak: Weisz (Vihar) Béla tanítónak (aki egyúttal az ismertetés szerkesztője is), Fogel Dávidnak a lélektani vizsgálatok elvégzéseért, Bichler Rózsának, a kiállítás grafikai részének munkájáért.

Allapítsuk meg mindjárt, hogy mindnyájan méltán büszkék lehetnek eredményes, érdekes és rendkívül tanulságos munkájukra. Övék a kezdés dicsősége olyan téren, ahol zsidó vonatkozásban eddig alig történt valami. A megállapítások, kísérletek, tények világába vezetnek — egyetlen frázis nélkül — nyugodt, megbecsülendő tárgyiaszággal. Egy zsidó iskola keresztemszetét állítják elénk s belőle megelevenedik a mai zsidóság szomorú képe, de egyúttal tennivalónkra is rámutatnak: miképpen javítsunk zsidó hibákon, miképpen segítsünk zsidó nyomorúságokon!

Az első fejezet az iskola multja adatszerűen. A kiváló igazgatók mellett megemlíti magyar, zsidó és európai vonatkozásban jelentékeny tanítványai között Herzlt, Falk Miksát, Wahrmannt, Nordaut, Vázsonyi Vilmost. A magyar nemzet nagyjainak (Kossuthnak!) elismerő kijelentéseit a zsidó iskola hazafias kitünő szelleméről.

Táblázat mutatja az iskola növendékeinek létszámváltozását 1814—1940-ig.

A tragikus jelenkort eleveníti meg egy másik statisztika: a központi elemi iskola tanulói számolnak be testvéreikről — azaz nagyrésztben egyke-voltukról. A gyermekek 46 százalékának nincsen testvére! Két gyermek van az otthonok 38 százalékában. A gyermekért minden korban rajongó zsidó

R. Bán Margit: A zsidó gyermek és a zsidó iskola.

családoknál e számok az élet bizonytalan voltáról, súlyos megélhetési gondokról tanuskodnak.

Az élő gyermek is idegeiben viseli az otthon nyomott vagy izgatott légkörének hatását. Orvosi vizsgálat állapította meg, hogy az elemi iskolai tanulók 39 százaléka idegrendszerbeli zavarokban szenved. Gyengén fejlett pedig a tanulók 19 százaléka.

„Erőstestű nemzedéket akarunk felnevelni!” mondja a kis füzet lelkes szerzője s közli 5 pontban időszzerű, megszívlelendő tanácsait. A 4-ik pont így szól: — A zsidó gyermek idegrendszere kevésbé ellenálló! Ne terheld tehát túl és ne kívánj tőle többet, mint önmagadtól! — Megszívlelendő tanács túlzottan becsvágyó szülők és pedagógusok részére!

Ugyancsak érdekes egy lélektani kísérlet, melyet Fogel Dávid gyógy-pedagógiai tanár végzett az elemi iskola 250 növendékén, hogy a zsidó gyermeklélek sajátosságait megismerjük s az eredményt a nevelő munkában felhasználhassuk. A kísérletek Rossolimo rendszere szerint történtek, kiegészítve a Ranschburg—Nagy László-féle vizsgálatokkal. Növendékeink a legjobb eredményt a koncentrációképesség, hallási emlékezet, számemlékezet vizsgálatánál érték el, leggyengébbet a látási emlékezetben, az analízis képességben és a technikai találékonyságban. A pedagógus tanulsága ebből: a formaérzék, a formaképzés és a megfigyelőképeség fokozatos fejlesztésére kell törekednünk.

A zsidó családi otthon vallásos tartalmának vizsgálatánál szemléltető kép mutatja a „Nagyapa emlékének vándorútját”. Helyes a megállapítás, hogy már a zsidó iskolába járó gyermek a család pozitív zsidó állást foglalásának jele. Az otthonok 97 százalékában gyujtanak pénzek este gyertyát, de már a szombat megtartását csak 23 százalékban találjuk. Ennek oka kétségtelenül gazdasági természetű. Az iskolától ezzel kapcsolatban azt kívánja, hogy töltsék meg élménnyel, szépséggel, lélekkel a hagyományt.

A tanulók szociális helyzetének vizsgálata azt mutatja, hogy „a zsidó iskola küszöbét átlépte a nyomor”. Néhány adat 1940 februárjából (azóta elmúlt egy-néhéz esztendő!): Száz apa közül 12 vesztette el állását. Az anyák 8 százaléka családfenntartó. A tanulók 5 százaléka kivándorolt vagy kivándorlás előtt áll. A hitközség jótékonyági ügyosztálya révén a tanulók 8 százaléka kap ingyen reggeli vagy ebédet az iskolai menzán. Minden 5-ik tanuló könyvszegélyt, minden 4-ik ruhasegélyt kap. S amit a legszomorúbbnak tekint a szerző: a tanulók 23 százalékának még soha sem vettek játékokot!

Természetes, hogy a lakásviszonyok s a táplálkozás adatai is jellemzők a zsidó nyomorra. A jobbmódú szülők Ábrányi igazgató felhívására igyekeznek ezen segíteni havi pénzbeli járulékkal és természetben juttatott adományokkal.

Nem kevésbé szomorúak az adatok, melyeket Kohn Zoltán hitközségi tanfelügyelő közöl a pesti zsidó tanulóifjúság létszámának csökkenéséről az utóbbi 20 év alatt. Százalékszerűen az apadás 20 év előtthöz képest 50 százalék! Érdekes mozzanat, hogy a hitközség iskoláiba járók száma a tavalyihoz (1938) képest emelkedett. Ennek oka a polgári fiú és leányiskola, valamint az ipari fiú és leányközépiskola felállításában található meg.

Adatokat kapunk még a Pesti Izr. Hitközség oktatásügyi szervezetéről, statisztikai kimutatást Budapest székesfőváros zsidó tanulóiról, Magyarország zsidó iskoláiról. Buzdító felhívást, hogy ne felejtszünk meg a Kárpátalja nyomorgó zsidó gyermekeiről. A megható szemléltetőképet, amely szerint 12,861 zsidó tanköteles gyermek várja a zsidó iskola hívó szavát s ezek 48 százaléka koldussorshán van — Vihar Béla korán elhunyt nagytehetségű bátyja, Weisz Dezső ungvári tanár tervezte.

A kis füzet az Orsz. Izr. Tanítóegyesület adatainak közlésével és az Orsz. Magyar Zsidó Múzeumnak a zsidó tanítószághoz intézett felhívásával zárul.

Az értékes munka valószínűleg követőkre talál majd más zsidó iskolákban is.

R. Bán Margit

Ribeiro Couto: Santosi versek

Rónai Pál fordításai: *Officina. Budapest, 1940*

Rónai Pál, e versek fordítója már előzetesen egy lírai antológiában igyekezett képet nyújtani a magyar közönség számára a modern braziliai költészetéről, most pedig, miként a könyv előszavában kifejti, „a délamerikai irodalom egyik legismertebb és egyben legvonzóbb egyéniségét” Ribeiro Coutot mutatja be 22 versén keresztül.

A költő jellemző sajátossága az éles valóságlátás: pár tömör sorban fotografiaszerű hangulati kép a braziliai tájról, irónikus vázlatok a vidéki város sivár kispolgári életéről. Couto egyszerű, póztalan hangon énekel, nyelve dísztelen, mint egy újságbeli riport, másrészt a néger spirituálék bensőséges naivitását tartalmazza a gúnynak és fájdalomnak halk egyesülésével.

Ily szemlélettel látja a világ hétköznapi jelenségei mögött a költői tartalmat és az ihletgyűjtő csodát a napsütésben, a törülközőben, a szegényházi asszonyok szürke csapatában. Ugyanígy aszketikusan igénytelen eszközökkel megoldott verse a Párbeszéd a boldogságról című, mely az emberi lélek sóvárgásának kifejező elégája.

E versekből hiányzik az olcsó exotikum mindennemű kulisszája, de annál tisztábban nézhetünk a fordító dicséretes munkája révén egy távoli ország testvéri emberarcára, a santosi versek komplikátlan költőjére, aki az északamerikai Walt Whitmannra emlékeztetően, így vallja becsületos valóját és emberségét:

A város utcáin barangolok,
s vidám vagyok az emberek között,
szeretnék szívből ránevetni mindenkire,
jóságot prédikálni mindenkinek.

Vihar Péla

Kálmán Ödön: A rabbi könyve

Budapest 1940

Ennél a munkánál hasznosabb könyvet nem adhatott volna senki kartársai kezébe: dr. Kálmán Ödön praktikus kézikönyvet írt a rabbik számára, olyan munkát, amely minden

rabbinak vade mecum-ja lehet. Bevezető soraiiban azt írja, attól tart, „túl sokat ölel fel a cím” — mi úgy érezzük, hogy a könyv címe teljesen megfelel tartalmának. Természetesen hagyományos irodalmat, a kódexeket, nem pótolhatja a héber forrásokot, a Ez nem is célja. — azonban a gyakorlati lelkészkedésnél a rabbiknak hézagpótló jelentőségű.

A mű kiterjed a rabbi-hivatás egész munkaterületére. Külön fejezetek részletezik a rabbi szerepét, feladatait a templomban, a szertartásokban, az élet megpróbáltatásaiban, az alkalmi istentiszteleteken, a hitoktatásban, a rituális felügyeletben, a belmisszió terén, az anyakönyvvezetés körül... A könyv tartalmának áttekintése mindennél beszédesebben igazolja, hogy Kálmán Ödön munkája valóban — a rabbi könyve: elismerést és hálát érdemlő teljesítmény, amelynek értéke a mindennapi használatban érvényesül és növekszik...

A mai zsidó élet állandóan fokozza a rabbi felelős munkáját, az óráról-órára változó viszonyok a hittestvéreket a legbonyolultabb helyzetek elé állítják és ők sorsukkal mindinkább a rabbi-hívatásokba menekülnek. Minél több a megpróbáltatás, annál több a rabbi lelkési munkája: annál inkább hivatása magaslatán kell állnia egyéniségének, tekintélyének, szavának, cselekedeteinek minden erőtényezőjével. Gondoljuk el: teljesen magára maradvan él a rabbi hitközségében, íróasztala mögött vastkos fóliánsokkal megrakott polcok — íróasztala előtt pedig kétségbeesett emberek megoldást, biztatást, tanácsot remélő-sürgető tekintettel. Nincs idő hosszas mérlegelésre, a kérdések beható tanulmányozására, pillanatról-pillanatra kell utat találni az állami és felekezeti jog labirintusaiban, az élet problémáinak útvesztőiben: a rabbi csak ítélőképességére támaszkodhatik — és kinyújthatja kezét egy jól megszerkesztett kézikönyv felé, amelynek gyorsan áttekinthető rendszerű fejezetei minden gyakorlati kérdésre megadja a feltétlenül megbízható választ... Ezzel a képpel szeretnők érzékeltetni és egyben kellően méltatni Kálmán Ödön könyvének jelentőségét.

Katona József

PÁLYÁZATI HIRDETMÉNY

Az ORT Országos Továbbképző Bizottság pályázatot hirdet a zsidó gyermekek és a zsidó ifjúság gyakorlati irányú nevelésének fokozása érdekében egy tanulmányra, melynek címe:

„A zsidó ifjúság fizikai munkára nevelésének módjai és eszközei”.

A tanulmány lehetőleg kerülje az elméleti okfejtéseket és elsősorban a gyakorlati szempontokra mutasson rá, melyek könnyen és gyorsan megvalósíthatók az elemi és középfokú oktatás keretén belül.

A legjobb pályamunka 200.—, a második 120.—, a harmadik 80.— pengő jutalomban részesül.

Az ORT fenntartja magának a közlés jogát magyar s minden más nyelven.

A géppel írott pályázatok jellegével ellátva és a szerző nevét tartalmazó és ugyancsak a jellegével ellátott, zárt boríték melléklésével az ORT-Bizottság címére, Budapest, VIII., Erzsébet-körút 32. alá küldendők, 1941 június 15-ig.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

**Dr. Kallós Zsigmond: A magyarság honfoglalása és ősi vallása.
I. kötet: Csaba magyarja.**

Csaknem ezer év óta elnémult helyneveink ismét megszólalnak és elbeszélnek a késő kornak a magyar honfoglalás viszontagságait, a tizedik század szellemtörténetét, a 11-iknek viharos, pogány-keresztény kultúrharcat, ősi magyar törzsek romlását, isteneik mítoszait és alkonyát, régi táltos szertartásokat, sőt a magyar matriarchátus már ködbe burkolt emlékeit is.

Az iskola adósunk maradt ezekkel a fontos magyar ősprblémákkal. Most saját tudásvágyunk és a mellettünk szárba szökő ifjú magyar nemzedék épülésére módunkban lesz a sokáig érzett hiányt pótolni.

Kallós Zsigmond a Dunántúli Szemlében megjelent Regősdalaink Rejtélye című tanulmány-sorozat szerzője, művében sok ezer új adattal hirdeti a magyarság elsőbbségi jogát a szerzett földhöz.

A Felvidék és Erdély egy részének visszatértekor ennél fontosabb olvasmányt nem kínálhatunk.

A most jelentkezők 30%-os kedvezményvel jutnak a 200 oldalnyi kötetekhez, melyeknek bolti ára fizve egyenként 5.— P lesz. Tíz előfizető gyűjtőjének tisztelet-példánnyal szolgál a szerző.

Cím: Dr. Kallós Zsigmond, Budapest, V., Sziget-utca 38. III. 16/a.



ARANY JÁNOS
IRODALMI ÉS NYOMDAI
RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

LIBANON

ZSIDÓ LAP

AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MÚZEUM TUDOMÁNYOS ÉS
MŰVÉSZETI EGYESÜLET TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRATA

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: Fenékkal fölfordult világ
SÓS ENDRE: Makai Emil

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

VÁG SÁNDOR: Rachel és a magyar dráma története
ZSOLDOS JENŐ: Magyar irodalmi adatok Rachel művészetéről

FIGYELŐ

Az Országos Magyar Zsidó Múzeum közgyűlése
GRÓZINGER M. JÓZSEF: Jehuda Hallévi

KÖNYVEK:

KARDOS LÁSZLÓ: Komlós Aladár: Himnusz a mosolyhoz
KATONA JÓZSEF: Markovits Rodion: Reb Ancslí
GRÓZINGER M. JÓZSEF: Michael Schabad: Die Wiederentdeckung des Ich
in der Metaphisik Teichmüllers.
GERVAI SÁNDOR: Mezel Béla: Ósök és hősök



VI. ÉVFOLYAM 2-3. SZ.

1 9 4 1

BUDAPEST

LIBANON

Szerkesztik

GRÓZINGER M. JÓZSEF KOHN ZOLTÁN
MUNKÁCSI ERNŐ ZSOLDOS JENŐ

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGY SZÁMBAN

Szerkesztőség:

BUDAPEST, XIV., SZENT DOMONKOS-UTCA 8

Kiadóhivatal:

Dr. Bendetz és Társa könyvesbolt és tudományos antiquárium
Budapest, VI., Andrásy-ut 15. Telefon: 1-280-27.



ELŐFIZETÉSI DIJ ÉVI 5 PENGŐ.

EGYES SZÁM ÁRA: 1.50 P.

Hirdetési árak: Egész oldal 24 P., féloldal 12 P., negyedoldal 6 P.

Előfizetni a kiadóhivatalban vagy a Magyar Általános Hitelbank Andrásy-
úti fiókja 39.741 sz. csekk számláján lehet. (A magánközlemények helyén
feltüntetendő: Libanon.)

Minden cikkért szerzője felel.

Felelős szerkesztő: Munkácsi Ernő

Felelős kiadó: Kohn Zoltán

Arany János nyomda rt. Budapest. — Nyomdáért felel: Richter Márton.

Fenékkal fölfordult világ

Tanulmány a mesés képzetek és meseképzetek történetéből. *

Aki akár közvetve, akár közvetlenül ismeri a Talmud és Midrás mesevilágát, az tudni fogja, milyen irányban kell tájékozódnia, különösen, ha olyan jó kalauza akad, amilyen Klein Ábrahám. Hamarosan kiderül, hogy a madarat is, az ökröt is, hasonló alkatú állattársaival, az óriáshallal, óriásbékával, óriás-hollóval, a négyszáz mérföldről is félelmesen ható oroszlánnal együtt egyazon mértéktelen, nagyító képzelet teremtette ott, ahol a látomáshoz, a belső intellektuális szemlélethez igazodik minden, ahol a mélység és magasság fontosabb, mint az éles körvonal s a minden oldalról látható testszerűség, ahol a hasonlat és metafora is csak a megfoghatatlanság és a határtalanság benyomását fokozza:

A nagy ökör (Behemóth).

Ezt az állatot Isten a hatodik napon teremtette. Naponkint a hegyek ezrét, azaz: ezer hegy fűvét legeli le. A fű éjjel mindig megnő, s a Behemóth reggelre kelve újból lelegeli. Más változat szerint, a hegyek nemcsak fűvet, hanem egyéb eledelt is teremnek neki. Egy harmadik úgy tudja, hogy nem a hegyek fűvét, hanem a hegyek fűvével táplált állatokat eszi. Inni a Jordán vízből iszik. Mivel azonban a Jordánnak hat hónap alatt meggyült vize éppen csak arra elegendő, hogy egyet hörpintsen belőle, vagy a száját öblögesse vele, ezért az Édenben eredő Jubál folyó vizével oltja meg szomját.

A Behemótról azonban mást is tudunk, többek között olyat, ami már az apokaliptikus csodák világába tartozik. Isten vele egyidőben hím és nőstény Leviáthánt is teremtett, de hogy el ne szaporodjanak s el ne pusztítsák a világot, a nőstény Leviáthánt megölte s húsát kiszóta, a nőstény Behemóthot pedig terméketlenné tette. Mindkettőjüket arra szánta, hogy a Messiás eljövetelkor rakott lakomán jóllakassa húsukkal az igazakat. Egy midrás-változat szerint, az eljövendő időben egymásnak ront majd a két állat. A Behemóth szarvával kettéhasítja a Leviáthánt, az pedig



úszószárnyaival ledöfi a Behemóthot.⁴⁰ (Hasonlóan értelmezi a *Jalkut* Jób köv. verseit: Egyik éri a másikat és levegő sem jut közéjük. Egyik tapad a másikhoz, összefogódnak és nem válnak szét. Jób 41/8—9.) Párharcuk belekerült a középkori liturgiába, az Akdomusz kezdetű költeménybe, amelyet Sovuósz első napján a thóraolvasás előtt énekelnek. Ennek az egész, izgalmas és sok egyéb mítikus területtel érintkező képzetkörnek is megvan a maga világtörténete, szent és profán kisugárzása, könyvtárnyi irodalma, — mi most persze, csak egy kis részletet ragadtunk ki a nagy összefüggésből (l. Heine „Disputation“-ját!). Egyet mindenesetre megállapíthatunk: hacsak nem hiszünk az elemi helyzetek és elemi gondolatok teremtő azonosságában, — ami maga is csodával volna határos — kell, hogy a Behemóth-képzetben lássuk az óriásökor képzetének őstét. Ugyanígy vagyunk az óriásmadár (tyúk) képzetével, már csak azért is, mivel itt végre megtaláljuk azokat a bizonyítóerejű, egyszeri részleteket, amelyeket mindeddig hiába kerestünk. Sőt abban a kedvező helyzetben vagyunk, hogy egyszerre két közelrokon madár között választhatunk.

A lóditásairól jól ismert Rabba Bar Bar Channa meséli: Egy ízben hajón utaztak s láttak egy madarat, amely bokáig állott a tenger vízében, feje pedig égis ért. Azt hitték, hogy azon a helyen nem mély a víz s be akartak menni, hogy lehűtsék magukat benne. De ekkor megszólalt egy égi hang s figyelmeztette őket, ne menjenek be a vízbe. Ezen a helyen történt, hogy egy asztalos hét évvel ezelőtt leejtette a gyaluját s ez azóta sem ért feneket. Rabbi Ási szerint ez csak a Zizmadár lehetett, amelyről azt mondja a zsoltár (50. 10): „... és a mező Zizje velem van“, ennek pedig az az értelme, hogy a Ziz az égis ér (*Talmud babyl. Baba Bathra* 73/b). Ez a madár akkora, hogy amikor kiterjeszti a szárnyát, elsötétíti a napkorongot. (*Leviticus Rabba* 22 r.) A másik madár a *Bar Juchni*. Az Arkath Levánába való R. Ismáél, Szriél fia, egyízben leejtette a nagy madár tojását, mire ez kifolyt, elborított hatvan várost és eltört háromszáz cédrust. (*Talmud babyl. Bechoróth* 57/b.) Van magyarázat, amely leleplezi a csodát: elképzelhető, hogy a Libanon sziklahasadékából forrás fakad, idővel patakká, majd folyóvá szélesedik. Ha már most egy óriástojás elzárja a medrét, a patak kiárad, előnti az egész vidéket s elsodorja a cédrusokat.

A magyar mendikásnak természetesen semmi köze Talmuddal és Midrással. De viszont azt is tudjuk, hogy kelet és nyugat között sohasem volt áthidalhatatlan távolság. Allandóan elébe jöttek egymásnak, találkoztak egymással. A középkor szellemi életét el sem

⁴⁰)Pirké d'Rabbi Eliézer, II. f. Peszikta Rabbati I. fej. — Leviticus R. 22. r. és Tanchuma Num. 28. fej. hez. Talm. babyl. Baba Bathra 47/b, 75/a. (Klein Ábrahám) v. ö. H. Gunkel, Schöpfung u. Chaos, 1921², 41 ll. Das Buch Henoch (Kautzsch, Die Apokryphen u. Pseudepigraphen d. A. Testaments, Tübingen 1921 II. 269. — Leviathan és Behemóth: Das vierte Buch Esra (u. o.) 367. (Harmadik látomás); Baruch (u. o.) 423. — Micha Jos. bin Gorion, Die Sagen der Juden, Frankfurt a/M, 1919², I. 124 ll.

képzeltetnők az ilyen találkozások nélkül. S főleg a renaissance óta nőttön nő azoknak a zsidó és nemzsidó közvetítőknak a száma, akik gondoskodnak arról, hogy a kölcsönös érték- és formakicserélődés meg asszimiláció folyamata még a legsötétebb ellentétek, a legmélyebb elszigetelődés korszakaiban se homályosuljon el. Ez a folyamat ma inkább csak könyvészeti anyag, s mindössze néhány fejezetét látni; összefüggő történetét még meg kellene írni.

A mi esetünkben nem nehéz megrajzolni, ha nem is a legrégebb, de legalább a közelkorú közvetítés útját. S ilyen út sok lehetett akkoriban.

A keleti nyelvészet európai történetében komoly hangzást név a svájci Buxtorf (Buxdorf) Johanné (1564—1629).⁴⁷ Nemzedékek olvasták nyelvтанát, Bibliotheca Rabbinicáját, Lexicon Chaldaicum, Talmudicum et Rabbanicum-ját. De van egy kevésbé ismert könyve is, ezt a szélesebbkörű laikus nyilvánosságnak szánta: *Synagoga judaica, das ist Jüdensschul, darinnen der gantz jüdische Glaub und Glaubensübung, mit allen Ceremonien, Satzungen, Sitten und Gebräuchen... Basel 1603.*⁴⁸ Zsidóellenes, leleplező szándékkal írta. Meg akarja mutatni benne, hogy a zsidóság megtagadta Isten kinyilatkoztatott törvényét, Mózes szellemét, szentsége álszentség, élete hazugság. Hadd lássa magát ebben a kegyetlen tükörben, talán magábaszáll és megtér. Ebből a célból „hab ich jedermenniglichen ihren Glauben und Religion, mit Jüdischen Fabeln, wie die Heiligen Apostel geredt, wol durchspicket, mit sampt dem gantzen Jüdischen Leben unnd Wandel, auss jhren eigenen Büchern, grundtlich unnd wahrhaftig erklären, und jederman für Augen stellen wollen“. Csakhogy a tudós kifog a leleplezőn, hiába vád, gúny, támadó rosszakarat — Buxtorf látható tárgyi érdeklődéssel s parttalan részletességgel mutatja be a zsidóság mindennapi és ünnepi életét a bölcsőtől a sírig, mindazt, amit a leghitelesebb írott s legjobb íratlan kútfők, rabbinikus irodalom és ismerős rabbik közlése, a maga tapasztalatai alapján tudnia adatott: zsidó nevelést, imarendet, étkezést, öltözködést, lakodalmi s halotti szokásokat, szertartást. A *Synagoga judaica* a zsidóismeret kézikönyve. Ezt is látták benne a romantika küszöbéig. Hamarosan latinul is megjelent s kiadásról kiadásra egyre jobban terjedt. Amellett valósággal talmudi-midrasi florilégium.

Ahol csak alkalom adódik rá (néha enélkül is), megszólaltatja a „tisztelretreméltó“ zsidó bölcseket, szemelvényeket közöl meséikből, legendáikból, példáikból.⁴⁹ (Különösen a szombattisz-

⁴⁷ I. Allg. Deutsche Biographie, 3 (1876), 668 ll. E. Kautzsch, Joh. Buxtorf d. Aeltere, 1879.

⁴⁸ Előttem a második javított és bővített kiadása van: Johannis Buxtorfi *Synagoga Judaica*, Basel, 1643.

⁴⁹ „Altvetulische Fabeln“-nek nevezi őket, akárcsak a felvilágosodás írói a népmesét. (Vorrede an den Leser.)

telöket szereti: József és a hal gyomrában talált gyöngysor; a jámbor zsidó és a hálás medve...) Valamennyi fejezete közül az utolsó a leggazdagabb (*Von dem zukünftigen Messia der Juden.* 641—691 l.). Ez a zsidó messiáshiedelmekkel⁵⁰ foglalkozik. Az elbeszélőnek magának is mintha akaratlanul izgatottabbra fordulna a hangja, amikor a tejjel-mézzeled folyó Uj-Kanaán, az egyetemes jóvátétel és reintegrálódás, a messiási birodalom halhatatlan. érzéki álmát idézi.

Wie der Messias die Juden im Land Canaan empfangen und tractieren werde.

Wann dann der Messias alle Juden auss allen Ländern und von allen Winden her versammelt, und in das Honig unnd Milch-fliessendes Land Canaan zusammen gebracht hat, wird er ein Königliche Mahlzeit lassen zurüsten, mit grossem Pracht und Freuden, und alle Juden zu Gast laden, und freundlich empfangen. Da wird man die grössesten Thier, Vogel und Fische, schlachten, die Gott jemals erschaffen hat, und den köstlichen und edlen Wein trincken der im Paradeiss gewachsen, und in Adams Keller noch daselbst behalten wird.

Erstlich, wird der gross Ochs herfür kommen, einer wunderbarlichen grösse und stärke, der im Buch Job beschrieben, und Behemos genannt wird.

Dieser, schreiben ihre Rabbinen, sey eben derselbe Ochs, darvon man im Psalmen liest: Alle Thier im Walde seind mein, auch der Behemos auff tausend Bergen, das ist, der alle Tage tausend Berge abwäidet. Es möcht aber einer fragen, wo er zu letzt hinkommen; dann er wurde nun mehr alle Berge der gantzen Welt abgewäidet haben? Antworten die Hochweisen Meister und Rabbinen. Er bleibe für und für an seinem ort, wie ein Ochs der gemästet wird, und was er des Tages abwäidet, das wachse zu Nacht wider, in gleicher schöne und länge, wie es des vorigen Tags gewesen ist.

Zum andern, wird auch auff diese Mahlzeit gefangen werden der grosse Wallfisch Leviathan, Liffjásan nach Jüdischer Aussrede, der auch im Buch Job beschrieben, und anderstwo mehr von ihm in der Schrift geredt wird. Von diesen zweyen Thieren liest man ein Talmudische Tradition uss der Hochweisen Rabbinen meynung, lautet also: Rabbi Jehudah spricht: Alles was Gott in seiner Welt erschaffen hat, das hat er ein Männlin und Weiblin geschaffen, so hat er für gewiss den Wallfisch Leviathan auch also geschaffen. Damit sie sich aber nicht Natürlich mit einander vermischeten, und ihr Geschlecht vermehreten, und von wegen ihrer grösse und viele die gantze Welt verwüsteten, hat Gott das Männlin castriert und verschnitten, das Weiblin aber hat er getödet, und eyngesalzen für die Tzaddikim und Gottsförchtige gerechte Juden in zukünftigen Zeiten, das ist in zeiten des Messiae, wie geschrieben steht: Er hat den Trachen im Meer erwürget. Gleichfals hat er auch den grossen Ochsen Behemos auff tausend Bergen, ein Männlin und Weiblin geschaffen: damit sie sich aber auch nicht vermehreten, und also die gantze Welt *machribhim* weren, unnd verdärbten. was hat Gott gethan: Er hat das Männlin castriert und verschnitten, das Weiblin aber hat er erkältet und unfruchtbar gemacht, und es für die frommen Juden behalten in zukünftigen Zeiten, wie geschrieben stehet: Sein krafft ist in seinen Ländern, und sein vermögen in dem Nabel seines Bauchs.

⁵⁰) A messiáslegendák egy részét összegyűjtötte: M. Jos. bin. Gorion, *Messias-Legenden*, Tübingen, 1926. L. különben: Rel. in Geschichte u. Gegenwart, 3 (1929), 214—2146; Lexikon für Theologie und Kirche, V. (1933), 550—552. — Az Isten országának, a Messiásnak eljövételét ünneplő eszchatológiai lakomák képzete igen régi. Zsidó hagyományáról v. ö. K. Kohler, *Heaven and Hell in comparative Religion with special reference to Dantes Divine Comedy*. New York, 1923.

Zum dritten, scheidt **Elias Levita** in seinem **Dictionario Tisbi**, er habe von vielen alten und frommen Rabbinen gehört, man werde auch an diesem köstlichen Mahl, den erschrecklichen grossen Vogel Bar juchne töden und braten, darvon im Talmud geschrieven steht: Dass er auff ein zeit ein Ey auss seinem Näst geworffen, davon dreyhundert hohe Zedern Bäume zerschlagen und nider gefallen, auch sechtzig Dörffer, nach dem das Ey zerbrochen, überschwemmet, ersäuffet, und ganz verflossen sind. Hierauss kan ein jetlicher abnemmen, dass dieser Vogel, ermeltem Fisch und Ochsen, an der grösste nicht gar ungleich ist: gedenck, wie er ein köstlichen Braten geben wird.

Es soll aber diss niemand für eine Fabel achten, dann es seind der grossen Vögel noch mehr im Jüdischen Land. An vorigem Ort im Talmud liest man von einem Raben, der auch nicht klein gewesen ist, und von einem wahrhaftigen Rabbi gesehen worden ist, also zugegangen: Es hat gesagt **Rabba bar channah**: Auff ein zeit hab ich ein Frosch gesehen, die ware so gross als das Dorff Akra in Hagronia. Wie gross war dasselbige Dorff: so gross das sechtzig Häuser darinn stünden. Da kam ein grosse Schlange, und verschlund den Frosch. Bald came ein grosser Rapp, und verschlucket die Schlange mit dem Frosch, flog darvon, und setzte sich auff einen Baum. Gedencke wie gross und stark der Baum gewesen seye: darauff antwortet Rabh Papa ein Sohn Samuels: Wann ich nicht were am selben Ort gewesen, und ihn gesehen, hette ichs nicht geglaubet. Bissher der Talmud. Wer wolte diesen Rabh und Raben Lügen straffen? Schreibt doch der gut Kimchi über den fünffzigsten Psalmen, in Ausslegung des Wörtleins Ziz; dass Rabbi Jehuda ein Sohn Simeon gesagt habe, Ziz seye ein Vogel also gross, dass wann er seine Flügel ausbreite, so verfinstere er Galgal hachamma, die Sphehr der Sonnen, und mache ein Finsternuss auff der gantzen Welt. Es hat auch auff ein Zeit ein Rabbi über Meer geschiffet und ein Vogel gesehen mitten im Meer stehen, welchem das Wasser nur bis an die Knye gängen: da sagte er zu seinen Gesellen: Wir wollen allhie Baden, dann es ist nicht tieff. Da ist ein Stimme vom Himmel kommen und gesagt: Thue es nicht Rabbi: dann vor siben Jahren hat einer daselbst ein Beyel fallen lassen, er ist noch nicht zu Grunde kommen, Daraus abzunehmen, wie lange Beine derselbig Vogel gehabt, und wie gross, nach proportion der Beinen, der Leib gewesen seye.

(Elia Levitának a szövegben idézett Tisbije 1541/2-ben jelent meg Isnyben.)

Ha a *Synagoga Judaicát* összevetjük a megfelelő talmudi és midrási helyekkel, aztán az óriáskör- meg óriásmadár-trufával, végül a magyar szöveggel, nincs többé kétségünk aziránt, hogyan ment vagy mehetett végbe a közvetítés. Buxtorf közvetítő szerepének tanui a XVII. századi enciklopédiák s a XVIII. század lexikonjai. Van ezzel kapcsolatban egy szerfözlött beszédes képzettörténeti iadatumk. Amikor Flögel Friedrich Carl a komikus irodalomról szóló nagy munkájában⁵¹ meg akarja világítani a vallás, babona, balhit furcsa vonatkozásait, az egetjáró Mohamed példájára hivatkozik. Tudvalevő, hogy a próféta az első égben hófehér kakast látott, amely fejével a második mennyig, sőt — egyes források szerint mind a hét égnél magasabbra — Isten trónusáig ért. Szárnya karbunkulussal és gyönggyel volt kirakva. Szent éneke — a hajnali kukorékolás — olyan áthatóan hangzott, hogy égen-földön mindenki meghallotta, kivéve a férfiakat és „nimfák“-at. Flögel megvan győződve arról, hogy Mohamed ezt a csodakakast a zsidóktól

⁵¹) Geschichte der komischen Litteratur, Liegnitz u. Leipzig, 1784. I. 156 II. — Mohamed égi útjához v. ö. Chauvin, Bibliographie XI. (1909), 206 II. Bolte—Polivka, IV. 368 I.

kölcsönözte. Allításának igazolására leírja a Ziz és a Par Juchne (Bar Juchni)-madarat, ahogy Buxtorfban olvasta.

4. *A magyar vers, a szeletvető emberek és Rabelais François.* Olyan világban járunk, ahol a valószínűtlen is valószínűvé válik. A magyar vers s a francia Rabelais — ez a szomszédság már magában véve is úgy hat, mintha csali mese volna! Pedig ellenőrizhető valóság. Csak az lepődhetik meg rajta, aki nem ismeri a *Gargantua és Pantagruel* „makrokozmosz”-át, s nem tudja, micsoda emberfeletti méretekhez szabta, micsoda észbontó keleti-nyugati, antik és középkori, tudós és népi, történeti és mesei anyagból micsoda rakoncátlan jókedvvel, fegyelmetlen fegyelemmel építette meg az alkotója! Lukianos *Igaz történet*-ét igaz történetnek, Münchhausen s a münchenhausenek kalandjait ártalmatlan játéknak érzi az ember, ha Pantagruel mesés kalandjait, mulatságos földrajzi és intellektuális fölfedezéseit olvassa, ha látja, mint vetődnek ismeretlen mélységekből eltorzítva, deformálva egyre újból meg újból felszínre eltemetett hiedelmek, ha látja, micsoda szerepet juttat az író lóditásnak, halandzsának, trufának, szatírának. A megfagyott s ismét fölengedő szavak hazug-meséjét, például a görög Antiphanes, Plutarchos, a lengyel mese, az olasz Castiglione, az angol Addison, egy csomó névtelen anekdotikus és Münchenhausen is elbeszélte vagy elbeszéli, de csak Rabelais ad neki ijesztően groteszk jelleget (*Pantagruel* IV. Chap. LV—LVI). Vagy itt van a Szelek másképpen Ruach szigete (*Pantagruel*, IV. Chap. XLIII). Különös emberfajta lakja. Egyetlen táplálékuk a szél. Nem esznek egyebet, nem isznak egyebet, csak puszta szelet. Házak helyett csak szélkakast látni. A szegények toll-, papír- vagy vászonlegyezők segítségével táplálkoznak. A gazdagok szélmalomokkal élnek. Ha vendégséget csapnak, egy vagy két szélmalom alatt állítják fel az asztalokat. Ott aztán lakmároznak, vígan vannak, ahogy lakodalomban szokás. Asztal fölött el-elvitatkoznak a szelek jóságáról, egészségéről, nagyszerűségéről és ritkaságáról. Az egyik a szirokkót magasztalja, a másik a libiai, a harmadik az északi, a negyedik a dél-nyugati, az ötödik az északnyugati, a hatodik a nyugati szelet és így tovább. A betegeket léghuzattal gyógyítják... A Ruach héber szó, szelet és szellemet jelent, de egyébként nem igazít útba. Maga Rabelais Aiolosra utal, de ez igen halvány nyom. A hazugságötleten annyira felismerszik az intellektuális-irodalmi jelleg, hogy népi emlék sem lehet. Egyelőre a trufairadalomban sem találni mását, ami természetesen nem jelenti azt, hogy ezután sem kerül elő.

Most pedig idézzük a mendikás-ének utolsó hazugságát:

*másut ismét láttam olyan embereket,
kik szélnél egyebet soha nem ettenek
egymásra köszönték a levegő Eget.*

Valóban páratlan találkozás, s már csak a Rabelais-trufa egyszerűsége miatt is figyelemreméltó. A tárgyátörténeti szemlélet

nem gondolkoznék sokat, nem törödnék távolsággal, idővel, nyelvvel s egyszerűen a *Pantagruelt* jelölné meg forrásul. Mi más összefüggéseket tartunk szem előtt. S ezúttal újra a magyar vers vezet a helyes nyomra: Az a fordulata, hogy aki hazudni tud, az „asztalféltre ül”, elhalványodott hazugmesei emlék. Tekintélyes mult áll mögötte. Már a legrégebb európai hazugversben, a *Modus florum*-ban annak van a legnagyobb becsülete, aki a legnagyobbat hazudja: elnyeri a királylány kezét. Ugyanez a jutalom várja a virtuóz hazugot a német, flamand, friz, dán, svéd, norvég, izlandi, francia, portugál, görög, szerb, bolgár, orosz, tatár, arab, finn, magyar mesében (a király lánya kezére, asztalára méltatja). Egyebütt pénzzel, kaláccsal, hajóval, fogattal, házzal jutalmazták. A magyar mendikás királysága erről a földről való, s ő beérné azzal, ha az asztalfőn ülhetne, az ezüstserlegre kandikálhatna s keze könyökig járna a fekete lében. Az „Égi Jeruzsálem”, az „El-süllyedt Atlantisz”, az örök békét és boldogságot ígérő intellektuális „Utópia” földibb, érzékibb mása, a német Schlaraffenland, is királlyá koronázza azt, aki a legjobban hazudik. A „Schlaraffenland”-képzet⁵² (magyarul „János pap országa”, olaszul Cuccagna, franciául Cocaigne, spanyolul Cacuna, angolul Cocayne, hollandul Cockaengen v. Paep Jans land) egykorú az elveszett paradicsom után sóvárgó emberiséggel, akárcsak átszellemített ellenországa. Minden koldusdiák vele álmodik. A magyar is. Rabelais egyesíti mind a két képzetet: More Thomas, a leghíresebb Utópia írója, pontosan a kortársa, Lukianos pedig közvetlen antik őse. S éppen Lukianosig kell visszamennünk, hogy *Igaz történeté*-nek második könyvében ott, ahol a Boldogok szigetét parodizálja, megtaláljuk a Szelek szigetének első ötletét: az emberek csodaszép mezőn asztalok körül heverésznek, nyugati szelek szolgálnak fel nekik s látják el őket mindennel, amit csak kívánnak.⁵³ Az ötlet a Lukianosé, de önálló trufaéletet csak Rabelais öntött beléje. Bizonyára más is felkapta s így kerülhetett aztán az anekdota-irodalomba. A kör bezárult.

Természetesen egy pillanatig sem gondolunk arra, hogy a magyar énekszerző végigtanulmányozta az egész nemzetközi forrás-irodalmat, — ahhoz legalább is modern tárgytörténeti kutatónak kellett volna lennie — ilyet gondolni nem kisebb naivitás, mint teszem a *Bánk bán* írójáról feltételezni, hogy olvasta Schopenhauert. A hazugságokat sem úgy kereste össze a világ minden tájáról. A szellemi életben is, az élő irodalomban is a maguktól adódó, természetes megoldások a legegyszerűbbek. Ezt mutatják eddigi forrástanulmányaink is. Az énekszerző előtt bizonyára

⁵²) A „János pap országa”-féle meseképzet magyar vonatkozásaival egyik legközelebbi tanulmányomban foglalkozom.

⁵³) Közelállnak hozzájuk Lukianos Holdlakói, akik repülő sült békák szagával táplálkoznak s Megasthenes titokzatos népe (Astomoi), amely virágok illatával, pecsenye szagával él. (E. A. Schwanbeck, *Megasthenis Indica*, Bonn, 1846. 69 l.). Ebben a képzetkörben lehet a gyökere azoknak a trufáknak is, ahol szagért hanggal fizetnek.

olyasféle munka lehetett, amelyen pl. a XIV. századi *Wachtelmaere* hazugságszemléje, a 18 hazugság versesűsége, a Schumann elbeszélése, a Hans Sachs trufája, amelyeket akkoriban aprónyomatványok terjesztettek mindenfelé. Ezt a munkát aztán átalakította, kivonatolta, „lesüllyesztette” a maga s közönsége nem éppen finnyás ízlésének színvonalára, úgy, ahogy ezt annyi más régi (*Toldi!*) vagy egykorú esetben látni. Versének képzettörténeti vonatkozásaival mindenesetre rászolgált arra, hogy kimerítőbben foglalkozzunk vele, semmint kellett volna, ha csupán magánvaló értékét nézzük.

A vers pedig, úgy látszik, folytatta „irodalomalatti életét. Legalább is erre mutat egy hazugversnek induló székely csúfolódó vers Kriza *Vadrózsái*-ban (I. 127):

Egy kis ganédombon vót az apám háza,
Két száz esztendeig mind dőgoztak rajta;
Mikor a legfő'ső lécot is fő'verték
Az ácsok, a fésze nyeliből kiesék;
Míg a földre esék,
Varjú oda tojék.

Láttam a varjúnak akkora tojását,
Mét száz embör benne fő'talá'ta házát,
Hét száz kompánia mind futtatta lovát,
Még sem érhetette bé tojás hosszúságát.

A második versszak a mi versünk két versszakából alakult. Érdekes példája a képzetösszeolvadásnak és „összeéneklés”-nek, ami jóval ritkább jelenség a „széténeklés”-nél. (Az ének utóéletének nyomai Kassai Vidor *Emlékezései*-ben. Kiadta Kozocsa Sándor, 39 l.: „Mendikás koromba ültem a kuckóba, Egy nagy balhát fogtam a gatyám korcába, Megfogám a lábát, Kivetém a hóra; Uccu petikulus, nem vagy mán a korcba.” Az eredeti szövegben megvan; Thaly kihagyta. — L. még: *Magyar népkölt. gyűjt.* Új foly. II. 332; — Kálmány, Koszorúk, II. 15—16 l.)

* *
* *

Függelék

1.

Schumann Valentin és a magyar mese.

Ma már szinte lehetetlen tisztázni azt a kérdést, milyen úton került hozzánk s mikor magyarosodott meg Schumann elbeszélése olyan teljesen, hogy úgyszólván semmi sem árulja el idegen eredetét. Bizonyára nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy ezúttal is diák vagy diákos műveltségű útonjáró vállalta a közvetítés szerepét. Az ősforma magyar színhelye mindenesetre megkönnyíthette a hazug cselekmény „aktualizálódását”, „hősei”-nek alakváltozását és alkalmazkodását az új légkörhöz. Amikor Merényi László felfejtette a trufát (*Sajóvölgyi eredeti népmesék* I. Pest, 1862, 171—182 l.), ez a folyamat már régen befejeződött...

Egy dologkerülő parasztleány másodmagával megy mendégél „hatedhét ország ellen”. Találkoznak a szolgabíróval, aki odahivatja őket s megkérdi tőlük, mi újság Pesten? Semmi egyéb, „mint akkora madarat mutogatnak, hogyha kiterjeszti a két szárnyát, az egyik vége Pesten van, a másik pedig Budán”. A szolgabíró nem akarja elhinni s huszonötöt veret a leánynre, mire ez azzal fenyegetődzik, hogy a királyhoz „apellál”. Társa, a „szót szóra mondó”, nem tud a madárról, viszont látott akkora madártojást, hogy 24 ember 7 öles vasművel hengergette. A szolgabíró gondolkozóba esik, ezt a nagy tojást nyilván csak az a madár tojhatta. Most már elfogadhatónak találja a hazugságot, s hogy megbékítse a leányt, száz forintot ad neki. Az eset még kétszer megismétlődik. A vicispánnak azt hazudják, hogy a Duna lángra börtült és fenéig kiégett, meg hogy a pesti és budai piacokon a sok sült hal „azokat az irdatlan nagy házakat tetézi”, a főispánnal elhitetik, hogy a Jézus Krisztus meghalt, az egész város feketével, gyásszal van bevonva, s hogy a „földtől kezdve egész a magas égig mennyei lajtorják vannak támasztva, melyeken feketébe öltözött angyalkák járnak le s fel”.

A hazugságok tartalma, száma, a hazudozás technikája változatlan maradt. De a motívális-tárgyi összefüggések felismerésénél érdekesebb, hogy olyan ritka esetel van dolgunk, amikor legalább utolsó mozzanatában előtűnik a népvé — személytelenné válás, az „akklimatizálódás” folyamatának rejtettebb értelme, amikor hidat verhetünk a süllyedés és emelkedés egymást kiegészítő két fázisa között.

Egy kisasszonyfai mesében a kocsmáros annak adja a lányát, aki három olyat hazudik, hogy nem hiszi, azután megint olyan hármat, hogy elhiszi. Van a faluban egy leány. Szeret „viccünni” meg a lányt is szeretné magának. Odamegy a kocsmárhoz. Kérdezi a kocsmáros, no, mi újság? Mire a leány: égett a Duna, oszt szómáva ötották. Másnap másruhában azt hazudja, hogy a Duna mellett szekéren hordták a sült halat, harmadnap, hogy látott egy madarat, amelyik szárnyával betéritette a félországot, negyednap, hogy a Kárpátokban tizenkét ember rúddal hengergetett egy tojást, ötödnap, hogy az isten megházasodott, hatodnap, hogy a cigányok egy nagy lajtorján mentek az égbe muzsikálni. A kocsmáros három hazugságot elhisz, hármat nem s a leányhoz adja lányát (Berze Nagy János, Baranyai magyar néphagyományok II, 477—78). — Egy eredeti értelméből és formájából kiforgatott változatban a szabadságos katona azt meséli a kocsmárosnak, látott Polyákországban akkora madarat, hogy mikor leszállt, négy óráig elborította a napot. A kocsmáros nem hiszi. Nagy idő múlva a katona újra beállit: Találkozott emberekkel, akik öt öles létrát vittek. A létra azért kellett, mert nagy tojást találtak a mezőn s csak létrán mászhattak fel a tetejére, hogy betörhessék s szétkanalazzák maguk között. Ha az oldalát törik be, szétfolyik mind (Kálmány Lajos, Hagyományok, I. 178—179).

2.

Elemi találkozás.

(Magyar párhuzamok a „feneketlen” tengerbe ejtett gyaluhoz)

A keleti-nyugati mesés képzetek elemi találkozásának, helyesebben időlen „időszerűség”-ének meggyőző esete az a néhány magyar párhuzam, amelyet a feneketlen tengerbe ejtett gyaluhoz idézhetünk:

Egy zalai csali mese hőse falusi lakodalomba téved. Nem kap egyebet kemény tojásnál. Amint eszik, elveszti benne a kését. Vagy egy félóraig keresi, de nem találja. Arra jön egy ember, megkérdi, mit keres? Amikor megtudja, így szól: „Iábo keresi azt kee, én eccer evesztettem benn a kiséjszemet, álló hétig kerestem, még se találtam meg” (Magyar Nyelvőr, XIV, 571). Egy biharmegyei suhancnak ugyancsak tojásba esik csillagos nyelvű bicskája, tizenhat öles lajtorján ereszkedik le, mégsem ér feneket (Magyar népkölt. gyűjt. U. F. I. 461). A „mennyejáró fiú” szünyogtojásból készült rántottába ejti a kését meg a villáját. Egy gulyás meg egy juhász azzal vigasztalja, hogy ők gulyájukat meg nyájukat vesztették beléje, s egyik sem került elő többé (Szilágysági mese, u. o. 468). A baranyai csali hős dinnyében keresi a kését.

Megszólítja egy lovas huszár: „Mit keresöl ücsém? A későmet! — Ne keresd! — aszondi, — én három esztendő óta itt járok, oszt még se tanálok a lovamat”. (Berze Nagy János, Baranyai magyar néphagyományok, II. 481).

A legnagyobb meglepetéssel azonban Csokonai „satirai játéka”, a Tempefői szolgál. Egy jelenete (II. felvonás, IV. jelenés) nemcsak a feneketlen dínnyét idézi, hanem még meg is szerzi egy „mikrológiai” csodával és egy münchenhausen-i ötlettel. Az egészen rajta van az irodalmi eredet minden jegye.

Fegyverneki grófnéknál „szégyenszékét” játszanak. Tólkopolinak az az ötlete, hogy aki a legnagyobbat hazudja, az üljön beleje. Mindjárt el is kezdi: „No, én láttam olyan nagy dínnyét a török gránicon jártomba, hogy lajtorján mentek fel a szárához, s baltával vágták meg. Egyszer a balta beleesett, a béliit szekerekkel hordták el, s tavaszra találták meg benne a baltát”.

Eva: „Én meg egy olasznál olyan piciny canaria kutyácskát láttam, hogy egyszer szegény elszaladván, a pókhálóba megakadt, s a pók mindjárt megette”.

Iroványi: „Egy grófnak olyan kalamárisa volt, hogy abba konc papirosok, ollók, íróasztalok, minden megkívánható szerszámok belefértek s mihelyt egyet füttyentett a gróf, mindjárt kiugrott belőle egy patvarista pennával”.

Ötlettechnikailag idetartozik a Finkenritter nagyböggője (egy szabó beleesik s két napig tart, mire feneket ér) vagy Hans Clawert a maga galambtollba esett fejszével (Hans Clawerts Werckliche Historien, Berlin 1587, XXXV).

3.

Szimurg.

Rabba Bar Bar Channa nagy madarához legközelebb áll az ezüsttollú perzsa „szimurg” (megfelelője a törökben, kirgizben, baskirban, tatárban, arabban: anka, hosszúnyakú madár). Ha kiterjeszti szárnyát, betakarja vele a napot. Tollazatán együtt találni a világ valamennyi madarának színét. Életkora 2000 év. Óriási tojásokat rak. A Sáh-náme szerint az Elbrusz tetején él. (G. Jungbauer, Märchen aus Turkestan und Tibet, Jena 1923, 296.) A képzethez még: A. Schiefner, Avarische Texte, Mémoires de l'académie de St. Pétersbourg, 1873, Nr. II, VII, VIII. — N. Radloff, Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Südsibiriens, St. Petersburg 2, 617. — Fr. Panzer, Hilde-Gudrun, Halle a/S. 1901, 190. — Az ind. mitológiában a Garuda óriási madárszörnyeteg, Aruna testvére. Megfelelője a görög nyelvű Baruch-apokalipszisben: négy hegy nagyságú főnix. A nap mellett szalad s kiterjesztett szárnyával felfogja a tüzes sugarakat. Ha nem fogná fel őket, semmiféle teremtetett lény nem maradhatna meg a földön. Este kimerülten hajtja össze a két szárnyát, elvonul, mire beáll az éjszaka. Ezzel eljutottunk a napot elsötétítő óriásmadár képzetének mitikus ősalakjához. (L. N. Bonwetsch, Nachrichten von der königl. Gesellschaft der Wiss. zu Göttingen, Phil. Hist. Klasse, 1896 91 II; — E. Kautsch, Die Apokryphen u. Pseudepigraphen des A. Testaments, II. 452. 1.)

4.

Égő víz.

Az égő víz (tenger) képzet eredeti „komoly” helye a világ végéről szóló apokaliptikus látomásokban van (L. G. Grau, Studien z. englischen Philologie XXXI, Halle, 1908, 231), egyúttal a lehetetlen vagy valószínűtlen mesei feladatok legrégebbi ázsiai-ind elemei közé tartozik (Jan de Vries, Die Märchen von den klugen Rätselförern, F. F. Communications No: 73, 268 l., Handwörterbuch des d. Märchens, I. 11). Sok hazugvetélkedésben az egyik versenyző azt hazudja, hogy „kigyulladt a tenger”, a másik pedig, hogy „megsültek a halak”. (A. Aarne, Verzeichnis der Märchentypen, F. F. Communications, No: 3, 1920 A.; Finnische Märchenvarianten, u. o. No: 5, 161 l.; Aarne-Thompson, The Types of the Folk-tale u. o. No: 74, 207 l.)

5.

A magyar obsitos európai családfejéhez.

A magyar obsitos-típusban két hagyomány keresztezi egymást: egy gazdagabb európai s egy szerényebb hazai. Az elsőnek Plautus „Miles gloriosus”-a a törvényes őse (K. von Reinhardtstötner, Plautus, 1886, 592 II.) s a hosszú

századok alatt alkalmazkodik tájhoz, fajhoz, vérmérséklethez, együtt változik korrall és korszellemmel, katonai technikával s a hazudozás, a nagyot-mondás, lóditás technikájával. Története nyomon követhető a középkor óta (I. Lommatzsch, Archiv für neuere Sprachen u. Literaturen, #914, 134; Joh. Bolte, Zeitschr. des Ver. f. Volkskunde, 1938, 3 II). Állandóan érintkezik a hazugmese képzeteinek világával. Lényegében egy az „etoszuk”. Az östípusnak sok európaizált változata van, pl. az olasz Capitan Bizarro (II. Capitan Bizarro, Com, del Sec. Tarentino, 1551), Capitano Dragoleone, Trasilogo (Gio. Battista della Porta), Capitano Spavento (Francesco Andreini, Le bravure del Capitano Spavento, 1607, franciául 1608, németül 1627), a francia Capitaine Rodomonte (Odet de Tournebu, Les contens XVI. sz.), az angol Roister Doister (Nicholas Udall XVI. sz.), Captain Bobadyl (Ben Jonson, Every man in his humour megj. 1616; Esztergom alatt hősködik), Captain Bluffe (William Congreve, The old Batchelour, XVIII. sz.), a német Vincentius Ladislaus (Julius braunschweigi herceg színműve), Horribilicribrifax (Gryhius vigjátéka), a dán Tyboe (Ludwig Holberg, Jacob von Tyboe), stb. (L. A. Bartoli, Scenari inediti della commedie dell arte 1880; O. Fest, Der Miles gloriosus in der französischen Komödie, Diss. Erlangen, 1891; H. Graf, Der Miles gloriosus im englischen Drama, Diss. Rostock, 1891.) Garay Obsitos-ában alig van motivális elem, amelynek ne akadna európai előzménye, viszont egyetlen egy sincs, amely át ne itatódott volna a magyar környezet atmoszferikus színeivel. Azonkívül szerencsésen egyesíti magában a tiszta ősförmát hazugmesei képzetekkel, amivel persze nem áll egyedül (szerény kísérlet ebben a nemben a Győri Kalendárium verse), Előzményeit s egyúttal a magyar hazug-gajd európai vonatkozásait érdekesen világítja meg egy XVII. századi német vers (New aussgebildeter jedoch wahrrederter ja rechtschaffener Auffschneider, kiadta Bolte, i. h. 4 II.). Lóditó hőse délen, keleten, északon, nyugaton jár. Megtordul János pap országában, Keleten állnélküli embereket s akkora káposztát lát, hogy egy levele egész hadsereget takar be, Német földről szólva néhány új „fel-fedezéssel” szerzi meg a jólmert régi hazugemlékeket (Bécsben a császár vendége, akárcsak magyar utóda)

Ich zoße weiter fort hin in das Teutsche Land,
 Da sah ich wie da war die Donau aussgebrand,
 Das Ufer lag voll Fisch gebraten und gekochet,
 Man brachte auss Tyrol den Zucker ungepochet
 Und Newen Reinfall her. In Tyrol dörrt man Schnee,
 Darnach wird Zucker drauss; damit er bald zergeh,
 Wirft man ihn in den Wein. Ich bin in Wien gegangen,
 Der Kaiser hat mich selbst mit eygner Hand empfangen,
 Und in die Burg geführt, mich obenan gesetzt,
 Sie haben mich mit Tranck gleich einen Bär gehetzt.
 Dan giengen wir zur Mess. Das muss ich nicht vergessen,
 Ich habe mich damal mit Stephans Thurn gemessen.
 Ich bin so hoch als er. Ich fuhr nach Lintz hinauff.
 Da richtet man die Stang der Marcktes-Freyheit auff...

Azután Franciaországot veszélyezteti. Egyetlen kardvágással hadsereget kaszabol le:

Die Stücken sind von dar in Böhmer Land geflogen,
 Der Rhein der hat jhr Blut gantz durstig eingesogen,
 Er floss Blutroth hinnab hin in das Nider Land
 Und macht mit seinem Blut mein kühnes Blut bekannt.

Hösiségének további színhelyei: Németalföld, Madrid, Velence, ahol egy napon kétezer embert üt agyon s félkézzel egész hajót húz partra. Dünkirchenben:

Hab ich mit diesem Schwerd Eylff Segel abgehauen,
 Und wer noch eine Erd, darauff ich köndte stehn,
 So würde diese Erd von Ihrer Stelle gehn...

(Most Rhodus szigetén van, amint a verset illusztráló rézmetszet ábrázolja: oldalán kés, háttérben a Colossus solis.)

Képzetlélektani szempontból figyelemreméltó, hogy az „igazi” mesében az uralkodó — minden gazdagság és hatalom képviselője — és a mesehős — emberileg egy síkban áll, még akkor is, ha ez a legszegényebb osztályból kerül ki. Az újkor, főleg a barokk óta a császár megközelíthetetlen magaságban trónol. A mesehős látogatása már haszunkalandnak számít. A képzet népies „lesüllyedése”-hez l. Erdélyi János: Népdalok és mondák I. 112 l.:

Mikor a császárnál én ebédet ettem,
Híres nevezetes étket készítettem,
Még a tört lencsét is a kucsmámmal szedtem,
A csikmakkot pedig tarsóra töltöttem.

Mikor a császár asztaltól felugra,
Egy nagy bolond tallért nyomott a markomba,
Kítől az erszényem megkócsagósoda,
Úgy ugrándozék, mint egy nagy bolond bika.

6.

A nagy ökör.

Egy svájci mese nagy ökre kiüssza a Bodeni tó vizét. Utána megáll s nézi a távoli hegyeket. Egyszerre csak hatalmas sas telepedik egyik szarvára. Az ökör megrázza fejét, a sas elrepül, de két órába telik, mire eljut az ökör másik szarváig. Képzeltető, mekkora lehetett az ökör. (P. von Winterfeld, Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen, 1905, 72.)

7.

Szirmay Tamás trufagyűjteménye.

Nagyszámú hazugtrufát és ötletet asszimilált egy Szirmay Tamás (1688—1743) nevét viselő XVIII. századi kézirati gyűjtemény (Arcis Sztropko liber facetus seu dicta hyperbolica et verosimilia pro diversione Animorum connotata. L. Mihalik József, Szirmay Tamás mókás könyve. Kassa, 1905). Jórésztüknek magyar a helyszíne és szereplője, de könnyű leleplezni idegen eredetüket vagy rokonságukat. Münchhauseniádák és rátótiádák. Csodás természeti jelenségekről, páratlan vadász- és halászsákmányokról, valószínűtlen nagy állatokról, növényekről, nagyétű, nagyerejű, rendkívüli tulajdonságú emberekről szólnak. Némelyikben jólismert elemi vagy vándorképzetekre akadunk, olyanokra, amelyek a mi képzetkörünkbe tartoznak. Egy szúnyog akkora, hogy egyik lába a földet, a másik a fát éri (1, 5); párja az ökör, amely olyan nagy, hogy fél órába telik, mire fel tud kelni (12, 19); a madár (11, 19), amelynek tizenkét öl a szárnya; a harcsa (6, 13), amely Tokajnál elnyelt egy ökröt; egy másik hal (14, 21), amelynek mája negyven mázsa, benne asszonyember, tehén, fűzfa; a fácán (7, 14), amely három öl fa tüzét oltja el; a csikó (2, 7), amelynek szeme akkora, mint egy cipó, az elefánt (17, 26), amelynek orrlyukából tizenkét trombitás „trombitál ki”, a nagy hintó (13, 20), amelybe befér Krasznahorka vára.

Turóczi-Trostler József

Makai Emil

(Halálának negyvenedik évfordulójára.)

I.

Irodalmi életünkben egyre-másra történnek kísérletek részben klasszikusnak tekinthető nagyságok divatbahozására, részben a saját időszakukban megérdemelten, vagy méltatlanul mellőzött és azóta elteledett háromnegyed-tehetségek feltámasztására. Az elsőre legjobb példa Móricz Zsigmond esete báró Kemény Zsigmonddal, akinek egyik művét áthangszerelte: valóban kissé élvezhetőbbre stilizálta. (Erről az erőszakolt divatbahozási módszerről — mellesleg megjegyezzük — nemcsak lehet, hanem kell is vitatkozni. Elvégre az sem biztos, hogy szabad-e egyáltalán ilyesmit csinálni? Bár kétségtelen, hogy Móricz Zsigmond meglehetősen szerencsésen végezte az átfésülést. De ki tudja: vajjon nem vezetnek-e oda az ehhez hasonló próbálgatások, hogy valaki egy szép napon — szentségtelen kezekkel — átírja majd a „Halotti beszéd“-et is?!) A mai irodalmi élet másik jelenségét legjobban talán Tolnai Lajos reneszánszának példája illusztrálja. Ugyancsak Móricz Zsigmond ráncigálta elő — az új népiesség jegyében — „Az urak“, A báróné ténsasszony” és a „Szegény emberek útja” szerzőjét, akiről nem, ahogy mondani szokták, egy „destruktív zsidó“, hanem a legújabb, keresztényszellemű irodalomtörténet-írás mestere, Pintér Jenő jegyezte fel, hogy: „durvalelkűsége egyenesen bántó”. Jóhiszemű Móricz Zsigmondunk nem vette észre, hogy feltámasztott Tolnai Lajosával azért van bizonyos körökben nagy sikere, mert új életre ébresztett védenca nemcsak a latifundiumok urait utálta, hanem erőteljesen antiszemita is volt.

Nos, ha ilyen újrafelfedezési divat — sőt, azt mondhatnánk, láz — vett erőt irodalmi életünkön, emeljük ki a feledés homályából — legalább mi, zsidók — Makai Emilt, a századforduló egyik legdivatosabb, de, sajnos, fiatalon elhunyt költőjét, akinek verseit ma már szinte senkisé is olvassa!

Most van negyven esztendeje, hogy a költő meghalt. Helyezük el az emlékezés szavakból font koszorúját Makai Emil makói sirjára . . .

II.

A magyar zsidóság szellemi életének elodázhatatlan kötelessége, hogy számontartsa és helyes megvilágításba helyezze a magyar nemzeti irodalom zsidóvallású munkásait. E téren bizony

máris komoly mulasztásokkal vádolhatjuk önmagunkat. Nem tettünk meg mindent, amit megtehettünk volna. Nem tanusítottunk elég ellenállóerőt a felénk- és ránkzúduló szellemi vádtömeggel szemben. Pedig a vádak néha már — irodalmi „vérvádak” voltak.

Az a mindent „átértékelő” szellemtörténeti iskola, amelynek irodalmi törvényszékét Farkas Gyula szervezte meg és amely főképen a zsidó írók lebecsülését tűzte ki céljául, nem tett kivételt Makai Emillel sem. Farkas Gyulától ő sem kapott kegyelmet. „Az asszimiláció kora a magyar irodalomban” című könyve Makai Emilt is azok közé sorolja, akiknek világát „körülhatárolták a budapesti bércaszárnyák falai”. Ezek a költők — Farkas Gyula elsősorban „A Hét” körére céloz — „kinevették az egy életre szóló szerelem szenvedélyességét, mert számukra a nő érzéki játékszer volt, annál izgatóbb, minél változatosabb, szívük korán kiegészzt, blazirt, nagy érzésekre képtelen”. Más helyen azt írja Farkas Gyula, hogy Makai Emil és az akkori zsidóvallású magyar költők lírája „témakorlátozás volt, szűk és alacsony keretek közt”.

Nézzünk szembe a vádakkal! Valóban „kávéházi” és „blazirt” költő volt-e Makai Emil? S igaz-e, hogy versei „témakorlátozást” jelentettek a magyar irodalom fejlődéstörténetében?

III.

A mult század végén Budapest kialakulása új lendületet kapott. Modern uccasorok épültek, hatalmas gyárak keletkeztek, friss szellemi és szórakoztató intézmények támadtak, pezsgőbb társadalmi élet kezdődött. A főváros sok tekintetben az európai metropolisok méltó társává avanszált. Az irodalmi világ, mint mindenütt, Budapesten is kávéházakban, szalonokban adott egymásnak találkozót. A kispénzű írók feketekávé mellett vitatták meg a politika, a vajudó társadalom, a színház és irodalom aktuális eseményeit. (Ez így volt egyébként már a mult század közepétől; Petőfi, Jókai és társai is kávéházban — a történelem lapjaira jutott Pilyaxban — cserélték ki gondolataikat. Némi rosszindulattal az ő körüket szintén „kávéházi gyülekezetnek” lehetett volna nevezni.) A kávéházak mellett, szerepet kaptak az úgynevezett „szalónok”; egy-egy előkelő uriaszony minden hét bizonyos napján vendégül látta az írókat; összehozta őket pénzemberekkel és széplelkű lányokkal. Az utóbbiak, többek között, arra voltak jók, hogy eladják, illetve megvegyék a költők könyveit. (A magyar irodalom történetében a szalónoknak már sokkal régebben is jelentős irodalompártoló szerepük volt; ami pedig a széplelkű nőket illeti, azoknak irodalomfelkarolási hivatására nem kisebb ember, mint gróf Széchenyi István mutatott rá.)

Makai Emil sem hiányzott a kávéházak világából. De Makai Emil az úgynevezett „kávéházi légkörben” sem feledkezett meg az „örök dolgokról”. A „Szürkület”-ciklus híres „Róráté”-ja, amely igazán méltatlanul hiányzik kultürestjeink műsorairól, azt

mutatja, hogy a költő még a kávéházi asztal mellett is Isten-gondolatokkal foglalkozott. Ez a vers a hajnalban hazatérő újságíróról szól, aki elhalad a zsidó nagyünnepekre átalakított imaház mellett, amely azelőtt kávéház volt és amelyben most ájtatos hívek magasztalják az Örökkévalót. A Vénusz-freskó alatt bűnbánó imák hangzanak és a kiszolgáló pulton nyitott imakönyvek hevernek, amelyekből megtisztulni vágyó emberek olvassák az Igét . . . A járdán ácsorgó kíváncsiak gúnyos hahotával néznek be az üveglakon az imádkozó zsidókra, Makai Emil pedig hazagondol, az ácsorgók csoportjában, haza, az édesapjára, a makói papra, aki a fiából papot akart nevelni.

Kelet felől a nap emelkedőben,
Egy fénysugár arcán végigszalad . . .
Elszállingóznak társai, csak ő nem,
Pillái ölmosak — de ott marad.
Mégkönnyebbülne, nem érezne vádat,
Velük ha egy zsolozsmát mondana . . .
De elnyeli az ájtatos imákat
Az ébredő főváros zsvaja.

Ezekkel a sorokkal végződik a „Róráte”. Aki ezt a költeményt írta, nem volt „kávéházi költő”.

Nem volt Makai Emil az „érzéki szerelem” énekese sem. A Margit-versek legtöbbször olyan lírikust vetít elénk, aki néha valóságként látta az álmodást és néha álomként látta a valóságot. Szerelme néha nem is húsból-vérből való nő, hanem légiesség, képzelte leány, akihez úgy énekel, mint a hajdani trubadurok daloltak eszményi magasságba helyezett hölgyeikhez.

„Az én Múzsám” című versében, például, a következő sorok olvashatók:

. . . Gyakorta lányok, a múzsám helyett
Csak felidézek egy-egy lányfejet,
Ki mint a legtöbb, szeleburdi, édes,
De éjjelente szomorukat érez.
A költeményt titokba' néki zengem —
Én ismerem, bár ő nem ismer engem.

A „Valami láz . . .” című költeményében így ír:

Álmomban vallok csak szerelmet,
Legfőlebb még — a papíron;
S nem árurom el, hogy szeretlek
Én édes, szőke Margitom.

A szerelmi lírájában található versek — szonettek, ritornellek, barkarólák és egyebek — többnyire az ideális, epedő és elérhetetlen szerelem muzsikáját szólaltatják meg. Nem túlozott Molnár Géza, amikor „Makai Emil munkái”-nak előszavában megállapította, hogy a költő „puha, ezüstös” hangjában ráismerünk az idősebb Kisfaludy orgánumára. Ez a hang a „Kesergő szerelem” hárfaszerű panasza, amely a szürke és mogorva árnyak elől kitér. Régiek és modernek között Makai tartja a „barátság olajágát”.

Makai Emil költészete csakugyan hid. Hid a régiek és újabbak között. De nem ível át olyan széles távolságokat, mint, például egy másik zsidóvallású költő, Kiss József, akinek lírája — hid Aranytól Adyig. Makai Emil hidja csupán Vajda-Reviczky-Komjáthy-triászától a „Nyugat” megindulásáig vezet. A szerelmi lírában a zsidó költők közül nem ő, hanem Szilágyi Géza sorozható Ady elődei közé.

IV.

Az édesapjáról írta Makai Emil egyik legszebb költeményét, „Az öreg úr”-ról, aki „nem vált el soha a templomától”, de egyébként is olyan tiszta lélek volt, hogy templomban érezte magát mindenki, aki körülötte élt.

Hisz ahol ő van, nem kell' oltár,
Az Isten háza az a hely.

Ha fájt is ennek a papnak, hogy a fia nem lett szintén pap és nem lehetett útódja a makói zsinagógában, azért büszke volt a fiú költői tehetségére.

Hogy vitte úgy-e házról-házra
A verset, mit a fia írt!
S odaszorítva ajakára,
Ronggyá csókolta a papírt,
Isten helyett egy szőke lányról
Dalolt a pogány troubadour —
És mégis elolvasta százszor,
És sirt és sirt az öreg úr . . .

Nemcsak a magyar-zsidó, hanem — túlzás nélkül mondjuk — a modernebb magyar vallásos költészet néhány finom darabja található Makai Emil termésében. Farkas Gyula valószínűleg nem vett magának annyi fáradságot, hogy elolvassa Makai Emil vallásos énekeit és Isten-verseit.

Például az „Imá”-t, amelyben a következő strófák vannak:

Égi atyánk! a te fényed
Borítja a mindenséget.
Porból hívott szent szózatod,
Semmiből is lét fakadott.
— — — — —
Mint a szarvas, mely lihegve
Vágyik üde forrásvizre —
Szomja enyhül . . . újra éled . . .
Így szomjuzik lelkünk Téged!

(Mielőtt továbbmennénk, felhívjuk az olvasók figyelmét a versben megnyilatkozó modern külsőségekre: a felkiáltójel után következő kisbetűs kezdésre és általában az interpunkciók használatára. Ha semmi mást nem tudnánk, akkor is megállapíthatnánk ezekből, hogy a költő a XX. század hajnalán élt.)

Ideiktatjuk még a „Reggeli fohász” néhány életigenlő sorát:

Bokorban a szellő
Jóságodat áldja,
Szentségedet érzi
Pacsirta danája. —
Ugy vágyik a lelkem
A lét örömeire,
Mint gyöngye virágszál
A hajnali fényre.

De a költő nemcsak az élet örömeit élvezve hisz, hanemelve van hittellel akkor is, amikor megérinti a fájdalom. Lássuk a „Hiszek” című versét:

A szenvedés megtörte Jóbot,
Sötét volt arca, mint az éj.
Ruhája rajta rongyolódott,
Kimarta testét a fekély.
De míg szívét a sok hitetlen
Pogány szavakkal sebzí meg,
Ő így sóhajt fel rendületlen:
Hiszek, hiszek!

A magyar-zsidó vallásos költészet egyik legszebb darabja a „Péntek este”, amelynek szombat-váró hangulatából idéznünk kell egy versszakot:

Te vagy a rév, oh Szombat csendje,
A lét enyhítő balzsama.
Mellyel szívét s lelkét üditve
Bolyong az élet vándora.

V.

Makai Emil az Istenhit, a szülői szeretet, az őszinte bűnbánat költője volt olyan korban, amikor — a hamisan értelmezett tudományosság, helyesebben mondva: az áltudományosság jegyében — nem volt divat Isten-verseket írni, vallásosságot hirdetni és lelki megtisztulást hangoztatni. Aki az ifjú Makai Emil Margit-verseit, mondjuk, az ifjú Heltai Jenő Kató-dalaival azonosítja, az nem néz a dolgok mélyére, hanem csupán külsőségeket, verstechnikai modorosságokat, vagy kifejezésbeli hasonlóságokat vesz figyelembe. Makai Emil szereti, ha versei sanzonszerűen hatnak, ha pereg a ritmusuk és hétköznapi szavakkal vannak teletűzdelve. (Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy — sajnos — Makai Emil is végzett ihlettség nélküli, iparszerű munkát, hiszen a költőket mindig rosszul fizették, pedig a költők épúgy nem élnek levegőből, mint a közönséges halandók. De gondoljunk arra is, hogy a ma olyan nagyon lenézett kabarénak Magyarországon különleges, kellően még nem méltatott szellemtörténeti és társadalomtörténeti szerepe volt.)

Makai Emil bravuros verstechnikája lehetővé tette, hogy lefordítsa a XI.—XIV. század zsidó költői: Salamon Ibn Gabirol,

Juda Hallévi, József Ibn Chaszda, Sámuel Hannágid, Náchum, Mózes Ibn Ezra, Ábrahám Ibn Ezra, Charizi, Manuello és ismeretlen zsidó lírikusok műveit, s átdolgozza — a megengedettnél nagyobb szabadsággal — Salamon király „Énekek éneké”-t. Rendkívül találó az a megállapítás, amelyet műfordításairól Pintér Jenő tett: „A szöveghűség megőrzésében kontár, a hangulat tolmácsolásában mester volt”.

Farkas Gyula e fordításokkal kapcsolatban is leszögezi, hogy Makai Emil és társai tudatosan „elzsidósították” a magyar szellemi életet. Idézi ezzel kapcsolatban Bánóczi József 1893-ban papírra vetett programját: „Mennyire tehetné mélyebbé, színesebbé, erősebbé a magyar elmét a héber tanulmány. Adjuk a nagyközönség kezébe . . . amit a zsidó elmeél és fantázia, a zsidó elmélyedés és odaadás a világszellem gazdagodására termelt — és méltó módon járultunk hozzá a magyarság erősítéséhez”.

Amit Farkas Gyula kifogásol és bűnnek tekint, azt nemcsak Bánóczi József követelte és Makai Emil valósította meg, hanem sürgette később a keresztény magyar írók egész sora, közöttük Móricz Zsigmond és Kosztolányi Dezső is, akik egyenesen felhívták a magyar-zsidó írókat, hogy gazdagítsák zsidó témákkal a magyar irodalmat.

VI.

Az irodalomtörténészek régóta vitatkoznak arról: vajjon „hegycsúcsai”, vagy teljes termése alapján kell-e megítélni a költőt? Nehéz szabályt felállítani! Hiszen vannak lírikusok, akiknél — a grandiózusan égbemeredő, csodálatos látványt nyújtó oromzatok mellett — kietlen és kiábrándító völgyek láthatók, s vannak lírikusok, akik egyenlőtlenül szórták szét kincseiket különböző szellemi vidékekre. Az egyik költő-fajta ilyen, a másik pedig olyan szemszögből bírálható meg.

Adyt, például, egész termése alapján kell megítélni és a Pantheonba helyezni. „Csúcs-versei” mellett, új lelki megmutatkozásokat, új hangulatokat, új emberi igazságokat és új szöfűzéseket tartalmaznak sokszor „másodrendű” költeményei is. Makai Emil esetében talán inkább tiz-tizenöt „nagy versét” — főleg vallásos versét — kell néznünk, bár tagadhatatlan, hogy még a mulandóság jegyében készült, iparszerűen gyártott sanzónjaiban is észrevehetőek szellemtörténeti értékek. Makkai Emil olykor-olykor használta már, kisebbfokú időmérték-lazításokkal, azokat az öt soros strófákat, amelyekből Ady Endre — az időmértékes és ütemes verselés zseniális vegyítésével — megalkotta a maga külön Ady-versszakait. Ezenkívül: Makai bravuros (komoly fordítói teljesítményekre alkalmas) verstechnikája nagy szó volt olyan korszakban, amikor Babits és társai még nem tették minden kor-árnyalatot kifejezővé a modern magyar nyelvet. Mennyivel könnyebb helyzetük van azoknak a mai költőknek, akik előtt a „Nyugat” mesterei jártak!

VII.

Néhány életrajzi adattal akarjuk befejezni ezt az emlékezőt. Makai Emil 1870-ben született és 1901-ben, tehát harmincegyéves korában már el is költözött az élők világából. 1888-ban — tizen-nyolcesztendőskorában — jelent meg „Vallásos énekek” című könyve. 1895-ben látott napvilágot a „Margit”, amely országos-hírűvé tette nevét. Kevéssel azután a Petőfi Társaság is tagjává választotta. 1900-ban adta elő a Vígsház a „Tudós professzor Hatvani”-t, a debreceni református kollegium híres, Belzebúbbal társalgó tanáráról szóló vígjátékot. A Nemzeti Színház megbízásából lefordította Calderon de la Barca és Sudermann darabjait. Ugyancsak az ország első színházának megbízásából készítette el „Vörösmarty” című drámai költeményét. Kevéssel halála előtt a Nemzeti Színház drámabíráló bizottságának fizetési tagja és jegyzője lett. Ha nem ragadja el a halál, ezután már nem kényszerült volna ereje nagyrésztét operettfordításokra tékozolni, hogy megkeresse mindennapi kenyerét.

Négy évtizeddel ezelőtt halt meg. A hivatalos és nemhivatalos irodalom legjelentősebb képviselői nagyszabású gyászünneppé avatták az utolsó pesti „Isten hozzád!”-ot. Mielőtt Makai Emil koporsóját Makóra, szülővárosába szállították, Rákosi Jenő, az akkori idők legfélmjelzettebb szellemi tekintélye, mondott búcsubeszédet.

„Itt fekszik egy halott — hangzottak szavai —, akit személy szerint, egyénileg szerettem, aki éveken át testvérem volt érzelmeimben, testvérem törekvéseimben, testvérem szeretetemben a szép iránt, melynek szolgája volt. Senkit sem tudok, aki nem szeretne volna, mert szerény, kedves, jó ember volt, hűséges, önfeláldozó, jókedvű pajtás volt, mindenkinek szeretetét bírta, boldog volt vele anélkül, hogy hivalkodott volna vele. De nemcsak az emberek szerették őt, szerette őt az Isten is, mert legszebb adományaival diszította fel, megadta neki a szép szeretetét és megadta az alkotás képességét”. (A búcsubeszéd megtalálható Sebestyén Károly Makai-tanulmányában.)

VIII.

Ki hitte volna a századforduló éveiben, hogy jöhetnek még idők, amikor Makai Emilt vagy elhallgatják, vagy szándékosan félremagyarázzák?! Ki hitte volna, hogy csak mi zsidók fogunk megemlékezni halála negyvenedik évfordulójáról?!

Sós Endre.

Rachel és a magyar dráma története

A nagy francia tragika, akit ezen a néven ismer a kultúrtörténet, nemcsak a színészet történetében örökítette meg a nevét, hanem mély nyomokat hagyott a francia dráma történetében is. S amint látni fogjuk, közvetve befolyással volt a magyar dráma történetére is.

A romantizmus mámoros diadala idején egyéniségének varázsával és színjátszó művészetének erejével a feledésbe merült francia klasszikusokba új életet lehel, újra színpadképesé és népszerűvé tette a francia klasszikus drámát, első sorban Corneille és Racine tragédiáit. Játszott ugyan modern darabokban is. Mikor azzal vádolták, hogy olyan mint egy egyhuru hangszer, hogy csak klasszikus szerepeket tud játszani, megmutatta, hogy modern darabokban ugyanugy megállja a helyét. Az egykorú kritikusok megállapítják erről a zsidó és nem is francia anyanyelvű fiatal művésznőről, hogy a kor 36 millió franciája közül ő beszél legszebben franciául. Azonban egyetlen, igaz szerelme a színpadon a francia klasszikus dráma volt. E nélkül bizonyára nem emelkedett volna olyan magasra, és viszont a francia klasszikus dráma az ő hatalmas és szuggesztív művészete nélkül még sokáig a hamupipőke szerepét játszotta volna a francia színpadon.

A francia nép ezért a nemzeti misszióért örök hálával fizetett. Királynővé tette, a népszerűség királynőjévé, a társaság kedvencévé és amikor ifjúságának delén, 37 éves korában meghalt, úgy temette el, mint egy fejedelmet.

A nagy művésznőt ünnepelte egész Páris, egész Franciaország. De népszerűsége nem állott meg hazája határainál. Királyok és császárok meghívására bejárta Európa országait: Angliát, Belgiumot, Hollandiát, Poroszországot, Oroszországot. Mindenütt a királyi udvarok vendége volt, mesébe illő öszszeggekkel és fejedelmi ékszerekkel jutalmazták művészetét. És ahol megjelent, mindenhol diadalmasan vonult be a francia klasszikus dráma, újra gyönyörködtek az emberek Corneille és Racine halhatatlan tragédiáiban.

Eletirói alig emlékeznek meg arról, hogy járt Magyarországon is. Pedig 1851 szeptember 5.-től 12.-ig hat estén át játszott társulatával a budapesti Nemzeti Színházban. Legjobb szerepeit tűzte ki műsorára: Camille-t (Corneille; Horace), Phédrát (Racine), Stúárt Máriát (Pierre Lebrun) és Lecouvreur Adriennet (Scribe és Legouvé). A pesti sajtó nagy várakozással tekintett a nagyhírű művésznő fellépte elé. Ebben az időben az írók és publicisták tele voltak panasszal az osztrák befolyás ellen, mely a Nemzeti Színház vezetésében megnyilvánult. A magyar dráma nem tud színpadhoz jutni. hangzik a panasz, mert a vezetőség csak az operát igyekszik megkedveltetni a közönséggel. Rachel fellépte előtt (Pesti Napló 1851 szeptember 3.) egy névtelen író figyelmezteti az igazgatóságot, hogy vonja le a tanulságot Rachel szerepléséből és mutassa meg, hogyan lehet a drámát megkedveltetni a közönséggel.

Az előadások után pedig hatalmas és gyakran elmélyedő cikkeket szentelnek a nagy művésznő méltatásának. Valamennyi az elragadtatás hangján emlékezik meg a nagy művészi eseményről.

„A szegény szó, az opera és a ballettek felkapása óta koronájától megrobolt szó, a beszéd; az érzelem belső szolgája, az eszme arca, a lélek tol-mácsa von diadalt Rachel kisasszony felléptével. Rachel kisasszony diadala a szülő művészet diadala”. (Pesti Napló szeptember 6. E. P. jelzésű cikkéből).

„Legyőzve és megbuktatva láttuk korunk divatizlését, mely a daljátékot és énekes darabokat a dráma fölé emelte. Örvendünk, hogy a drámai művészet becsének és nagyságának egy ilyen hatalmas szónoka létezik még mint Rachel.

aki szavallatával tudörög minden divatos operazajt, tulsir minden elégiát és hangja lágyságával megszegyenit minden dallamot; s kétszeresen örvendünk, hogy európai utjában nemzeti szinpadunk is megnyerhette őt és azon magasztos elismerés által, melyet művészi dicsőségével kivivott, nekünk is hatalmas buzditást nyujt és bennünk is hatalmas dicsvágyat költ drámai színészetünk művelésére (Magyar Hirlap 1851 szeptember 8.).

Látjuk tehát, hogy kritikusaink nagy jelentőséget tulajdonítanak Rachel budapesti vendégszereplésének és milyen sokat várnak a művésznő fellépésétől az elhanyagolt magyar dráma diadalra juttatásáért folytatott küzdelmükben.

De nagyon alaposan foglalkoznak a lapok színjátszó művészetével is. „Az ő játéka több volt mint játék, írja L. jelzésű kritikus (Pesti Napló szeptember 10), s még most sem vagyok meggyőződve, vajon nem tiszta, igaz valóság volt-e . . . vajon nem szivből fakadó köny volt-e, melyet fájdalomnak közegette hullatott, nem egy élő és hamar elmuló öröm volt-e, mely némelykor arcán tükröződött. Mennyi érzés, mennyi élet minden mozdulatában! Alakot terem, aminőről a költő talán nem is álmodott, mikor művét írta. A szenvedély nála menydörgő vihar, mely minden idegét átjárja s amelynek pusztaszemlélete megrendíti a közönséget. Egy Shaksperei szellem megtestesülése, melynek saspillantása az emberi lélek mélységeit át meg átjárja s miket művészi erejével felfogott, elénk állított, önkéntelenül kell rámondanunk, hogy mindazt nem szülhette máskép a természet, hogy e szerelem, e gyűlölet, e harag s e száz meg száz változatai a sziv érzelmének, csak úgy tökéletes, amint ő róla visszatükröződnek”.

„A színház minden szereplése alkalmából a küszöbig megtelt. Lecouivreur Adriennet oly tömeg jelenlétében adta, hogy minden elfoglalható zugot drága pénzen fizetett volna meg száz meg száz ember, ha már előtte mások régen el nem foglalják”.

Egy kritikus kiejtéséről áradozik, aztán ezeket mondja: „ily zengését hallván a francia nyelvek csak a magunkét tarthatod nála szebbnek, erőteljesebbnek”. Majd így folytatja: „Hiszem, hogy szereplése érezhető jó következményeket fog szülni színészeinkre nézve. Egy magyar színész, aki máskor könnyeket szokott csalni a nézők szemébe, Rachelt látván, maga is könnyekre fakadt, sirt és tapsolt egyszerre”.

Ime Rachel a magyar szinpadon is missziót teljesített. A Nemzeti Színházban való fellépésével hozzájárult ahhoz, hogy a dráma hamarabb szorítsa ki a Nemzeti Színház szinpadáról az azt bitorló operát.

A Magyar Hirlap kritikusa a búcsuelőadásról (Adrienne Lecouivreur) szóló beszámolójában megemlíti, hogy a művésznő búcsutvevő látogatóinak ezt mondta: „Sans comédie” élete legszebb percének tartotta volna, ha köszönetét a nemes közönség nyelvén fejezhette volna ki, de a „köszönöm” szót bármennyire betanulta, elfogódottságában elfeledé.

A társulat napi bevétele egyre-másra mintegy 2000 forintra tehető.

Volt Rachelnak egy magyar tisztelője, művészetének bámulója és elismerője: Jámor Pál (Hiador). Ez a lelkes magyar író és pap a szabadságharc leverése után mintegy tiz esztendőtt töltött Franciaországban emigrációban. Kenyerét írással kereste meg. Párisi emlékek c. emlékirataiban (Szabadka 1861) sokszor emlékezik meg a nagy francia tragikáról és művészetéről. Három francia nyelvű költeményt is írt róla. Egyiket Rachel címen 1855 július 6.-án a Phédra egyik előadása alkalmából, a másikat akkor írta, amikor (1855) Rachel elindult szerencsétlen amerikai körutjára: Au départ de Rachel. A harmadik Rachel halála alkalmából készült (1858): A la mort de Rachel. Ez utóbbit magyar nyelven is kiadta Arany Koszorújának 1864. évfolyamában (534—5 lap). Ime a költemény:

Rachel halálára.

Ékesszóla leány, a földben vagy tehát,
Elhagyván oly korán az élet szinpadát,
A rózsás életet?
Mi zöldelt és virult, mind ami nevede,
Mi hizelgett, dicsért, bokkrétákat vete

Isteni rangba tett?
A várost, mit remek játékod mulatott,
Miért szived szorult, lelked gondolkodott,
Kinek kegyence löll! —
A város, mely zajong, zug, rombol és teremt,
Minek Páris neve, papnévá jobbja kent:
Nem sir — hogy költözöl,
Amelyhez tartozál: ő sirt, egy kis család,
Költő, író, színész; míg bánt nem egy barát,
Ki számolyodra ült:
Egyik sirod fölé friss zöld repkényt akaszt,
Másik kacaj között lábbal tapodja azt:
Még hamvad meg se hült!
Ez hát dija mind a szépnek, mit tevé?
Porod fölött a hir kalandokat regél,
S minő kalandokat! —
Ily fényes jutalom kíséri lángezed,
Ki köztünk játszottad legbűszkébb szereped
Nyervén babérokat.
Ó hidd el, keserű a legszebb földi lét;
A sors mindenkinek önt ürmöt és epét,
Te is kiittad azt!
Taps közt folyt élted el, itt minden elhagyott.
Ki élve sirt veled, meghalva kacagott; —
Csak a színház maraszt,
Maradj egy este még, itt kedves szereped;
Stuarti köntösöd, római köpenyed,
Mit tegnap tapsolunk;
Im a függöny vonul. Nagy ég! mit látok ott?
Koporsót, szemfödélt! le ezt a kárpitot! —
Rachel holt . . . gyászolunk,
Nem ment el Mars után Camilla vagy Rachel! —
Lásd a mester helyett tanítvány szerepel:
Nézd! Itt van koronád!
Marad fejedbe még egy bűvös . . . valami,
Mit senki nem gyanít, s ki tudná mondani,
Oly könnyen égi szád.

Paris.

Hiador.

E vers különben szabad átdolgozása az eredeti francia költeménynek.

Vág Sándor

Magyar irodalmi adatok Rachel művészetéről

Vág Sándor Rachel és a magyar dráma története c. érdekes cikkének ösztönző hatására közlöm az alábbi adatokat. A nagy francia-zsidó színésznő magyarországi vendégszereplésének kritikai megállapításait megelőzi irodalmunkban néhány élettörténeti értesítés és közvetlen szemléletből folyó elismerő tudósítás.

A múlt század harmincas-negyvenes éveiben irodalmunk figyelő érdeklődéssel fordul a francia drámaköltészet felé. A magyar színpadkultúra európai lélekzetvételének időpontját fejlődéstörténeti jelentőségüvé teszi színikritikánk fellendülése, a színjátszó-stílus problémája, a shakespearei és a francia drámák körül hullámzó vitairódalom. Számtalan részen át tódul szellemi életünkbe a francia művelődési hatás. Rachel művészete is tudomásulvételre kötelezte irodalmunkat.

Vörösmarty-Toldy-Bajza folyóirata a zsidó leány szegénység-multjának és művészi ösvágyának emlékét idézi, hogy az ellentét fordulatával határozza meg Rachel helyét a francia színpadon: Valahányszor a Theater Francais-ban

szomorújátékok adtak, „egy kis nyulánk leánya” esedezve kért ingyenjegyet és a pénztáros sohasem tagadta meg kérését. Utóbb más vette át a jegypénztár kezelését és az új tisztviselő durva szavakkal utasította el s fosztotta meg legszebb gyönyörétől Jacob Félix gyermekét. „Ezen szegény leánya nem más volt, mint Rachel kisasszony, Párisnak most egyik legnevezetesebb színésznője, és épen azon színház első rendű tagja, hol előbb ajándék-jegyet kéregetett magának.” (Athenaeum. 1839. I. 496.) Rachel művészetének átmeneti eseményeit is számontartja irodalmunk: „Rachel k. a. egy színészekből álló drámai társulattal Londonba menend néhány előadásokra. Az előadandók között említetik: Bajazet, Andromaque, s Horaces-ek. Laport úrtól egy jutalomjátékokat kötött ki, melly alkalommal ugyan azon este egy komoly, és egy víg darabban lépend fel.” (Közlemények. 1841. I. 324.) Rachel pályájának rendkívüli ivelését, életfordulóinak regényes mozzanatait részletesen ismerteti egy francia cikk magyar fordítása: „Az egész párisi sajtó Rachel játékaival foglalkozik; összhangzó s egy értelmű dicséretekkel üdvözöltetik a gyöngye 17 évű lány, ki minden cselszövény, vagy pártfogás nélkül Corneille és Racin műveinek erejét vissza bírá tükrözni s képes vala a temérdek izlés különféleségben az egyszerű s eszményi szép iránt érdeket, sőt lelkesedést szülni.” Már koldusénekes korában is „gyönyörű maga viselet s nemesség ömlött el sudár termétén”. A közlemény nyomon követi Rachel felfedeztetésének állomásait, áttekint a pártfogóinak sorát, kiemeli beszédszépességét: „... jelenleg 32 millió ember közt legtisztábban, legnemesben legfenségesben ejti ki a francia nyelvet, úgy hogy a francia öt halva mindenkor elragadtatással kiáltja fel „Ah! voila du francais.” Játékművészetének tartalmi elemeit az érzékifejezés egyszerűsége adja: „... alig szaval, a kevésbé érdekes dolgokon áthalad, de hol érzés kell, ott minden keresettség nélkül az egészet megrázza, akkor minden hangja megerőltetés nélkül valami mély, valami szivindítóval vegyül a kimondásban, mely a hallgatót elámitja, ellenkező oldalakban ismét lelkesíti. Szemeinek alig hihet az ember, hogy azon gyöngye növésű gyermek annyi erőt fejtsen ki; de hol látja azon lelkesedett szemeket, azon emelkedő keblet, midőn látja egész valóját játszani, minden tagjai mozgásban — akkor lelkesedetten s egész büszkeséggel vallja a francia ez angyal-gyermekeket a magáénak.” (Hasznos Mulatságok, 1839. I. 189.)

A hazai közvélemény azonban nemcsak idegen források magyar visszhangjából ismerte meg Rachel művészetének belső értékét. Páris már a múlt század harmincas-egyes évekében megejté a magyar író- és művészvilágot. Iróink, művészeink mintegy elébe mennek a nyugati szellemnek. Megelőzik az ízlésjelenségek érkezését, hogy közvetlenül, eredeti formájában, kialakulása pillanatában találkozzanak az európai kezdeményezésekkel. A Páris-járó magyarok közül szinte egyidőben írják s küldik haza naplójegyzeteiket, leveleiket Petrichevich Horváth Lázár, Egressy Gábor, Erdélyi János. Érdekes beszámolóikban vetítik haza a francia főváros irodalmi, művészeti, társadalmi életének történéseit, Egressy és Erdélyi Páris-élményében Rachel is nyomot hagy.

A híres magyar színész a hivatásazonosság ösztönös parancsára izgalmas várakozással fordul a színpadi Rachel-találkozó felé. Számol a nagy teljesítmény lehetőségével, ismeri Rachel diadalait: „A tegnap még olly sápadt, ügyefogyott leánya Izraelnek, a nyomor önterhe alatt görnyedező leánya már magasra emeli borostyánlombos kis fejét, és hirtelével villámszárnnyakon futja meg a földnek határait... Eljöttem én is, hogy lássalak csodatüneménye századomnak... Várva várlak azért téged Izraelnek kis leánya nagy szellemdele. Jövel, hadd lássam halvány képedet, hadd halljam bűbajos zenéjét szózatodnak!” Egressy vallomásában a pályatársi dicséret őszinte pátosza kap hangot: „Nem csalatkozám, megfeleltél hiednek Izrael francia leánya; kimutatád nekem azon határpontokat, meddig a jelenkor színészete felhatott.” (Pesti Divatlap. 1844. I. 220-221.)

Erdélyi János a kritikus tárgyilagossággal közeledik Rachel művészetének megítéléséhez. A színpadtudomány síkján veti mérlegre és a romantika formanyelvének követelményéhez viszonyítja Rachel játéktípusát. Észre kellett vennie, hogy Corneille és Racin drámahőseinek alakítója a francia színjátszás hagyományait mentette át a romantika időpontjába. (Lásd

erről Benedek Marcell: Rachel és a romantika. Kardos Albert — emlékkönyv, 15. l.) Rachel ábrázoló erejének egyéni hatáslendületét megvíthatatlannak tartja: „Ez a szikár, nem szép, ez a szeplős leány, szinpadra léptével az új iskola utába olly követ gördíte, hogy szinte megakasztá annak sebes haladását, s e kö nem is hamarabb fog onnan elmozdítani, mint azon ünnepély alkalmával, mikor belőle emléket fognak állítani Rachel kisasszony sirja felett.” De ez a tényfelismerés nem befolyásolja Erdélyi magasztaló véleményét: Nagy művész „Rachel, a párisi közönség bálványa, a kritikusok csábítója, ez a méhben hagyott muzsa, kivel az idő szinte olly soká vajudott, hogy csaknem későn jött a régi színészet dicsének megújítására”. (Pesti Divatlap. 1844. I. 314.)

Zsoldos Jenő

FIGYELŐ

Az Országos Magyar Zsidó Múzeum Közgyűlése

1941 szeptember hó 21-én délelőtt 11 órakor tartotta a Magyar Zsidó Múzeum az intézmény disztermében ezévi rendes közgyűlését.

A közgyűlés tárgysorozatának első pontjaként Mandl Bernátnak, a kiváló zsidó történettudósnak, a múzeum igazgatósági tagjának arcképleplezése szerepelt. Grünwald Fülöp múzeumi ör magasszárnyalású emlékbeszéd keretében ismertette Mandl Bernát széleskörű tudományos munkásságát és méltatta multhatatlan érdemeit.

Dr. Ribáry Ernő társelnök megnyitó beszédében kifejtette a múzeum célkitűzéseit. „Ne hagyjuk veszendőbe menni azokat az emlékeket, melyek hirdetni fogják a késő utókornak a zsidóság mai nagy küzdelmét.” E kijelentéssel határozta meg azt az utat, amelyen a múzeum vezetőségének a jövőben haladnia kell.

Dr. Munkácsi Ernő ügyvezető igazgató terjesztette elő ezután nagy érdeklődés mellett az igazgatóság évi jelentését.

„Egyesületünk az egyedüli a magyar zsidóság hivatalos szervei és kulturális intézményei között.” — mondotta — „amely feladatánál fogva foglalkozik a magyar zsidóság történetével. Ez jogcímet ad, sőt kötelességünkke teszi, hogy évi beszámolóink alkalmával visszpillantsunk az elmúlt év történetére és pedig olyan magas szemszögből, amely lehetővé teszi, hogy nemcsak a múlt jelenségeket lássuk meg, de azokat az örök törvényeket is, amelyek zsidóságunk évezredes történetét irányítják.

Tavalyi jelentésünkben rámutattunk arra, hogy az indeterminizmus alapján felépült zsidó történet szemlélet meg nem szűnő következetességgel hisz az isteni igazságszolgáltatás kegyelmében, amely jutalmazza a jót, bünteti a rosszat az egyénben, a népben és egyéb közösségekben egyaránt. S ezért nem menthető fel korunk zsidósága a reánehedetett szerencsétlenségek előidézésében való közreműködés vádiá alól. „Bűneitek miatt lettetek eladva” — szól a próféta (הן בעוונותיכם נמכרתם). És mi joggal kérdezzük, vajjon meddig tart még bűnhődésünk? Közülünk sokan úgy érzik, hogy szerencsétlenségünk pohara a beteléréshez közeledik és az apokaliptikus idők lidércnyomásában széles rétegek között elterjedőben van a messiási csodahit. Nagy tömegek hiszik, hogy a szenvedések végük felé közelednek, jön a várva várt csoda és hitük szerint: a megérdemelt megváltás.

De a magyar zsidóság erre a sorsfordulatra tényleg rászolgált-e? Elérkezett-e az idő, amikor a történelem igazságszolgáltatásából megszülethetik a nagy megváltás?

A zsidó történelem évezredei felett megváltozhatatlan erkölcsi útmutatóként lebeg a jótett és jutalom, a bűn és bűnhődés vaskövetkező igazsága. Ez volt a zsidóság történetfilozófiája úgy a kezdeti időkben, mint azon túl

mindvégig. A mózesi tanítás az áldás és átok kettős feltárásában, már a nemzeté alakulás pillanatában megjósolta a zsidóság jövendőjének útját. Szerencse és boldogulás fogja kísérni, ha hű lesz a lényét képező isteni-erkölcsi törvényekhez. Szétszórás, számkivetés és pusztulás fogja sújtani, ha nem követi azokat. Juda és Izraél története — ahogy azt a Biblia könyvei élénk tárják — az isteni igazságszolgáltatás e történeti gondolatának egymásba fonódó láncszemei. Ha Izraél hű volt Istenéhez, megértette és követte állami és társadalmi létének etikai, morális törvényeit, boldogult. Ha hitlenkedett, — a történelem Istene elfordult tőle és sújtotta. S a büntetés gyakran jelent meg hódító, félelmetes uralkodó alakjában, aki Isten nevében sújtotta végig a megtévedt népet a történelem feltartóztatlan ostorcsapásaival.

Ennek a történelmi gondolatnak hirdetői a próféták is, akik látva látják a szociális egyenlőtlenséget, a nagyok felfuvalkodását, az igazságtalanság érvényesülését, szóval mindazt, ami a zsidóság lényének, elhivatottságának szociális tartalmával ellenkezik. Küzdenek ellene és hirdetik a bűnök következményeként eljövendő pusztulást. Senki sem hallgat rájuk. Csak akkor értik meg, amikor már késő van.

A zsidó állam megszűnését követő évezredekben is ez volt történelmünk vezérfonala. Számtalanszor ismétlődött meg, hogy egyesek gazdagsága, fényűzése, érvényesülési vágya, amely gyakran a hitehagyás útján tört kielégüléshez — irigységet, megtorlást és pusztulást hozott az egész közösségre, azokra is, akik nem voltak részesei ezeknek az eltévelyedéseknek. A nagy sorscsapások mögött mindig megtaláljuk a főbenjáró bűnöket is, amelyek kihívták az Igazság kiegyenlítő pallosát.

S ha e történelemszemlélet útján elérkezünk a mához, felvetjük a kérdést: eljutott-e a magyar zsidóság sorsának mélypontjához, ahonnan az út már csak felfelé vezet? Kérdemeltük-e már a csodát, amely megpróbáltatásainknak véget vet?

És amikor ezekre a kérdésekre választ kell adnunk, bizony olyan jelenségeket kell meglátnunk, amelyek szégyenteljesek és elszomorítóak. Hát nem-e a bűnök büne, hogy a magyar Izraél megpróbáltatásainak kritikusi óráiban nem akarja felismerni a valóságot és annak következményeit? Egység helyett szétdaraboltság, társadalmi kiegyenlítődség helyett az ellentétek szakadéka, segítő készséggel szemben szűkkeblűség és rövidlátó elzárkózás! Megérdemeltük-e az isteni csodát, amikor ezt látjuk, hogy sorainkban dúl a fegyveremertlenség, a pártütés? A szegények a gazdagok javait áhítozzák s a gazdagok — szörványos kivételektől eltekintve — azt hiszik, hogy a veszedelemből egyenkint kimenthetik jószágaikat. Nem tanultunk az évezredek tapasztalataiból, amelyeken véres fonalként húzódik végig, hogy Izraélben nemcsak mindenki társ, de minden bűnös bűnéért a többi is felel. Amikor a magyar zsidóságnak még most is tekintélyes vagyona van, ugyanakkor hittestvérek tízezrei éheznek és lecsványodott testüket rongyok takarják.

S micsoda eltévelyedés, hogy még most is tömegesen hiszik, hogy hitük áruba bocsátásával menlevelet kapnak, amellyel ők és csakis ők fognak boldogulni, nem törődve árulásuknak az egész közösségre kiható vészes következményeivel?

Egyformán bűnösök azok, akik tisztában vannak azzal, hogy nem hivattak a vezetésre és mégis a fórumra tódulnak — mint azok, akiket tehetségük, multjuk és társadalmi összeköttetések arra rendelnek, hogy az élcsapatba jelentkezzenek, de kényelemszeretethől, opportunizmusból a kellemes visszahúzódat választják.

Amíg így fest a magyar zsidóság valódi tükré, hiába ostromoljuk az eget, a megváltó csodának az ideje még nem érkezett el. Ugy látszik, hogy a magyar zsidóságnak még lejjebb kell szállnia a szenvedések mélységeibe vezető lépcsőkön, — hogy felismerje kötelezettségeit.

De ha még feljebbre is kell szállnunk, szerencsétlenségünkben sem hagyhat el az isteni segítség reménye. Személyeknek és intézményeknek egyaránt kötelessége, hogy a próféták ideálijzusával és fanatizmusával hirdessék a javulás és gyógyulás útjait. Hirdessék azt, hogy a magyar zsidóságnak is meg kell értenie századunk két vezéreszméjét: a szervezés és a vagyonj;

kiegyenlítődés fontosságát. Fel kell ismernünk nekünk is ezeket, ami annál könnyebb, hiszen ezek az eszmék a zsidóságból indultak ki.

S ezen a téren nagy jelentősége van múzeumegyesületünknek is. Múzeumunk mutatja multunkat. Összeköti jelen életünket történeti hagyományainkkal, azokkal az ideálokkal, melyek a magyar zsidóság leki egyéniségét képezik. Ezek azok az ideálok, amelyeknek követése és megvalósítása esetén remélhetjük gyógyulásunk gyors bekövetkezését, amely véget vet megpróbáltatásainknak és amely középkori zsidó könyvek colofonjainak szavait idézve: „Következzék be minél előbb napjainkban.”

Majd rátért az elmúlt év eseményeire s kegyelettel emlékezett meg Mandl Bernát igazgatósági, Kiss Arnold és Ligeti Pál rendes tagokról, akiknek elhúnyta pótolhatatlan veszteséget jelent a múzeumegyesületnek.

A múzeum elmúlt évi tevékenységéről szólva, a kiállítás látogatottságának örvendetes emelkedéséről számolt be. Majd a múzeum gyűjtési munkájáról a következőket mondotta:

„Erdély visszacsatolása ismét felvetette a szombatosok kérdését. A zsidóságnak az erdélyi szombatosokkal való kapcsolata olyan különlegesség, amelyhez hasonlóra más országokban nincs példa. A magyarországi zsidóságnak az ország többi lakosaival egészen különleges kapcsolata van, amely együttélésüket jellemzi. Az egyik a kazár kapcsolat, amely nem jelent kevesebbet, mint, hogy a honalapításban résztvevő nyolcadik törzs, de legalább is annak vezető osztálya zsidó vallású volt. A másik különleges kapcsolatot az erdélyi szombatosok története jelenti. A magyarság ezen törzsökös ágának hitvallása a reformáción keresztül a zsidó vallás tanainak mind teljesebb átvételével, — amint azt dr. Kohn Sámuel alapvető munkájában megírta — visszaérkezett ahhoz az ősi forráshoz, ahonnan elindult.

Erdély visszacsatolása alkalmával különböző jobboldali újságokban cikkek jelentek meg, amelyek hangzatos módon tárgyalták, hogy az egykori szombatosok utódai elhagyták a zsidó felekezetet. Múzeumunk vezetősége tisztában van a kérdés elvi jelentőségével és történelmi súlyával. Meg akarunk győződni arról, hogy ez a visszatérés milyen körülmények között történt. Felkértük dr. Balázs György urat, hogy a helyszíre utazzon le és ott e fontos esemény körülményeit tudakolja meg, erről jelentést készítsen és így azt a magyar zsidóság történelme számára megőrizze. Utja jelentős eredménnyel zárult, mert nemcsak a körülményeket derítette fel, hanem a bőződ-újfalusi egykor szombatos község számos zsinagógái felszerelési tárgyát hozta el múzeumunk részére.”

Beszámolója további folyamán megemlítette a múzeum jelentősebb új szerzeményeit. Így a lovasberényi hitközség templomi felszerelési tárgyait, az egyetlen magyarországi fatemplomnak, a nánánfalvi faszinagógának néhány darabját, a Strauss Adolf professzor által adományozott keletről származó megállát és a tiszsaeszlári pör eredeti törvényzéki iratait, amelyeket dr. Friedmann Ignác úr adományozott a múzeumnak.

Majd az igazgatóság jövőendő terveiről szólt: „Egyik legfontosabb törekvésünk, hogy megszervezzük a zsidó műemlékek nyilvántartására és épség-bentartására vonatkozó bizottságot múzeumunk keretében. Ennek a szervezetnek az lenne a célja, hogy összeírja az ország területén lévő zsidó vonatkozó műemlékeket és helybeli befolyásos szervekkel való érintkezéssel gondoskodik arról, hogy az illető műemlék épségben fennmaradjon.

Ugyancsak elérkezett az idő, hogy a zsidó történelmi jelentőségű temetők feliratait összegyűjtsék és kiadják.

Belátva, hogy körlevelekkel kevés eredményt lehet elerni, szaporítani akarjuk vidéki utazásainkat oly módon, hogy a számbajöhető hitközségeket a helyszínen felkeresve, kíséreljük meg múzeumunkba kívánczoló tárgyaiknak átengedését.

A mi múzeumunk az „emlékezés” tárháza, amelynek minden darabja multunknak ereklyéje. Ez a gondolat kapcsol össze azzal az áhítatos érzéssel, amely valamennyiünk lelkét betölti, az „emlékezés napjának” előestéjén. Fakadjon dicső multunk áldozatos emlékeiből boldogabb új esztendő a magyar Izraelre” — fejezte be dr. Munkácsi Ernő ügyvezető igazgató nagy érdeklődéstől kísért igazgatósági beszámolóját.

Dr. Naményi Ernő alelnök pénztári jelentése után, amelyet a közgyűlés egyhangúlag elfogadott, a megüresedett tisztségek betöltésére került a sor.

A közgyűlés dr. Naményi Ernőt társelnöknek, óbudai Freudiger Dénes és dr. Mezei Sándort alelnököknek, dr. Blau Györgyöt ügyésznek, dr. Dembitz Ágostot pénztárnoknak, Auer Róbertet pedig ellenőrnek egyhangúlag megválasztotta.

A tisztújítás után dr. Balázs György előadás keretében beszámolt a bőzdújfalusi szombatosok mai helyzetéről. (Megjelent a „Libanon” előző számában.)

Dr. Ribáry Ernő társelnök zárószavaival ért véget a nagy érdeklődés mellett megtartott közgyűlés.

B. Gy.

Jehuda Hallévi

Az elmúlt lusztrumban a zsidó tudomány a zsidóság három legismertebb szellemi vezére emlékének hódolt. 1935-ben Rambam működését méltatta a „nagy sas”¹ születésének 800. évfordulója alkalmából. Az 1940-es évet Rasi emlékének szentelte, az utólérhetetlen Biblia és Talmud-magyarázó² születésének 900. éves fordulóján. Az 1941. év Jehuda Hallévinek, az áb hó 9-iki gyász-dalairól mindenhol ismert költő-filozófusnak az éve: 800 esztendeje, hogy meghalt „Izrael szíve”.³

A prófétizmus megszűnésével a költő lett Izraelben Isten szavának hirnöke. Ilyen prófétai küldetésű költő volt Jehuda Hallévi, a zsidóság istenittas szerelmese. Izrael népe érzéseinek azonoshangulatú kifejezője. Költészete egyenes folytatása a Szentírás szövetség-költészetének. Isten és Izrael iránti szeretetével az ő nécach Jiszráél, az örök Izrael költője. Hozzá hasonló, biblikus eredetű, autochton zsidó szellemű költőt csak a legújabb héber irodalom mutathat föl Bialik személyében. Amint Bialik a 20. század héber költészetének jelent, azt jelentette Jehuda Hallévi a 12. század héber szellemi életének, Bialik és Jehuda Hallévi szellemi ikrek, Daniel Perski a „modern Jehuda Hallévi” névvel tünteti ki Bialikot.⁴

Mint költészete, úgy bölcselete is a biblikus chacham lév, a szívével gondolkodó filozófusnak a gondolatműve. És ezen a téren élesen elűt Bialiktól. Bialik a par excellence nemzeti költő, megmarad a zsidó múlt és jelen szűk körében és nem emelkedik az univerzalizmus világokat átölelő magaslatára, mint a próféták, vagy akár a modern költők nagyjai, (pl. Shakespeare, Goethe, Byron, Musset, Heine stb.)⁵ Jehuda Hallévi azonban izzig-vérig univerzalista gondolkodó, mint elődei, a próféták. A lét nagy problémái épúgy nyugtalanítják, mint Izrael sorsa a lét nagy mindenségében, Kozmikus lelke az egész kozmosz, a mindenség kérdéseibe merül el és a nagy kérdéseket a biblikus chochmat lév, a sziv bölcsességével igyekszik megoldani. A világtalányokat nem az ordre de raison, nem a racionalis sik felől hanem a logique du coer (Pascal), a sziv logikájával közelíti meg. Amint költészetében a klasszicizmus és romanticizmus irányai közül a romanticizmus felé hajlott, úgy bölcselében is a romanticizmust (irracionalizmus) és nem a klasszicizmust (racionalizmust) követte.

Ennek a két áramlatnak, a racionalizmus (klasszicizmus) és irracionalizmus (romanticizmus) „klasszikus” képviselői a filozófiában: Aristoteles és Platon. A középkori filozófiában kevés kivétellel mindenki Aristoteles racionalizmusának hódolt, Jehuda Hallévi Plato irracionalizmusáért lelkesedik. A hit, az erkölcs alogikus elemeinek az uralmát hirdette és megdöntötte a „szent szillogizmusba” vetett vak engedelmesség szükségességéről szóló tévhitet. Az észen kívül van még más emberi felfogóképeség: a prófécia. De Jehuda Hallévinél a prófécia nem „tökéletes ész”, mint Szaadjánál és Maimonideszénél, hanem új látás- és felfogásmód, egy transzracionalis és metalogikai ismeretmódus, amely felülemelkedik a közönséges emberi ismeretmódon. Jehuda Hallévi Isten nem a teória, hanem az élmény, nem a spekuláció, hanem a megélés síkjáról szemléli, Az ő Istene nem Aristoteles Istene, hanem Ábrahám Istene, Jehuda Hallévi istenképet, mint ezt S. D. Luzzato kifejti, nem az atticizmus diszkurzív eszközeivel, hanem az ábrahámizmus észfölötti kategóriáival alkotja meg.

1) Hannerer haggadol¹ = a nagy sas (vagy aquila Synagogae) volt Maimonidesz kitüntető epiteton ornansa, 2) Parsandata = Vallásmagyarázó néven ismerték és ismerik Rasit mindenhol, ahol Talmudot és Szentírást tanulmányoznak, 3) Lévi haummá = a nemzet szíve névvel tüntették ki a zsidóságért rajongó gondolkodó-dalnokot, 4) Daniel Perszki: Bialik Viejehuda Hallévi (Bialik és Jehuda Hallévi, Haddoar, 12. szám, 5701. New-York), 5) Josef Klausner: Jócrim ubonim kerech selisi, széfer risón (Alkotók és építők, III. kötet, I. könyv.) Jeruzsálem, 5689, —
Grözinger M. József

K Ö N Y V E K

Komlós Aladár: Himnusz a Mosolyhoz.

Tábor kiadás, Budapest. 1941.

1. A magyarországi zsidóellenes áramlat két vonalon is ártott a magyar zsidó irodalomnak, Hangos szóra kaptott egy sereg dilettánst és féltehetséget és elfélszegített, elfojtott néhány kittinő író, költőt. Komlós Aladár, akinek írói arcképéhez, a Himnusz a Mosolyhoz című verskötetének megjelentése alkalmából, próbálok itt néhány vonalat felrajzolni, az antiszemitizmushoz való viszonyában különálló jelenség. Ez a súlyos atmoszféra nemhogy lankasztaná erejét vagy apasztaná írói kedvét, hanem még frissíti, izsítja: mint aki ózonnal dúsabb levegőbe került. Most van igazán elemében. Igazságkutató erélyét, amely korábban is egyik legjellegzetesebb tulajdonsága volt, napjainkban a zsidó önvédelem termékeny izgalma is fűti. Jelentősége az utóbbi években érezhetően növekedett. Műveltebb és érettebb ifjúságunk körében már-már népszerű is. Bátor, egyértelmű zsidó kiállása, amelynek előkelő művészi forma és mélyen átélt európai kultúra ad külön vonzóerőt, a fiatalság egyik mintaképévé emeli őt. A magyar zsidóság szellemi jövődjéről, a magyar és zsidó szellemiség „keverési” arányáról, magyar zsidó íróink lehetőségeiről és hivatásáról vallott markáns felfogását nem mindnyájan vállaljuk, de tiszta, magas jelentőségű, sok tekintetben iránymutató egyéniségét mindannyian érdeme szerint becsüljük. Belső fejlődésvonala: enyhe áthajlás az eszteticizmusból az erkölcsileg felelős irodalomba, a l'art pour l'art-ból a zsidó közösség sorsparancsai alá. Írói munkássága: versek, regények és főképp tanulmányok.

2. Verset ritkábban ír. Egész pályáján mintegy három, inkább füzetnyi, mint kötetnyi költeményt bocsátott közre. Munkásságának a súlypontja a próza, szabatosabban: az értekező próza területén van; mint költő nem kellett nagyobb érdeklődést. Komlós-i költészetről igazában nem is beszélhetünk, — csak versei vannak. Versbe kívánczoló élményei — s ezek az élmények inkább értelmi, mint érzelmi izgalma — a kényes kritikusnak önmagával szemben legszigorúbb szűrőjén csak ritkán jutnak át a művészi teremtés végső kohóiba. Egész írói önszemlélete is idegen attól az általánosabb s talán „igazabb” költőtípusétól, amely többnyire költészete egészén szó és fon, s így olyan jelentéktelen részleteket is megbecsül és megbecsültet, amelyek önmagukban, az oeuvre-ből kiszívetelve nem sokat mondanak. Komlós — elsősorban legújabb kötetére gondolok: Himnusz a Mosolyhoz, 1941. — csupa olyan verset publikál, amely önmagában is megáll, s amely a költő nevének reflektora és szomszéd versek kölcsönfénye nélkül is teljes, zárt érték. Nem tartozik azok közé, akiknek témabeli, nyelvi, formai vagy tónus-egysége egyetlen, erősen megvésett költőarcot vetít a lapok fölé. Ilyen egység nincs a verseiben, s ami van, az rejtettebb, lazább. Mellékesen: ezek az „egységek” nem is jelentenek minden költőnél értékbeli pluszt, s ha jelentenek is, az érték növekedés nem mindig arányos az egység mentől kiütöbbs karakterének a növekedésével. Céltudatos jelző-ismétlések, szűkebb területről szedett, rokontartalmú lépek, türelmes téma-változatok. Iól kihasznált, azonos formák könnyen felkeltik az egységes költő-kép látszatát.

Ha valami átfogót és közöset mindenképpen ki akarunk emelni a Komlós verseiből, hangsúlyozhatjuk a témák konkrét voltát, gondolati jellegét, a hang férfias komolyságát, az előadás tudatos és kultúrált módját, a költő effektus latoló, hangsúly-válogató, magas gondját, érett ízlését. Elmondhatjuk, hogy rokonságot tart a „nyugatos” nemzedék poétáival, de testvére az újabbnak is. Az az apró dolgokat cirógató érdeklődés és halk pátoszu humanizmus is megvan benne, ami például a Tóth Árpád sajátja volt, s az a prózai-puritán ragaszkodás is a tiszta intellektuális vonalához, ami az újak közül a Szabó Lőrinc verseit bélyegzi. Mindezzel nem vontuk meg pontosan a Komlós költői profilját, ez az általános kép több költőnkre is ráillik. Mint mondtam, Komlós az egyes versekben él igazán, arca nem a versek összességéből szűrődik eggyé. Nem minden verse hibátlan, de új kötetében egy olyan verse sincs, amely — ezért vagy azért — méltó ne volna költője nevéhez. Itt a téma meglepő ötlete (In memoriam), ott a mélyremenő lelki analízis (Rémület), emitt a tárgyias, de zenéien lebegő előadás (A béke elégijája), amott egy ezerbogu probléma gyermekien bölcs és metafizikusan mély megoldása (Bolygó zsidó hazája) igazolja az alkotást. Zsidó témájú versei talán a legbecesebbek, amit e nemben nyelvünkön felmutathatunk. Úgy viszonylanak a felekezeti sajtóban és felekezeti pódiumokon elhangzó zsidó versek tömegéhez, mint két évtizeddel ezelőtt Babits vagy Tóth Árpád egy-egy nemes siráma az irredenta tömegtermeléshez. Hogy azonban ezen a téren, a zsidó fajtság misztikus bányáiban, nagyobb mélységekbe hatolt volna a költő, mint egyéb verseiben, azt nem hiszem. A Nyár, a Két part, a Madarak című egyetemesen emberi tárgyú költeményei, ami a költői mélységet illeti, semmiképpen sem maradnak el a zsidó tárgyú vallomásoktól és tünődésektől.

3. Hogy széppróza-írónak is kitűnő, azt egy regényben mutatta meg Komlós. A regény címe: Nero és a VII/A. Regénybe transzponált pedagógiai tanulmány ez. Azt fejtí ki, hogy nemcsak a tanítvány lehet áldozata tanárának, hanem a tanár is tanítványának. Kevésbé csattanósan, de világosabban: a tanári lélek szörnyen megszenved, ha tanítványai közönnyel vagy éppen ellenszenvvel viszonyozzák pedagógiai buzgását, lelkesedését, emberi, meleg vonzalmait. Kivált a nőtlen tanár kockázatot sokat, aki — család híján — minden érzelmi energiáját tanítványaira sugározza; s még bonyolultabb és veszélyesebb az eset, ha ez a nőtlen tanár leányiskolában tanít. Ennyi a tanulmány magva. A könny tanulmányoszerűsége nem a megírás, a földolgozás technikájában ütközik ki. Nem arról van szó, mintha Komlós a mese menetét tanügyi elmélkedésekkel terhelné meg. Hanem arról, hogy látásszögét annyira elszűkíti, hogy abba csak legeslegsorosabb értelemben vett témája, annak is csak a magva fér bele, s minden egyéb kívülreked. Egy pozitivistá kutató górcső-figyelmével vizsgálja az osztályában — VII/A — csaldótt tanár keserűt, dühét, gyűlöletét, — s ez a megszűkített figyelem pontosan annyit veszít térben, horizontban, vonatkozásokban, kapcsolatokban, amennyit nyer intenzitásban, mélységben. Egyszálas, szigorúan „monografikus” mű lett ilyenformán ez a tanárregény, s innen van említett tanulmányoszerűsége is. Egy kevésbé mohó intellektus, néhány évtizeddel korábban, „irodalomszerűbben” írta volna meg ezt a tárgyat. Az egész leányiskola gazdagon habzó, bonyolult zsongású, nagy életébe ágyazta volna bele a különös esetet, halkabb hangszúllyal, kevésbé esetszerűen és sokkal többet bírva az olvasó továbbépítő képzeletére. Am a műfajok törvényei rugalmasak és Komlóst a teljes belső siker igazolja. Esszéista világossága, éles szeme, győzelmes okossága, komponáló szellemessége nemcsak „mint olyan”, mint elmei erő hódít, — ihlete, hajlékony intelligenciája szerencsével és bátran ver hidat olyan szakadékok fölött is, amelyeken csak szárnyasabb költészet szokott átröpülni. A tanár és a leánytanítvány között lehetséges vonzalmaknak itt-ott tündérien gyöngéd változatait festgetei, légies, angyali érzelmeket, amelyeknek üde-ezüst fel-színén oly álomi sejtelemmel úszik el az erotikum remegő árnya, mint könyved felhő a napsütötte tavakon.

4. Szép verseken és virtuóz regényen túl, Komlós Aladár igazában bíráló, esszéista, irodalomtörténíró. Az új magyar líráról írott emlékezetes könyve az első átfogó, nagyobbszabású kép századunk magyar költészetéről. Olyan valaki szól itt az új költészet kérdéseiről, aki az új verset belülről élte meg

és aki kongeniális érzékenységgel reagált a legillanóbb szépségek illétéseire is. Az új költészet mezejének geometrikus felosztásában, a költők szigorú csoportosításában van talán némi erőltetés, de a könyv értéktételei csaknem egytől-egyig állanak ma is; — ami pedig a megértés mélységét illeti, ezeket az elemzéseket sok tekintetben máig sem haladta meg senki.

Teljes erejében, hivatásának magasán az Írók és elvek című kötete mutatja Komlóst. A művészet öntörvényűségébe vetett hite itt sugárzik legfényesebben, itt termi a legzesebb gyümölcsöket. Ezek a tanulmányok még a politikailag könnyebb évek szülőttei, keletkezésük idején a zsidó sors nehéz parancsai még nem súlyosodtak akkora erővel az író lelkére, mint napjainkban. (Félre ne értessem: Komlós nem afféle botcsinálta zsidó, akit az utolsó három év kínjai vertek át az ősi nép oldalára, — ő évtizedek óta olyan zsidó, akit ma kevésbé szerencsés szóval „pozitív”-nak szokás dicsérni; továbbá: noha népe sorsának kérdései esztétika-feletti, középponti problémáivá nőttek, irodalmi értékeknek politikai okú tagadása vagy állértékek politikai érdekű elismerése ma is teljességgel idegen tőle.) E gazdag kőtet íróját az irodalom első renden mint szépség érdekli. A könyvnek a maga megjelenése idejében szinte küldetése volt: élő példákon mutatni meg, hogy irodalom-értés elsősorban mégis csak irodalmi utakon lehetséges, s hogy a faji vagy szociológiai szempont, amely mostanság olyan türelmetlenül elébe vág az esztétikainak, nyithat ugyan termékeny és szükséges látóréseket a mű felé, döntőfontosságú azonban sohasem lehet. Ha Komlós egy írói alkotás faji vagy politikai jelentőségét sem hagyja figyelmen kívül, az nem a korszellem nyomásának tett engedmény, hanem annak a belátásnak a következménye, hogy minden művészi alkotás a teljes életben gyökeredzik, s az alkotás lényege annál jobban megközelíthető, mennél teljesebb körben tárjuk fel millió számú gyökérzetét.

Komlóst ez a könyve nem mutatja forradalmárnak. Noha szemben áll az uralkodó korszellemmel, bölcsen tudja, hogy a legképtelenebb áramlatokban is munkál valami részgátság, amelynek semmibevévése oktalanság volna. Magartartása tehát az okosság: semmi értéket el nem dob a régiből s praktikusán asszimilálja, ami kevés jót az új idők hoztak. Innen van, hogy bár velejében korellenes, módszereiben, érdeklődési körében, terminológiájában és dialektikájában győzelmesen mai. Okosságot mondtam, s — valóban — ez egyik legjellemzőbb vonása ennek a kitűnő írónak. Okos, friss, világos elme, gondolatmozgása eleven, agresszív. Született vitázó. Fejtegetései során, miközben szívósan előre fúrja magát az anyagban, egy pillanatra sem lankad el kényelmes biztonságérzetben. Mindig résen áll, s mint az ügyes szónok, előre felel minden várható ellenvetésre: körbe-gondolkodik, körbe-vív. A hazárdjáték nem kenyeré, józanság és realizmus érzik gondolatsorain, s eredménynek inkább kevésbé beéri, semhogy sebezhető pontokat hagyjon írásai testén. Okosságát bátorsága teszi különösképpen tiszteletreméltóvá, nemessé. Ha formában igényszik is posszibilis maradni, döntő pontokon nem alkuszik. Becsvágyó író, maradandót akar mondani, és sohasem felejtí, hogy csak az igazság maradandó. Konvenció, korfelfogás, kegyelet és hatalmi szó nem gát előtte. Sőt, mintha duplázódnék kedve és ereje, mikor ár ellen úszik. Kedve telik benne, ha fölfedheti a hagyomány tévedéseit, a közvélemény botlásait, ha rendet csinálhat a zavarban, tisztogathat a szellem szemetesládájában.

Kritikai talentuma valódi és elsővonalbeli. Hiszi, hogy bírálónak született és bátran hallgat ízlése sugallatára. Kritikája kritika a szó ortodox értelmében. Tehát nem mű-ismertetés, nem irodalom-publicisztika, hanem kritika: jónak és rosszának a számbavétele. Vannak, akik a műalkotás ilyen mérlegelését iskolás, sőt értelmetlen vállalkozásnak tartják. Komlós előtt világos, hogy a bírálat — bár elfér benne az ismertetés, a publicisztika és sok egyéb is — valójában-velejtében ítéletmondás, értékek meghatározása. S éppen Komlós írásai jeles példák arra, hogy az ilyen ortodox értelmű bírálat nem szükségképpen horizonttalan és formális, sőt éppen akkor igazí, éppen akkor érvényesülnek rajta legtisztábban műfaj-törvényei, ha mentül tágabb szellemi kört surol, s mentül lényegbefűróbb rézözpontjai vannak.

Komlós tanulmányainak stilisztikai ereje nem a szabatoságban van. még kevésbé az eleganciában. De megragad szellemes, telitalalátú formuláival. olykor a triviálisig bátor plaszticitásával, élőbeszédszerű, heves magyarázko-

dásaival, tömötten áradó, frázistalan svádájával. Stílusa eleven, jól tapadó, a szellem lüktető mozgását híven átvevő és megmutató öltöny az esszék gondolat-testén. Illő része van benne, hogy Komlós írásai egytől-egyig ébresztő jellegű dolgozatok, edzői az elmének, serkentői az eszméknek. Aki ilyen tanulmányokat olvas, az óvakodni fog a gondolkodásbeli lustaságtól, szimplex egy-kalap-alá foglalásoktól, nagyképu és olcsó sommázásoktól.

5. S végezetül, összefoglalásul is ezt kell kiemelnem, Komlósnak ezt az ébresztő, nyugtalanító, józan kriticismusát, ezt az el nem altatható világosságra törő, éber judiciumát, meg nem alkuvó szókimondását. Egyik hordozója ő irodalmunk lelkiismeretének.

Kardos László

Markovits Rodion: Reb Ancsli *Iparosz. Kolozsvár. 1941.*

Avasi zsidókról szóló „széphistóriák” megkapó gyűjteménye ez a könyv: egyszerű szegény falusi zsidók életének tükre; hétköznapi sorsuk, verejtékes munkával, sok gonddal, küzdéssel eltöltött napjaik életképei, istenfélő vallásosságuk idillikus jeleneteinek tarka sorozata.

... Markovits Rodionnak „Szibériai garnizon” című kollektív riportregénye egy évtizeddel ezelőtt nagy feltűnést keltett és egészen rendkívüli népszerűsége tette szert: lefordították majdnem az összes európai nyelvekre. Az a nagyszerű írói készség, amelyet abban a könyvben megismerhettünk, megmutatkozik a Reb Ancsli-kötetben is. Markovits elsősorban is ujságíró: a megbízható ujságíró egyéniségének sajátosságait ismerhetjük fel új könyvében, a jó riporternak mozgékonyágát és ügyességét, amellyel kikutatja és megfigyeli a maga embereit, kijálasztja életüknek legjellemzőbb és legérdekesebb motívumait és azokat kellemes, könnyed stílusban tárja az olvasó elé.

Emlékezeiben visszazárl a nagyapák és nagyanyák életéhez: bemutatja megingathatatlan istenhitüket és törhetetlen hagyományserzetüket. Mindez pedig összefonódik a zsidó családi életnek melegeivel és szépségével.

Bölcs életderű mosolyával szemléli irónk véréből-vér alakjait; elmereng naivságaikon, megkönnyezi fájdalmukat, felmagasztalja munkájukat — a „kis zsidókat”, akik mindnyájan egyszerű rongyszedők: egész héten megörnyedten, de büszke emberi önérettel hordják háti kasukat és amikor szombatra hazaérnek családjukhoz, feltör bejőlük „előkelőségük” öntudata, eluralkodik rajtuk, hogy emberi értéküket nem csökkentheti,

csak fokozhatja munkájuk, mert ahhoz ők értenek legjobban.

Reb Ancsli és társai zsidó figurák: gondolkozásmódjuk, érzéseik, beszédjük (zsidó kifejezésmódjaik) a maguk egyszerű valóságában a szívünkig érnek. Az ő alázatos életüknek szembeállítása a néhány gazdag zsidóéval — örök zsidó kép.

Mind ez azonban bizonyos mértékig már a múlté — döbben rá Markovits és a „régii zsidók utja” után egy pillantást vet a mai zsidó sorsra, bemutatva „éjféli találkozását” egy nagy zsidó íróval, majd felsóhajt az elterjedt rokonkutatásnak ugyancsak sorszerűségén.

Sajnáljuk, hogy nem kaphatott szebb köntöst a könyv; gondosabb kiállítás megérdemelt volna ez a élvezetes zsidó olvasmány.

Katona József

Michael Schabad: Die Wiederentdeckung des Ich in der Metaphysik Teichmüllers *Helbing-Lichtenhahn kiadás Basel 1949.*

A bölcsélet tudományát művelő filozófiai írók legtöbbszörének az a sorsa, hogy az utókor csakhamar elfelejti őket és a szakirodalom is csak legértékesebben foglalkozik velük. A filozófiai történeti kézikönyvek, a filozófiába bevezető és a bölcséleti áramlatokat tárgyaló művek legtöbbször csak a nagyobb rendszerek ismertetésével tördök. A bölcséleti írók nagy része ily módon a feledés homályába süllyed, mint pl. a szerző könyvének hőse: Gustav Teichmüller. Csak ötven és néhány év telt el halála óta (1888.), de nevével alig találkozunk a szakirodalomban. Pedig az a három évtized, amelyet főleg a dorpatii egyetemen töltött, igen élénk filozófiai munkásságról tesz tanubizonyosságot. Mert Teichmüller kora filozófiájának

űtőerén tartotta ujját és kritikai szemmel figyelt mindent, ami az ismeretelmélet, a logika, a lélektan, a metafizika és a teológia terén történt. Kiméletlen harcot vívott a kantianizáló pozitívizmus, a vulgáris evolucionizmus, a plebejusi materializmus és naturalizmus, valamint az idealizmus (panlogizmus) felemás formája ellen. „Alles Sein ruht im Ich” elvéből kiindulva, dogmatizmusnak és projektiivizmusnak bélyegez minden filozófiai megmozdulást, amely a konkrét ész, az egzisztáló tudat a mindent magabazáró személyiséget elhanyagolja. A perszonalisztikus ontológia rendszerbe foglalójának életét: Teichmüller Gusztáv egzisztenciális filozófiáját adja elő Schabad könyve, s ennek nyomán Teichmüller redivivusról beszélhetünk.

Schabad könyve három részből áll. Az első részben megismerkedünk Teichmüller eseményekben és tudományos sikerekben gazdag életével és műveivel. Szakavatott tollal rajzolja meg a filozófus nagy egyéniségét és írói értéktulajdonságait. A második és harmadik rész Teichmüller filozófiáját tárgyalja, különös tekintettel „exszolutórius módszerére” és „logikai kémiaiára”. A könyv második fele nem tartozik a könnyű olvasmányok közé, mert a hosszú körmondatok, amelyeknek a végén az ember sokszor elfelejti az elejét, kemény róbara teszik az olvasót. De kárpótolva érezheti magát, mert megismerte egy nem mindennapos gondolkodó életművét és megismert egy érdemtelenül elfelejtett zseniális tudóst. Aki Schabad könyvét végigolvasta, ösztönzést kapott, hogy Teichmüller műveiből mint közvetlen forrásból merítsen. Biztos kézzel vezeti Schabad az olvasót filozófusunk korának filozófiai mozgalmába és nagy bölcsellettörténeti erudícióval tárja fel azokat a kapcsolatokat, amelyek Teichmüllert a megelőző és korabeli filozófusokhoz fűzik, Nemcsak azokra a filozófusokra mutat rá, akik Teichmüller perspektivizmusát befolyásolták, hanem azokra is, akik a dorpati filozófus nyomában haladtak: az orosz filozófiai írókra, akik Teichmüller bölcselétét továbbfejlesztették.

A mű különös érdeme: a végén közzölt bibliográfia, Teichmüller művein, tanulmányain és recenzióin kívül, részletesen közli mindazoknak a

könyveknek, cikkeknek és tanulmányoknak a címét és rövid tartalmát, amelyek Teichmüller filozófiáját és életét tárgyalják. Aki Teichmüllerrel behatóbban akar foglalkozni, annak Schabad könyve kitűnő szolgálatokat tesz.

Grozinger M. József

Mezei Béla: *Ösök és hősök.* *Népünk kisaasa. Nagyvárad. 1939.*

A magyar-zsidó írók azon munkáiban, amelyek jellegzetes zsidó alakokat mutatnak be s a zsidó társadalom életét rajzolják meg, legtöbbször az érdeklődést keltő cselekmény hiánya ötlük szemünkbe, úgy-hogy sokszor műfaji szempontból nem novelláról beszélhetünk, hanem rajrról és életképről. Mezei Béla kötetében azonban valóban azt kapjuk meg, amit a szerző ígér: novellákat. És ezekben a novellákban drámai feszültség, élet és cselekmény van.

Tulajdonképpen minden elbeszélés: kísérlet és keresés, Utjelző és állomás. Emléktáblával megörökített nyomai azoknak az érzéseknek és gondolatoknak, amelyek az író foglalkoztatták. Vallomás arról, hogy mi érdekelte az író, mit tartott fontosnak, hogy megrögzítse s a tömegek figyelmét reá felhívja.

Még fülünkbe csengenek Mezei Béla hőseinek beszélgetései s látni vélünk tájakat, falvakat és jeleneteket. Ezek közül sokra hosszú ideig fog visszaemlékezni minden olvasó, mint olyan dolgokra, amelyekre szívesen és örömmel gondol az ember, mint mindenre, ami kedves és bájos. Ez a két jelző ömlik ki az emberből az első pillanatban, amikor elolvasás után leteszi a könyvet: majd gondolkozni kezd s megkérdi önmagától: mitől lágylt el és figyelt egy térben és életmódban tőle távoleső világ kis eseményeire, de vallatja az író is, milyen eszközöket használt munka közben, kitől tanult s hogyan tette magáévá azt, amit tanult?

E kérdésekre válaszolva, azt hiszem, elmondjuk mindazt, amit Mezei Béla elbeszéléseiről el kell mondani.

Mezei Béla szereti a zsidóságot (sok zsidó íróval, ellentétben, akik gyűlölik), szereti a zsidókat és szereti azokat a zsidó embereket, akikről ír. Együttérez velük. Gondjaikat fontosnak tartja, örömeiket méltó-

nak arra, hogy velük örvendjen és gyászukat, hogy velük búsuljon. Meséinek tárgyát a zsidóság történetéből veszi, de igazán akkor érzi jól magát, ha ukrainai falvak zsidóutcáiba mehet ahol e két érzés: öröm és szomorúság oszta ketté az Európa peremén élő néptörédekek hétköznapijait. Népbetegségek ragadják a halálba a fiatal zsidó életeteket, kózákhordák gyilkolják a véneket; ime a gyász oka. De a rideg valóságot kitágítja és megnöveli a hit, úgyhogy jut hely a csodáknak is. Ezek a csodák életpírrá varazsolják a gyilkos láz verességét. És a verejtékező hallálfélelmet a megszabadulás boldog fellélekezése oldja fel. A hős, aki az

elbeszélés középpontjában áll: a caddik. A caddik, aki nem tesz csodákat, de megerősíti azt a hitet, amely csodákra képes, aki megvizsgálja a szenvedőket, aki igazságot tesz s ha úgy fordul a dolog, még magát az Istent is pervesztesnek jelenti ki az özvegyasszony ellenében. (Isten gyertyái.)

Mezei Béla Erdélyben élő fró, a műveltségi körök találkozóiban él s ez nyomot hagy írásain is. Schalom Asch, Martin Buber és Mikszáth Kálmán tanítványa. Mestereinek hatása azonban nem fojtja meg egyéniségét. A kötethez Leitner Zoltán írt lényeglátó előszót.

Gervai Sándor

AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MÚZEUM TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI EGYESÜLET

költségvetése az 1941. naptári évre:

BEVÉTEL		KIADÁS	
Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat hozzájárulása — P	600.—	Személyi kiadások — P	1.532.—
A pesti izr. hitközség hozzájárulása — — P	600.—	Gyűjteménykiegészítés Kezelési és dologi kiadások — — — — P	300.—
A budai izr. hitközség hozzájárulása — — — P	100.—		
Pártoló tagdíjak — — P	632.—		
Belépőjegyek — — — P	100.—		
Adományok és előre nem látott bevételek — P	400.—		
	<u>2.432.—</u>		<u>2.432.—</u>

dr. Ribáry Ernő s. k. társelnök. dr. Naményi Ernő s. k. alelnök. dr. Munkácsi Ernő s. k. ügyv. igazgató.

AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MÚZEUM TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI EGYESÜLET

zárszámadása az 1940. naptári évről:

BEVÉTEL		KIADÁS	
A pesti izr. hitközség hozzájárulása — — — P	600.—	Személyi kiadások — P	880.—
Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat hozzájárulása — P	600.—	Kezelési és dologi kiadások — — — — P	442.42
A budai izr. hitközség hozzájárulása — — — P	100.—	Gyűjteménykiegészítés Jacobus Mendel érmekre kiadás — — — — P	140.—
Adomány — — — — P	500.—	Jacobus Mendel érmekre kiadás — — — — P	497.22
Pártoló tagdíjak — — — P	512.44	Felcsesleg — — — — P	1.149.34
Belépőjegyek — — — P	82.—		
Kalácstakaró — — — P	135.—		
Jacobus Mendel érem — P	430.—		
Kamat — — — — P	1.08		
Átfutó tétel — — — P	148.46		
	<u>P 3.108.98</u>		<u>P 3.108.98</u>

dr. Ribáry Ernő s. k. alelnök. dr. Hirschler Henrik s. k. pénztáros. dr. Alapy Henrik s. k. dr. Naményi Ernő s. k. társelnök. dr. Munkácsy Ernő s. k. ügyv. igazgató. Braun Vilmos s. k. dr. Szemere Samu s. k. számvizsgálók.

MOST JELENT MEG!

Megrendelhető a Libanon kiadóhivatalában!

S ó s E n d r e

Zsidók a magyar városokban

című történelmi tanulmánya.

Meggyőző érvek.

Érdekes dokumentumok.

Ismeretlen adatok.

Okmányok és képek.

Á R A :

5.60

Pengő

A magyar zsidóság

útja Ujpest, Szeged,

Pécs, Győr, Sopron és

Miskolc történelmé-

nek tükrében.

LIBANON KIADÁS.

M O S T J E L E N T M E G !

DR. GRÓZINGER M. JÓZSEF :

A magyar zsidó közép- és középfoku iskolák vallástani tanterve

ÁRA : 1.— P.

Kapható a szerzőnél :

Budapest VII., Aréna út 70. l. em. 4

olyan
0.7423
304194

LIBANON

ZSIDÓ LAP

AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MÚZEUM TUDOMÁNYOS ÉS
MŰVÉSZETI EGYESÜLET TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRATA

SELÉNYI PÁL: Pfeifer Ignác

SZABOLCSI BENCE: Zsidó zenei nyelvemlék: a legrégebb kótázott
bibliadallam

BEKE ÖDÖN: Izsák száraz fája

GRÖZINGER M. JÓZSEF: A profétizmus útja a legújabb gondolkodásig

BALÁZS GYÖRGY: A názánfalvi fazsinagóga

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

MUNKÁCSI ERNŐ: Mendel prefektus hiteles portréja

N. E.: A trenderli

GRÜNVALD FÜLÖP: Lów Lipót százéves rabbilevele

KÖNYVEK:

KANDEL SÁMUEL: Benoschofszy Imre: Zsidóságunk tanításai

IS JEHUDI: Smuél Jozsef Agnon: Tengerek szívében

VIDOR PÁL: Hahn István: A fény ünnepe

K. GY.: Az IMIT évkönyve

KOHN ZOLTÁN: Sebestyén Károly: Munkák és napok

STEINER LENKE: Franz Werfel: Das Lied von Bernadette

ZSOLDOS JENŐ: Vihar Béla: Betűk békességében

MÚZEUMEGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK



VI. ÉVFOLYAM 4. SZ.

1 9 4 1.

BUDAPEST

LIBANON

Szerkesztik

GRÖZINGER M. JÓZSEF KOHN ZOLTÁN
MUNKÁCSI ERNŐ ZSOLDOS JENŐ

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGY SZÁMBAN

Szerkesztőség:

BUDAPEST, XIV., SZENT DOMONKOS-UTCA 8

Kiadóhivatal:

Az Országos Magyar Zsidó Múzeum Tudományos és Művészeti Egyesület
titkári hivatala

Budapest, VII., Sip-utca 12. I. 16.

Hivatalos órák:

Hétfő	} 2-3 ig
Szerda	
Csütörtök	

Az Országos Magyar Zsidó Múzeum gyűjteménye és kiállítása
Budapest, VII., Dohány-utca 2.

Nyitva: március 1-től.



ELŐFIZETÉSI DIJ ÉVI 10 PENGŐ.

A Múzeumegyesület pártoló tagjai az évi tagdíj fejében kapják.

Hirdetési árak: Egész oldal 24 P., féloldal 12 P., negyedoldal 6 P.

Előfizetni a kiadóhivatalban, vagy a 16.438 sz. csekkszámán lehet.

Minden cikkért szerzője felel.

Felelős szerkesztő: Munkácsi Ernő

Felelős kiadó: Kohn Zoltán

Arany János nyomda rt. Budapest.

— Nyomdáért felel: Richter Márton



PFEIFER IGNÁC
Gárdos Aladár domborműve.
(Országos Magyar Zsidó Múzeum.)



ל. ו. ק. ז. י. י.

דומהך נשתה נאח' איך פתרים
 נוארן פתרים ישרי והנעשה לך
 עשוקות כפי עש' ואלוה' פתרים
 נבדו כן ניקון זרה הוקר לה' ל
 פן ז' י' א' של המסר דודו ל
 פתרי עקני תי' יב' ע' ל' ת'
 פת' עש' י' ו' י' י' ע' ד' י' ע' י'
 ק' ע' א' ל' ע' ע' ק' ד' פ' ע' ל' ר' ע'
 ר' ע' י' י' י' א' ע' א' ק' ע' י' ע' י'
 ז' ע' י' ע' י' ע' א' ע' פ' ק' E' י' E'
 כ' ו' ע' כ' ק' ע' ע' ע' ע' א' E' י' ע'
 פ' ח' ו' כ' כ' ע' C' א' ח' י' C' א' E'
 ע' ד' ח' ע' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח'
 ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח'
 ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח'
 ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח'
 ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח'
 ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח'
 ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח'

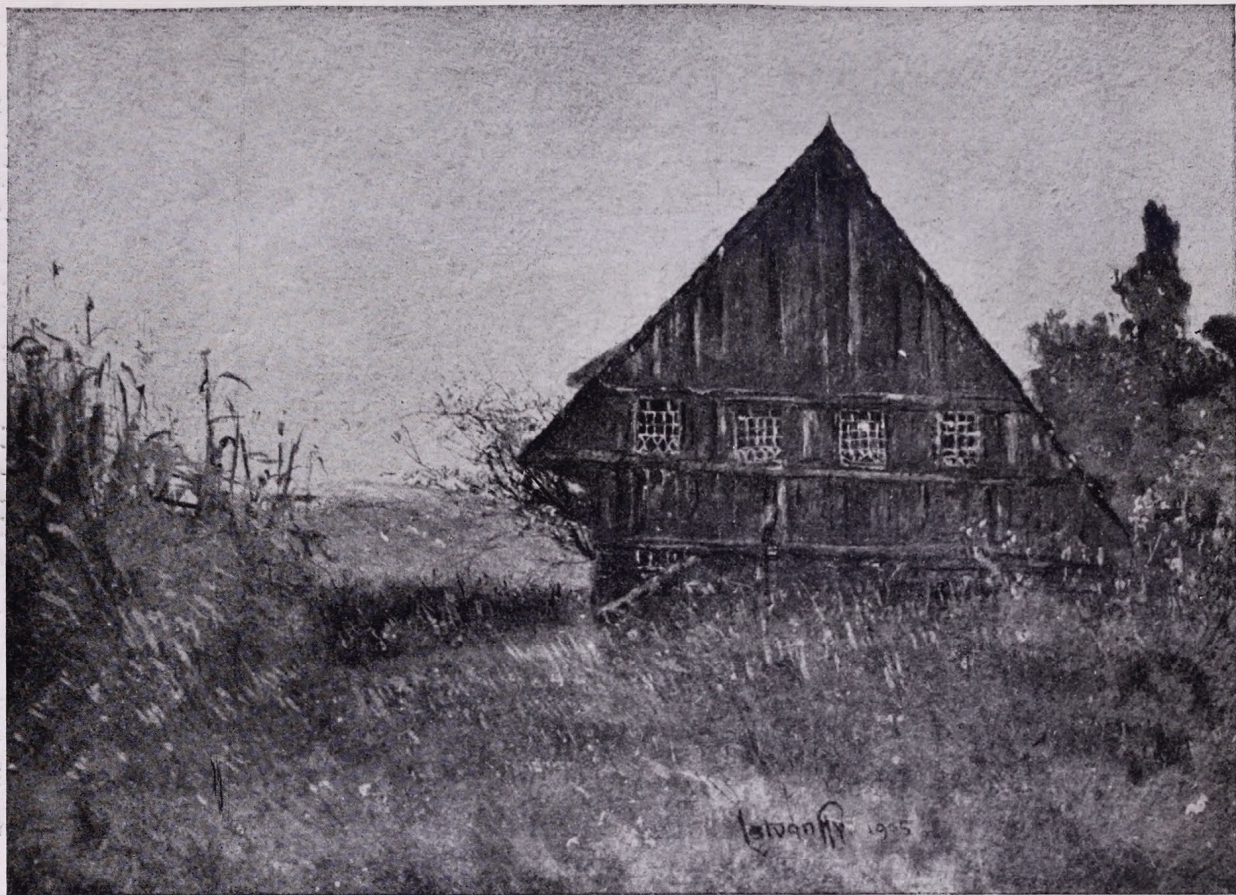
שיר

ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח'
 ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח'
 ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח'
 ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח'
 ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח'
 ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח'
 ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח'
 ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח'
 ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח'
 ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח' ח'

למחול המב' פתרי

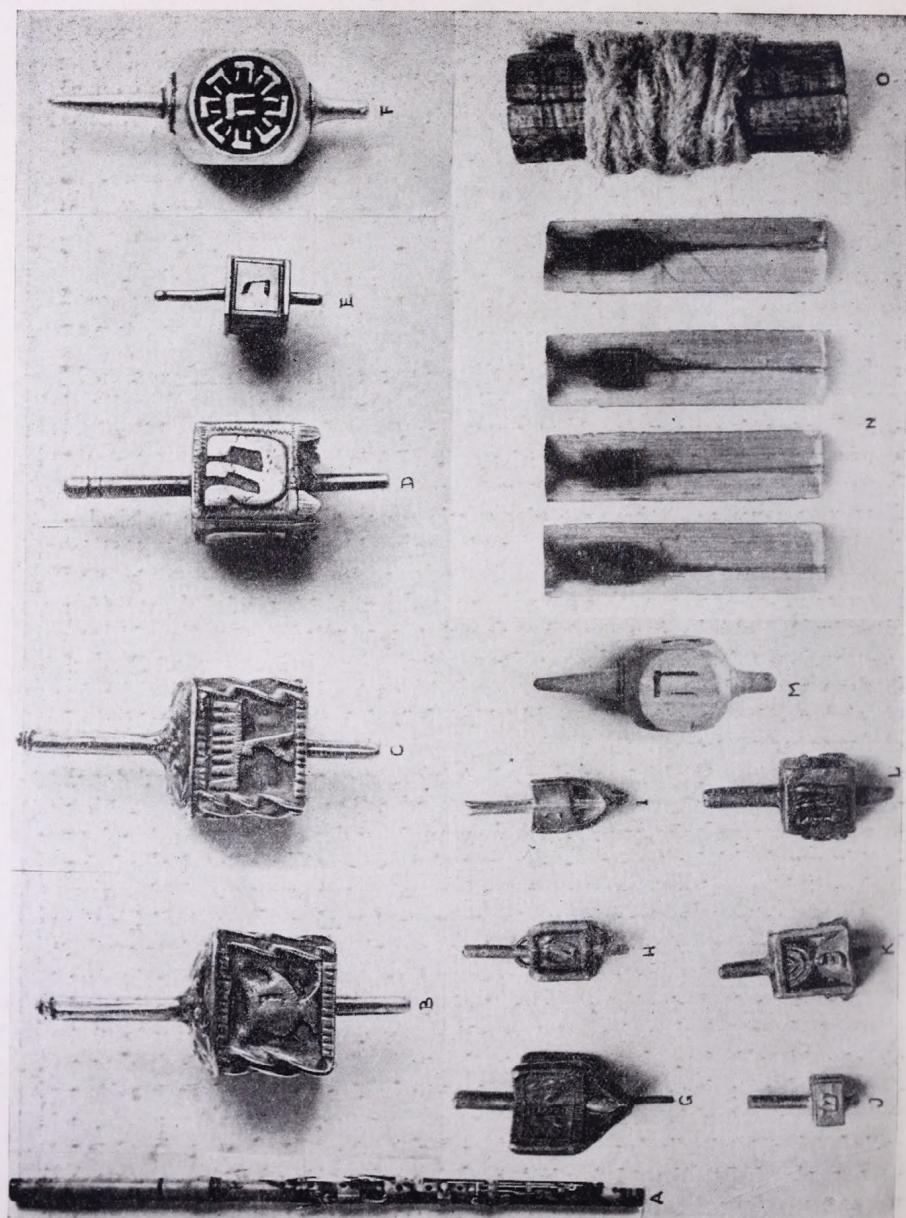
 A decorative page from a 1400 manuscript. The top section contains Hebrew text in two columns. To the right of the text is a large, ornate illustration of an open book on a stand, with floral motifs and a tall, slender column. Below the text is a large, decorative initial 'שיר' (Shir) in a square frame. The bottom section of the page features a musical score with Hebrew lyrics on a four-line staff, and below that, two figures (possibly kings or nobles) are depicted in profile, looking at the music. The entire page is enclosed in a decorative border.

Kairói bibliakézirat 1400 tájáról.
(Énekek Éneke.)



III. tábla.

A názánfalvi fahagó.
(Festmény után készült fénykép az Orsz. Magy. Zsidó Múzeumban.)



A: Furulya (XIX. sz. második fele) A lakompaki zsidó banda tulajdona volt.
 B-M: Trenderlik. B és C ezüst, olasz XVIII. sz. D: ezüst, francia XIX. sz. eleje, E: ezüst, magyar XIX. sz. vége, F: ón, Seelenfreund Salamon munkája XX. század eleje, G, H, I, J, K, L: ólom, M: fa. N-O: Trenderli öntörögök. (B-C, D és K Fridmann Ignác gyűjteményéből, E magántulajdon a többi az Országos Magyar Zsidó Múzeumból)

Pfeifer Ignác

1867—1941.

Munkában és eredményekben, sikerekben és elismerésekben, de megpróbáltatásokban is gazdag életpálya végén még egy hosszú és kínos betegség próbáját is nemesen megállván, 1941. szeptember 7-én lehunyta fáradt szemét. Vele egyik utolsó, nagyszerű képviselője szállott sírba annak a korszaknak, amely nagyjában a 67-es kiegyezéssel kezdődött, a világháború befejezésével záródott le s amely annyi kitűnő zsidó értéket adott a magyar hazának. Ezt a nemzedéket — Arany szavával élve — a jó Isten már-már kévébe kötötte s betakarította régi rakott csürébe! Vajjon vet-e helyette más gabonát cserébe?

Pfeifer Ignác dunántúli származású volt, a veszprémmegyei Szentgálon született 1867 szeptember 30.-án, de már fiatal gyermekkorában Budapestre került és gimnáziumi, majd műegyetemi tanulmányait is itt, a Műegyetem vegyészeti szakosztályán végezte. Műegyetemi tanársegéd, a magyar államvasutak vegyésze, műegyetemi magán-, majd rendkívüli tanár, a kémiai technológiai tanszék meghívott előadója, végül 1912-ben e tanszék nyilvános rendes tanára: ezek pályafutásának mérföldkövei. Közben mint magánvegyész is széleskörű tevékenységet fejt ki: legelőkelőbb ipari vállalatok veszik igénybe szakértői munkásságát, s híre már eljut és neve ismertté válik a nyugati, iparilag fejlettebb országokban is. Tudományos munkássága nem a „l'art pour l'art” jegyében folyik. Nyilván hajlama is inkább a közvetlen gyakorlati jelentőséggel bíró feladatok felé vonzotta. Azonban: lehetetlen ebben is fel nem ismerni azt a céltudatosságot, amellyel minden képességét — így elsősorban tudását — a köznek szolgálatába állította. A vizek kémiai technológiájának, a tüzeléstannak legismertebb kutatója s hazai szeneink megismerésének egyik előharcosa és úttörője volt. Az Alföld artézi vizeinek megismerésében jelentékenyen kivette részét. Nagy-Magyarország egyik legismertebb földgázzsakértőjét tisztelte benne. Budapest gázellátásának modernizálásában is ott látjuk, szerepet vállal jóformán az ország minden nagyobb ipari megmozdulásában. Férfikorának delén a Műegyetem egyik legjelesebb tanára s a hazai kémiai ipari életnek egyik legalaposabb ismerője és tanácsadója.¹ A világháború alatt mérnökkari alezre-desi minőségben teljesít szolgálatot. Azután más szerep várt reá. Megvált műegyetemi tanszékétől, kis időre félrevonult az idők viharai elől s mikor hazatért, „tudományos és emberi oázist varázsolt

¹) Dr. Vidor Pál, Pfeifer Ignác 60. születésnapjára, Chemische Rundschau f. Mitteleuropa, Pfeifer-Sonderheft, 1927 szept.

a megyeri homokra" — amint „Egy tanítványa“ írja róla szóló megható megemlékezésében.² — Termékeny életének utolsó két évtizedét jóformán teljesen ennek az alkotásnak, a Tungstram kutató-laboratóriumnak szentelte. Keze alatt hazánkban ez az első ilyenemű intézménye páratlan gyorsasággal fejlődött, terebélyesedett, és lett hamarosan a külföldi hasonló intézményekkel teljesen egyenrangúvá. Az itt folyó tudományos, ipari-kutatói és fel-találói tevékenység ismertté lett és elismerésre talált világszerte. S mindezt hogyan érte el Pfeifer Ignác? „Meglátta a feladatokat, ösztönösen megtalálta a hozzájuk való embert és hagyta őket ön-állónan dolgozni. Így leírva olyan egyszerűnek látszik, de a való-ságban ritka tünemény ez“ — írja róla „Egy tanítványa“. — Valóban, sohasem kívánt bennünket munkánkban „vezetni“, csu-pán feladatot adott s irányított. Pedig született vezető volt a szó legnemesebb értelmében: aki közelébe került, nem vonhatta ki magát egyéniségének hatása alól. Mint „mérték“ hatott minden-kire, azonban közelsége nem sujtott le, hanem — mint minden igazi emberi nagyságé — felemelt: felkeltette a vágyat jobbnak, emberibbnek, hozzá hasonlóknak lenni! Páratlan szeretet és tisztelet vette körül. Ha napi körutját végezve egy-egy munkateremben megjelent, a munkásnők suttozva adták tovább: „jön a Tanár ur“ s boldog volt az, akinek munkahelyénél megállt, akivel pár szót váltott. Miként laboratóriuma, úgy hordta magán egyéniségének bélyegét — a harmonikus együttműködés szellemét— az a széle-sebb munkaközösség is, a Magyar Kémikusok Egyesülete, amelyben szaktársait egyesítette s amelynek ügyvezető elnöki tisztségét haláláig viselte. 1930 óta tagja volt a székesfővárosi törvényható-sági bizottságnak. Főleg szakkérdésekben vagy az általános emberi haladást és fejlődést érintő kérdésekben hallatta szavát, s felszó-lásait mindig nagy figyelemmel hallgatták. Tárgyismerete, vá-lasztékos előadási modora, fellépésének magabiztos egyszerűsége még a politikai ellentáborban is tiszteletet, megbecsülést biztosít-tott számára. Fel volt ruházva a *bölcs ember* minden szellemi vo-násával; felette állt — mint kevesen — az emberi kicsinyességek-nek. Jóízű humora, anekdótázó kedve és készsége is ezekből a for-rásokból táplálkozott. Emberszeretete, szociális érzéke páratlan adakozási készségében is megnyilvánult. Szíve, erszénye mindenki számára nyitva állt. Jövedelmének tetemes részét mindig ember-baráti célokra fordította. Amellett szeretett és tudott szépen élni; lakásának dísze a könyvtára és műtárgyai voltak, amiket nagy gonddal és nemes ízléssel gyűjtögetett. — Ez a hajlandósága és széleskörű általános műveltsége állította — bár csak rövid időre — a Magyar Zsidó Múzeum élére is. Sokkal ismertebb az a működése, amit mint a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetségének elnöke fejtett ki. Mindnyájan ismerjük a Szövetség célkitűzéseit: a ma-gyar zsidóságot vallásos felfogásától és a cionizmussal szemben

²) Meghalt a tanár ur. . . ., Esti Kurir, 1941 szept. 9. szám; Emlékezés Pfeifer Ignácra, Kémikusok Lapja, 1941. okt. 1. füzeté.

való állásfoglalástól függetlenül a Palesztina-munka szolgálatába állítani. Ez a célkitűzés teljesen megfelelt az ő felfogásának: Palesztinában elsősorban a zsidóság leendő kulturális központját látta s minden igyekezetével rajta volt, hogy ennek felépítésében a magyar zsidóság is kivegye a maga részét. Ebben a minőségében talált kapcsolatot a hazai zsidóság szélesebb rétegeivel. Lehetetlen meghatottság nélkül visszagondolni arra a rajongó szeretetre, amellyel a zsidó ifjúság „a Pfeifer tanár urat” körülvette. Ha csak megszólalt, az arcok kipirultak, a szemek feléje ragyogtak! A küzdő, majdnem reménytelenül küzködő, szegény zsidó ifjúság életében először állt szemtől-szembe a közvetlen, egyszerű emberi nagysággal, az igazi szellemmel! S a lelkesedés, amit szavai keltettek, otthagya termékeny nyomait, a fiatal lelkekben, a vágyat: Ilyenek szeretnénk, ilyenek tudnánk lenni mi is! — Adja az Uristen, hogy tudjanak is, lehessenek is! Ez a törekvés fogja Pfeifer Ignác emlékét nemzedékeken át megőrizni.

Selényi Pál

Zsidó zenei nyelvelmék: a legrégebb kótázott bibliadallam

A „Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums” című boroszlói zsidó tudományos folyóirat 1937. évi 2. számában nagyérdekű művészettörténeti közlemény látott napvilágot. Dr. Zofja Ameisenowa krakói kutató „Eine spanisch-jüdische Bilderbibel um 1400” című cikkében egy, a kairói egyiptomi zsinagógában felbukkant (s azóta, sajnos, elkallódott) kéziratot bibliát ismertetett itt; a kéziratot szerinte katalán földön, alighanem Barcelonában másolták és díszítették 1400 táján spanyol zsidó illuminátorok, akik — szoros kapcsolatban az egykorú spanyol, francia és olasz képművészettel — több mint harminc gondos és finom miniatúrát s lapdíszítő ornamentumot fűztek hozzá a Szentírás szövegéhez. A kódex ismertetője hat fényképmellékletet csatolt cikkéhez; ezekből meggyőzően tűnt ki, hogy a középkori zsidó könyvművészetnek egy valóban páriát ritkító remekével van dolgunk.

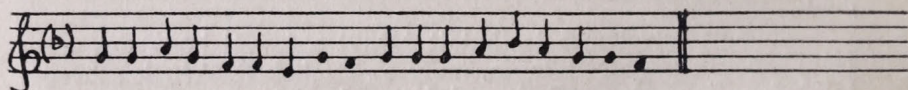
Különös figyelemre tarthatott igényt a kairói kódexnek az a (fényképen bemutatott) lapja, mely az Énekek Énekének szövegét feltűnően finom lapszéli dísszel látta el. Idézzük Ameisenowa leírását: „Ein kleines Wunderding an Originalität des Einfalls und zeichnerisch-illustrativer Anmut ist die Randdekoration zum Hohen Lied. Als Leitmotiv wurde das Titelwort: das Lied, die Musik herausgeholt. Am unteren Rand windet sich eine mit Notenschrift und hebräischem Text beschriebene Bandrolle spiralartig um einen Stab, den ein junger Mann zu halten scheint. Der königliche Sänger, verzückt emporschauend, und der jugendliche

Schäfer, der Held des Liedes, sind unterhalb der Bandrolle, in Brustbildern, ausgemalt. Beide halten wieder Bandrollen, die den flüssigen Rhythmus wiederholen. Am rechten Rand schießt ein leicht aufgebautes, blumenumwundenes Notenpult empor, auf dem ein aufgeschlagenes Notenbuch liegt. Selten findet man in der Buchmalerei jener Zeit eine in Aufbau und Form zierlichere, zielbewusster rhythmisch abgewogene und sinnfälliger auf den Titel des Hohen Liedes anspielende Randdekoration. Sie scheint eine originelle Erfindung des Malers zu sein, denn nirgends konnte ich etwas Aehnliches feststellen". (Id. h. 197-98. l. — A kódexlap fényképét l. II. képmellékletünkön.)

Hogy a művész nem kész mintát keresett, hanem a maga tapasztalatát s leleményét követte, az itt a zenész szempontjából még fontosabbnak bizonyul, mint a művészettörténész számára. Mert a kódexlap alsó részén, a rudra göngyölt szalagon valóban kótairás húzódik végig; nem aféle fantáziaszerű, szimbólikus jelzése ez a zenének, hanem igazi hangjegy s alatta igazi szöveg; az Énekek Énekének első versei, melyeket persze épúgy megszakít és részekre tagol a tekercs kétszeres göngyölése, mint a kótát. E sorok írója ép ezért szükségesnek érezte, hogy a kézirat ismertetőjéhez, Zofja Ameisenowához forduljon s a tőle kapott részletesebb fénykép alapján sikerült is a kódex dallamát elolvasnia.

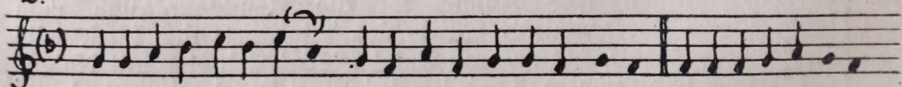
Maga a hangjegyírás a 14. század ismert „latin korálkóta"-típusát követi, egyházi énekeskönyvek módjára mindössze három vonal alkalmazásával. Az egymás felett vonuló két dallamsort, mely a héber írás menetét követve, jobbról balfelé halad, a kétszeres hajtás összesen hat, részben töredékes szakaszra tagolja; a dallam azonban e szakaszokban épúgy folytatódik, mint a szöveg s egyetlen pillantás meggyőzhet róla, hogy ez a melódia valóban hiteles, nem képzeletbeli és önkényes, hanem élő, énekelt dallam, melyet a miniátor talán forgalomban levő héber kótás kézikönyvekből másolt ki, vagy zenész segítségét vette igénybe hozzá. Következzék itt a hat töredék mai átírásban:

1.



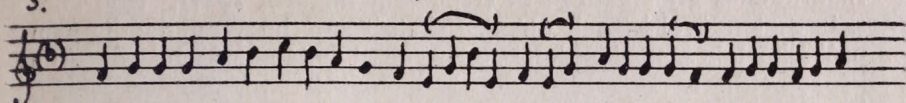
Jiso Réni minsiót pihu, ki tórim dódechá mijájin

2.



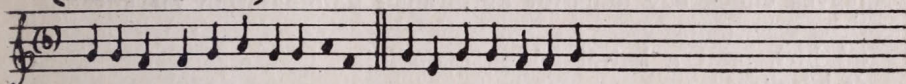
Semen turak seme-chá, al ein alómót ahó vuchá. Moschéni asharachá

3.



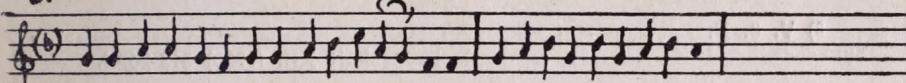
(Hörizni) hamelech hadarav negi- lá ve-nisemaché beth. Barkiva dódechá

4. [innen kicserváltás]



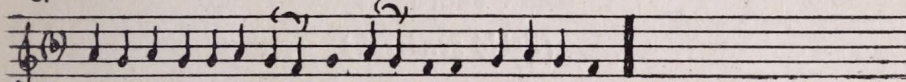
mijájin, mésdvín ahivuché. S'choré ani (vessová)

5.



Kagida lí seahavá nefi (léhá síve, óhá terti bacakarójim)

6.



Salama ehje keot- já (al edel havóreché)

Az a dallamtípus ez, melyet legrégebb énekeinkből ismerünk: Tóra-olvasó dallamokból, amint máig élnek még az északibb zsidóság körében is, áldásmondatokból, melyeket máig régi melódiákkal énekelnek, az Énekek Éneke töredékeiből, melyeket a kaukázusi és jemeni zsidóság körében *népdalként* fedezett fel a mai kutatás (Idelsohn, Saminsky); és ama gregorián lekió-dallamokból, melyek közvetve vagy közvetlenül a régi héber kultuszból kerültek át a keresztény egyház gyakorlatába. Jellegzetességei teljesen azonosak emezekével: kevéshangú — trikorodon, tetrakorodon alig túlterjedő — recitativ, sűrű, szimmetrikus zárlatokkal, tiszta, szavaló lejtéssel, minden nyoma nélkül annak a kromatizált dallamvilágnak, melyet manapság zsidóság vagy keleties stílusnak nevez az európai köztudat.

Különös fontosságúvá nő ez a tiszta és egyszerű dokumentum, ha történeti helyét tekintjük: 1400 táján irhatták le, tehát első, *legrégebb kótás dallamemléküink*, s ép a Szentírással kapcsolatban. A zsidó dallamosságot mindaddig — s akkor már mintegy ötszáz éve — pusztán a neginák rögzítették meg úgy-ahogy, inkább az emlékezetre bízva a melódia megelevenítését. A barcelónai miniatúrát megelőzni mindössze az a *Codex Stern* néven ismert pármái kézirat előzi meg, mely a 14. század folyamán neuma-szerű jelekkel igyekezett írásbafoglalni a sófárfúvás hagyományos szignáljait¹ utódai pedig, a *Reuchlin-* és *Münster-közölte* bibliaintonációk (De accentibus et orthographia linguae Hebraicae 1518, illetve

¹) Közölte S. Sulzer: Schir Zion, 2. kiad. Leipzig 1905. 257. l.

Institutiones grammaticae in Hebraeam linguam 1524),² több mint száz esztendővel késnek utána. Lehetséges-e, hogy mindaddig nem próbálkoztak a negina-dallamok nyugati kótábefoglalásával? Alig képzelhető; a kairói-barcelonai kódexnek valószínűleg voltak hangjegyes zsidó kézirat-kortársai, talán merített is belőlük. De ma ezeket a feljegyzéseket nem ismerjük; számunkra minden hangjegyes emlék egy elmerült kultúrának pótolhatatlan maradványa. S ha ez a maradvány egyben legértékesebb régi dallamvilágunkról ad hírt, mint a kairói kódex melódiája: kétszeres érték, öröm és büszkeség.

Szabolcsi Bence

2) V. ö. H. Loewenstein: Eine pentatonische Bibelweise in der deutschen Synagoge um 1518, Zeitschr. f. Musikwissenschaft XII. (1930) 513-26. 1.

Izsák száraz fája (Zsidó zenészek)

Csokonai Dorottyájában a farsangi bál muzsikusai nem cigányok, hanem zsidók.

Míg a toponári Azsáfok szép számmal
Mulatják az asztalt muzsikaszámmal,
Edes áriákat Amphion módjára,
Vagy fürgé tust húzván az ivók számára. (I. könyv.)

A II. könyvben kezdődik a tánc.

Megpendül egyszerre Izsák száraz fája,
Zengő szerszámokkal kíséri bandája,
Kellemes hangzások a szálát bétöltik,
Az ifjú szíveket öröme felköltik.

Kezdődik a minét.

Opor kilenc ánglus kontratáncot jára.

Bongorfi egynehány személyt öszveszede,
És alla polacca a táncnak erede.
Maga volt a vezér, a többek követték,
Kik a lengyel tempót emberül megtették.

Végezván a lengyelt stájeren forognak.
A szála közepén tipegnek tapognak.

Jártak galoppátát, straszburgert, hanákat,
Valcerest, mazurkát, szabácsot, kozákat.

Végül magyar táncot követelnek:

„Magyar! ilyen adta vén Jebuzéussal!”
Rárándítja Izsák pengő muzsikáját,
S a palatinusnak elkezdí nótáját.

Ezekből a részletekből kitűnik, hogy a zsidó muzsikuskok nemcsak idegen, hanem magyar nótákat is játszottak. A toponári zsidó muzsikuskokról Csokonai külön is megemlékszik a Dorottya jegyzetei közt: „A toponári zsidók nevezetes muzsikuskok Toponár nevű mezővárosában Somogy vármegyének, mely a tek. Festetics familiának uradalma, s Kaposvártól nem messze esik.”

Ezt a néprajzi adatot Katona Lajos is idézi (Néprajzi adalékok Csokonai munkáiban, Etnographia, 1899, X. 163.). Katona Csokonai műveinek 1813-ban megjelent bécsi kiadását használta, s nem ismerte Csokonai kéziratban maradt Cultura c. színművét, melyben szintén említi a toponári muzsikuskokat, mikor Ábrahám zsidó meghívja Tisztos úr Firkász nevű secretariusát bátyja fiának a lakodalmára: „Itt lesznek a Thopünári Thopünoriak, mondhatom szhíp muzsikha lesz.” (Harsányi—Gulyás-kiadás 3:354.). Ugyanitt a Riedl-féle kézirat szerint „Toponáron laknak a legjobb muzsikuskok zsidók egész Somogy vármegyében”. Még érdekesebb, hogy a toponáriakon kívül megemlítik a keszthelyi zsidó muzsikuskokat is, akik Ábrahám szerint még azoknál is különb muzsikuskok, legalább is szebben fogják a hegedűt: „no így fogja a hegedűt (mutatja neki a zsidó), a Thópönári zsidók is így fogják, a kesztheliek mígh szebben”.

Csokonain kívül egykorú folyóiratok is említik a toponári bandát, de másokat is: „A Magyar táncz muzsikát Hazánkban leginkább Czigányok gyakorolták; de vagyon több példának, hogy Magyarok, sőt Zsidók is bandákat állítottak. Tudtomra híresek voltak a Galántai, és Gátsi cigány-bandák, és a Toponári Zsidók, valamint Gróf Rédeinek Bandája is”. (Hasznos Mulatságok 1823, I. 92.). „Zsidóink is kezdik már a Muzsika tanulást. A Pozsoni serházakban s egyébhol igen gyakran muzsikálnak. Somogyban a Toponári Zsidók régtől fogva híres muzsikuskok voltak.” (Róthkrepf [későbbi nevén: Mátrai] Gábor: Első toldalék a Magyar Muzsika történetéhez. Tudományos Gyűjtemény 1830, IV. 38.).

Vahott Imre emlékirataiban így nyilatkozik a zsidó muzsikuskokról: „Hogy nem csak cigányból, de a zsidóból is válhatik jeles magyar muzsikusk, azt többek közt a mi jó öreg Rózsavölgyink, a mi szintén keleti fajtából származott Márkus bácsink bizonyítá be leginkább”. (Budapest, 1881, 374. l.).¹

Róla írta Petőfi Rózsavölgyi halálára c. szép költeményében:

Ébredj föl, vén muzsikusk, vén barátom,
Hadd búsuljunk, lelkesedjünk nótádon!
Olyan isten-igazában tudtad te,
Hogy hol fekszik a magyarnak a szíve,
A magyarnak a szíve.

Rózsavölgyi Márk apjától, Rosenthal Mordchele-től örökölte zenei tehetségét, aki primása volt a XIX. sz. első negyedében a bonyhádi (Tolna m.) zsidó bandának.

Lakatos Lajos szerint² régi zsidó bandák működtek még Kaposvárott, Nagykanizsán, Érsekújvárott, Lakompakon (Sopron m.).

Híres volt Finaly Ansel bandája, mely a nádor udvari zenekara volt.

A toponári zsidó banda tagjai közül kettőnek a nevét meg lehet állapítani az Orsz. Levéltárban őrzött somogy megyei zsidó-összeírásból, ahol Abraham Stentzinger és Sámuel Bárány neve mellett ott van: „Musikus”. A keszthelyi zsidóság még régebbről tud hiteles adatokat fölmutatni. Az Orsz. Levéltár 1770-i összeírása három, az 1773-i pedig négy zenészt sorol föl. Ezek névszerint: Oberszem (helyesen Obersohn) József, Mayer Benedek, Moyser Benedek, Vak József. Ezekhez társultak a Grünwald és Glesinger család tagjai, akik a keszthelyi zeneiskolában nyerték kiképzésüket.³ Bűchler Sándor dr. keszthelyi főrabbi úr birtokában van a keszthelyi hattagú zsidó banda 1812-i szerződése, melyet a főrabbi úr szívességéből szószerinti fordításban közölhetünk:

„A lent keltezett napon mi alulírottak önszántunkból, minden kényszer nélkül megegyeztünk az itteni keszthelyi hitközség előjárósága előtt, vagyis Meir klezmer és testvére Bendet klezmer és az ő egész társaságuk, mely a muzsikusbandához tartozik, megállapodott abban, hogy a mai naptól kezdve örökre együtt maradnak, hogyha a társaságból valaki, isten mént, megbetegednék, és nem tudna játszani, akkor a társaság köteles minden időben az illetőnek a részét kiadni, és hogy egyik sem fogja kizárni a másikat a társaságból, önként azonban bármelyikük elhagyhatja azt. A megállapodás létrejött ma, a hét első napján (vasárnap) Sziván hó 13-án, a teremtés 5572. évében (polgári időszámítás szerint 1812-ben). És igazolásul aláírjuk kezünk aláírásával ama büntetés kikötése mellett, hogy a megállapodás megszegője 100 aranyat köteles lefizetni a megtartók részére az Uraságnál — emeltessék az ő dísze — és hogy a megszegő elveszíti a hitközségnél jogait. Letrejött itt Keszthelyen, az említett napon. A kicsiny Meir fia Majse Jehudának, Isten nyugosztalja. A toll átadása után:⁴ a kicsiny Bendit, fia Majse Jehudának, Isten nyugosztalja. A kicsiny József, fia Noahnak, Isten nyugosztalja. A kicsiny Léb, fia Sélignek, Isten nyugosztalja. A toll átadása után: a kicsiny Chanimó, fia Jákobnak, Isten nyugosztalja. A toll átadása után: a kicsiny Michoél, fia Jószefnak.”

A banda hat tagjának neve után néhány sorral lejjebb a hitközség hat előjárójának aláírása következik, élükön az akkori elnök: Baron Izsák.

„Icig, fia Aharonnak, Hersch Micke, Nótá Gérsaun, A kicsiny Dávid Deutsch. A kicsiny József Prág. A kicsiny Icig, fia Szendernek.”

A szerződés hátsó lapján egy ceruzával írt, 10 pontból álló műsor található. A kézírás hasonlít a szerződés írójának írásához. A műsor a következő: 1. Stimme. 2. Klavier-Noten (oldalt javítva: Klavier-Noten-Lesen). 3. Machat. 4. Chasanut s'liach-cibbur (át-húзва: a. m. kántori, előimádkozói, [t. i. énekek]. Melléírva: Wiederholung; t. i. a 3. számnak az ismétlése. Az oldalt levő javított sorrendben e helyett ez áll: 10 Konzert). 5. Chasanut, s'liach-cibbur. 6. 10 Konzert. 7. Musik. 8. Technisierung 30. 9. Walzer. 10. Polnischer Gesang.

Ettől balra külön hasábon az első hét pont újra van írva, amely sorrendben eltér az előbbtől: 1. Stimme. 2. Klavier-Noten-Lesen. 3. Machat. 4. 10 Konzert. 5. Musik. 6. Technisierung. 7. Polnischer Gesang.

A keszthelyi zsidó banda gyakran muzsikált az operairó Goldmark Károly apjának, Goldmark Szimchá Rubén akkori keszt-

helyi kántornak házánál, s a följegyzések szerint a kis Károly később hévvel énekelte játék közben a banda műsorának egyik zsolttárát.⁵

A nagykanizsai zsidó zenekar Villányi Henrik dr. ny. kereskedelmi iskolai igazgató úr szíves értesítése szerint az új zsidó templom 1821-ben történt felavatásával és közhasználatba történt átadásával hozható kapcsolatba. 1820—30 közt Szántó Méir volt a hitközség rabbija. Kántora nem volt, csak egy Zalaszentgrótból odaszármazott Hirsch Dávid nevű előimádkozó látta el a kántor teendőit. A gyülekezet akkori vezetőit, Löwenstein Mózes, Benzion Fülöpöt, Horscheczky Joachim Mór dr-t nem elégítette ki az istentisztelet ünnepélyessége, azért a bécsi hitközséghez fordultak, melynek főkántora Sulzer József volt, a külsőségekben is ünnepélyes istentisztelet megteremtője és a zsidó egyházi zenének megalkotója. Ez a híres főkántor tervezte meg a nagykanizsai zsinagóga istentiszteletének sorrendjét és énekkarát. A nagykanizsai hitközség elfogadta ugyan a Sulzer-féle egyházi énekek egész sorozatát azzal a bővítéssel, hogy egyházi vonós-zenekart szervez. 1829-ben megbízta karnagyát, Knöpfler Józsefet, hogy tíz vonóhangszert vásároljon Bécsben és tanítson be tíz kanizsai zsidót az egyházi énekek kíséretére. Ebből a tíz zenészből került ki a zsidó zenekar. Újév és engesztelés napján nem volt zenés istentisztelet. A vonóhangszerekkel való zenekíséret az 1845. évi sátorosünnep utolsóelőtti napján szűnt meg, amikor először szólalt meg a zsidó templomban a mai napig is meglévő két manuális és pedálos, de már elektromos hajtásra berendezett orgona. 1845 óta ezek a templomi zenészek világi zenészekké vedlettek át. Kezdetben Knöpfler József brácsás volt a karmester, később pedig Grünbaum József, aki neves primhegedűs is volt. A zenekar tagjai voltak még Grünbaum kürtös, Weisz trombitás, Szamek klarinétos és fuvalós, Geiger nagybőgős és egy üstverő cintányéros. Ez a zenekar minden olyan előkelő helyiségben játszott, ahol zsidók is megfordultak. Nyáron elszereződtek Rohicsra, Balatonfüredre, vagy kanizsai kerthelyiségekben muzsikáltak. Műsorukon szerepelt a Himnusz, Szózat, Hunyadi László induló, azután részletek Suppé, Offenbach, Lanner operettjeiből és keringőiből, hasonlóképp az olasz operákból, mint Bellini, Donizetti, az ifjú Verdi műveiből, s Gounod 1859-ben hazánkba eljutott Faustjából. Az alkotmányos Magyarország 70-es éveiben a zsidó zenekar elvesztette jelentőségét s Darázs Miksa és Torma Tóni bandájával egyesült, de ez a kapcsolat is csak a 80-as évek elejéig tartott. Ebben a kötetekben Grünbaum karmester volt az utolsó zsidó muzsikás.

Ezeket az adatokat Winkler Ernő dr. nagykanizsai főrabbi úr felesége, Munkácsi Noémi úrnő, Munkácsi Bernátnak, a nagy magyar nyelvtudósnak és ethnographusnak leánya a következőkben volt szíves kiegészíteni: A kanizsai zsidó banda tagjai művelt, zeneileg jól képzett emberek voltak. A legtöbbje zenetanítással is foglalkozott. Világlátott, nevezetes zenekar volt az. Hírt és dicső-

séget szerzett nemzetének és felekezetének. Fejedelmi udvarokban, így Viktória angol királynő és a belga király előtt is játszottak. Érdekes szerep jutott a bandának az 1866—67-i olasz háború alkalmával. A kanizsai 48. gyalogezred zászlóját, mikor a győzelmes custozzai ütközetbe vonult, a zsidó banda muzsikája kísérte végig a városra. Különös tisztsége és kötelessége volt e zenekarnak, hogy körmenetek alkalmával ők szolgáltatták a zenét, s jutalmul a ferencrendi barátoktól fejenként egy-egy „koszoskorsó” bor járt ki. A „koszoskorsó” mindmáig ott a nép nyelvén zománczatlan cserépkorsót jelent. E „koszoskorsó” úrtartalma két pint volt.

Szokás volt akkortáiban az is, hogy purimkor a zsidó banda tagjai tréfás jelmezekben házról házra járva mókákat adtak elő.

A zsidó zenekar tagjairól Winkler Ernő dr. főrabbi úr a következő életrajzi adatokat volt szíves a hitközség anyakönyveiből velem közölni:

Grünbaum József 1826-ban született Rohoncon, meghalt Nagykanizsán 1900 január 11-én. Grünbaum Miksa szül. Rohoncon, megh. Nagykanizsán 1885 jan. 8-án 59 éves korában. Szamek Adolf szül. Sasvárton (Nyitra m.), fia Ignác. Geiger Simon szül. 1823-ban Sasvárton, megh. Nagykanizsán 1876 január 22-én. Geiger Farkas megh. Nagykanizsán 1890 augusztus 8-án 71 éves korában. Geiger Bernát megh. Nagykanizsán 1882 augusztus 13-án 60 éves korában. Weiss Ignác szül. Strassnitzban, megh. Nagykanizsán 1895 szeptember 11-én 79 éves korában. Glesinger Márk szül. Keszthelyen 1790-ben. Silberger József szül. Szelecen (Trencsén m.) 1815-ben. Lichtenthal Simon meghalt Nagykanizsán 1876 február 9-én 55 éves korában. Knöpfler Mór szül. Nagymezeriten (Morvaorsz.) 1809-ben, megh. 1866 július 26-án.

Lakompak községben Band Simon, volt lakompaki tanító úr szíves közlése szerint még a mult század hatvanas éveiben is éltek zsidó muzsikuskok. A banda 24 tagból állott. A karmester Bohenszky Károly volt, nevezetesebb tagjai pedig Müller Chájim és fiai Avrom és Jajkel, Bohenszky Gecl, Kohn Dávid, Szussman és Geiger voltak. Elődeik, kiknek a neve feledésbe ment, Kossuth Lajos előtt is muzsikáltak. Hangszerük hegedű, brácsa, kis- és nagybőgő, fuvola, klarinét volt. Játszottak klasszikus és zsidó darabokat, mégpedig kottából. Zsidók és keresztények egyaránt fölfogadták őket. Nemcsak Lakompakon, hanem a Bécs melletti Baden fürdőhelyen, Tarcsafürdön, sőt Bécsben is muzsikáltak. Lakompakon sokat szerepeltek szimchasz tórákor és purimkor. Purimkor chupóval hozták a papot és papnét a mulatságra. Divat volt akkoriban az ú. n. „ständli”; az esküvő előtti estén az ifjúság éjjeli zenét adott a menyasszonynak. Életmódjuk csak annyiban különbözött a többi zsidóétól, hogy jó módban éltek, ruházatuk attilás kabát, zsinóros nadrág és rojtos nyakkendő volt. Szombaton nem játszottak.

Lakompakon lakott Hirschler nevű bőrkereskedő, akinek Liszt Ferenc atyja, Liszt Ádám, a doborjáni Eszterházi hercegi uradalom gazdatisztje, az uradalomból nyersbort szállított. A Hirschler család nagy zenekedvelő volt, s a gyerekek mellett zeneértő házitanitót tartott. Egy alkalommal Liszt Ádám elszámolás végett Lakompakra jött, s magával hozta kis 3—4 éves fiát, ki a

Hirschler-gyerekek szobájában hallgatta a zongoratanítást. A házi-tanító észrevette, hogy a kis Liszt Ferenc mennyire figyel. Kérdezte, szeretne-e ő is zongorázni. A gyermek örömmel mondta: „Igen”. Hirschler megengedte, hogy a kis Liszt az ő gyermekeivel együtt tanuljon zongorázni. Rövid idő múlva aztán a kis Liszt zenei tudásával felülmúlta a Hirschler gyerekeket, sőt később mesterét is. Az épületen, ahol Liszt az első zeneleckét vette, emléktáblát terveztek.

A vas megyei Rohoncon 1848-ban 209 zsidó családban nyolc zenész volt, mégpedig névszerint Steiner Henrik, 40 éves, született Bazinban; Stern Sámuel, 48 éves, született Rohoncon; Spielmánn Ábrahám, 52 éves, született Rohoncon; három fia: Sándor, 24 éves. Salamon, 22 éves, Miksa, 17 éves, valamennyien Rohoncon születtek; ifjabb Spielmánn Samu, 28 éves, szül. Rohoncon; Lichtblau Henrik, 24 éves, szül. Rohoncon. (Schneider Miklós: A rohongi zsidók 1848. évi összeírása. Szombathely, 1939. 45, 63, 146, 147, 155 sz. a.) Különösen érdekes a Spielmánn család neve, ami arra vall, hogy már őseik is „hangászok” voltak, mint az összeírás a zenészeket nevezi, s a család mindenegyik férfitagjának ez volt a foglalkozása, mint ahogy ma is szokás a muzsikuscigányoknál.

Zsidó zenekar volt Herczka Gusztáv ny. siketnémaintézeti igazgató úr szíves értesítése szerint a trencsénmegyei Pruszká községben is. Ezt a zenekart ismerték az egész vármegyében, s még a múlt század 70-es éveinek elején ezek a szakállas muzsikuskok gyakran vonultak parasztszekéren valamelyik távolabbi községbe, ahol zsidó és parasztlakodalmakban, keresztelőkön, táncmulatságokban szükség volt rájuk. Egy iskolai majálison, amelyet a puchói zsidó elemi rendezett 1871 vagy 1872-ben a Puchó melletti erdőnek egyik tisztásán egy nagyszerű savanyúvízforrás mellett, a tanulókkal együtt kivonultak a keresztény előkelőségek is, akik gyermekeiket rendszerint zsidó iskolába járaták. Még az evangélikus iskola tanítója is nem a saját, hanem a zsidó iskolába küldte gyermekeit. A menet reggel indult el, élén a zsidó zenekarral, amely a fél óráig tartó egész úton folyton magyar nótákat játszott. A zenekar tagjainak nem ez volt a kizárólagos foglalkozása, hanem mindegyiknek volt valami más keresete is.

Lengyelországban is voltak zsidó muzsikuskok. Reymont, a nagy Nobel-díjas lengyel regényíró, Nil desperandum című, 1794. évben, tehát a francia forradalom idején játszódó történelmi regényében a sieradzi sztároszta farsangi menettel, zsidó muzsikuskokkal tesz látogatást egy előkelő lengyel nemesi udvarházban. „An der Spitze, gezogen von einem Gespann weisser Hengste in purpurroten Schneenetzen und Federbüschen, kamen hochzeitlich der Herr Starost mit der Frau Starostin gefahren, hinterdrein die aus ganzer Macht aufspielenden Juden-Musikanten... „Eine Krakauer Bauernhochzeit!” schollen mit einemmal laute Zurufe, und zugleich liess Trzackas Kapelle eine donnernde langgezogene Fanfare zum Himmel aufsteigen... Onuphrius... bittet die Gesellschaft einzutreten, die Juden in gewaltigen Fuchsmützen,

bis an die Knie in Schnee stehend, fiedeln einen tanzfrohen Krakowiak." (Breslau, 446—7. l.).

A regénynek egy másik részletében a varsói cirkusz zenekara egy zsidó banda: „Musikanten mit lang herabhängenden Korkenzicherlocken liessen von einer kleinen Galerie herab tanzfrohe Weisen erschallen“ (503)... „Die pejsesgeschmückten Musikanten fielen wie zur Begrüssung mit einer lärmigen Fanfare ein“ (508).

Alexej Tolstoj Nagy Péter c. történeti regényében szintén szerepelnek zsidó muzsikások. A cár követi feleségével együtt Párisba utazik Lengyelországon keresztül, s megszállnak útközben egy falusi fogadóban. Amint azonban megérkezésüknek hírért veszik a lengyel nemes urak, értük mennek. „A kocsmá előtt megállt vagy tíz szán. Zsidó muzsikások fújták a rekedthangú klarinétot, cincogtak hegedűiken.” (II. 211). A követet feleségével együtt magukkal viszik, s kastélyukban hetekig tartóztatják folytonos mulatozás közt. Itt is zsidó muzsikások játszanak: „A muzsikások karzatán török dobjára dölve aludt egy hórihorgas, csontos zsidó muzsikás” (216).

Ezek a muzsikások voltak az egész Kelet-Európában *klezmer* néven ismert zsidó zenészek.⁶ A szó eredeti alakja *k'lé zemer*, s azt jelenti: 'hangszer', de így nevezték magát a zenekart, sőt annak tagjait is. Egy ilyen zsidó banda állt legalább egy hegedűsből, egy fuvolásból, egy nagybögösből, s egy cimbalmosból, de előkelőbb lakodalmakon néha nyolc tagja is volt a zenekarnak. Ezek a zenekarok azonban nemcsak családi ünnepeken, hanem gyakran a zsinagógában is szerepelnek, így chanukkakor, a sátoros ünnep hetedik napján (hosana rabba), egy új töratekercsnek ilyenkor szokásos felavatásán. A keleti zsidó klezmereknek jó híruk volt a keresztények közt is, s mindig az ország legjobb zenészei közé tartoztak. Az előkelőbb keresztény családok, s különösen a lengyel nemesség, családi ünnepeiken, báljaikon és más mulatságaikon nagyon szerettek ezért zsidó zenekarokat szerepeltetni.

Beke Ödön

¹ Ezeket az adatokat Zsoldos Jenő volt szíves rendelkezésemre bocsátani. Ide vágó cikke: Zsidó népeleti vonatkozások Csokonai költészetében. Magyar Zsidó Szemle 1928. XLV 377. — ² Magyar zsidó cigányok. Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Budapest, 1910. 200 l. L. Schlosz néven megírta a Mitteilungen zur jüd. Volkskunde-ban Jüdische Zigeunerkapellen in Ungarn címen is (1907, 23:3). — ³ Klempa Károly: A keszthelyi Fesztetics-féle zeneiskola. Győr, 1938. (Különnyomat a Dunántúli Helikonból) 13. l. — ⁴ T. i. írástudatlan volt, s mielőtt valaki helyette a nevért leírta, kezébe adta neki a tollat. — ⁵ Büchler Sándor: Goldmark Károlyról és atyjáról. Magyar Zsidó Szemle. 1939. 36. l. — ⁶ Albert Wolf: Fahrende Leute bei den Juden. Mitt. zur jüd. Volkskunde, Berlin, 1908, 27:3. Herlitz—Kirschner: Jüdisches Lexikon, III. 737.

A prófétizmus útja a legújabb gondolkodásig

Az antik világ két nagy öröksége, a görög bölcsélet és a zsidó prófétizmus, végig kíséri az európai gondolkodást a középkori filozófiától napjaink bölcselkedéséig. A korabeli gondolkodási áram-

latoktól függetlenül csak a sajtóságot zsidó szellemiségből fakadó profétizmus¹ és az ugyancsak eredetien görög platonizmus² nyomta rá a bélyegét a kontinentális gondolkodásra. Az ókor eme két eszmeáramlatának átütő erejéről elmélkedve, állítja fel Johannes Hessen axiómaszerű értékítéletét: Platonizmus és profétizmus az emberiség szellemi értékmaximumát jelentik. Az állatiasság és a demonicum legyőzéséhez, az emberré váláshoz vezető utnak legjelentősebb állomásai: a profétizmus és a platonizmus. A két szellemi világ nemcsak a középkori filozófia csúcspontját³ jelzi, hanem az újkor nagy szellemi fellángolásait⁴ is ők táplálják, sőt a legújabb filozófiai és teológiai áramlatok is⁵ oda nyúlnak vissza. Mind a profétizmus, mind a platonizmus azonban más eszközökkel és egymástól divergáló gondolkodási móddal indulnak nagy hódítási diadalútjukra. A két szellemi világot a szemléleti mód strukturális különbözősége választja el egymástól⁶.

A különbség: ontológiai vagy léttani és ismeretelméleti megantropológiai vagy embertani természetű. A platonizmus az egyetemes tér- és időfölötti létet, az esszenciát (idealizmus, racionalizmus), a profétizmus ellenben a konkrét valóságot, az időben és térben, hic et nunc megvalósult létezőt, az egzisztenciát jelenti, (realizmus, irracionalizmus). A platonizmus világa a kontemplatív-intellektualisztikus szemlélődés, a profétizmus ellenben az aktivisztikus-voluntarisztikus cselekvés. Platon Istene a transzcendens sikon trónoló legmagasabb idea, a jó ideája, amely a valódi, legvalóságosabb lét (ens realissimum) és a legfőbb jó (summum bonum). Egész más sikon mozog a proféták istenfogalma. Nem a spekuláció és gondolkodás műve a proféták Istene, hanem a megszállottságból, az inspiráltságból és megragadottságból fakadó megélés és istentapasztalás⁷. A platonizmus intellektualis istenismerete helyébe a profétizmusnál voluntarista istenmegismerést találunk, ahol Istent nem gondolkodásunkkal fogjuk fel, hanem akaratussákkal megragadjuk. Platon dialektikai és Arisztotelesz szillogisztikus istenfogalma helyett a profétizmusban akaratserű istenfogalmat kapunk. A görög világkép sztatikus, a profétáké dinamikus, Platonnál a makrokozmoszé az elsőbbség, a profétáknál ellenben a mikrokozmoszé: ott a természet, itt az ember áll az előtérben. A görög gondolkodó a világot mint természetet, a proféta ellenben mint történelmet éli át, amelyben Isten megnyilvánul: Isten nála nem annyira a természetben, mint inkább a történelemben manifesztálódik. A platonizmus az embert mint a természet rendjének tagját behelyezi a természetbe, a profétizmus ellenben szembehelyezi az embert a természettel: az embert a természet urává teszi meg⁸. Ott az ember mindennek előtt gondolkodó lény, itt azonban cselekvő lény, ott filozófiai embertannal van dolgunk (intellektualizmus), itt ellenben vallásos antropológiáról beszélünk (voluntarizmus), ott a gondolkodás az ember kitüntetett jellegzetessége és az elsőbbség a logoszt illeti meg, itt ellenben az akarat az ember jellegzetes tulajdonsága és az elsőbbség az etoszé: ott az értékhangsúly a logikai sikon van, itt azonban az etikai mozzanaton van

a hangsúly, Isten teremtménye (creatura Dei) akarati lény, de az ember akarata meghajlik Isten akarata előtt: a teremtő (creator = jócér) akarata előtt a teremtmény (creatura = jecur) akarata eltörpül. A platonizmus az embert Istenhez hasonlóvá, sőt egyenlővé szeretné tenni (homioiosis theo), a profétizmusban azonban ember és Isten között áthidalhatatlan szakadék tátong.⁹

A két heterogén világnézetből következik az európai gondolkodók magatartása a platonizmussal és a profétizmussal szemben. Ez a magatartás a szintézis és az antitézis alakjában jelentkezik¹⁰. A szintézis útját választották Philo, Szaadja, Maimonides, Gabirol, Augustinus és Aquinoi Tamás. Duns Scotussal és Jehuda Halévvivel ellenáramlat indul meg, amely Luthernél és Samuel David Luzzattónál a profétizmus és platonizmus, illetőleg az atticizmus és *abrahamizmus* nyílt antitézisévé érlelődik.¹¹ Ez az eljárás ismétlődik a modern gondolkodásban is, különösen a német idealizmusban és ellenmozgalmában: a dialektikai teológiában, a fenomenológiában és az egzisztenciális filozófiában.

Augustinus egyesíteni igyekszik a platonizmust a profétizmussal, de a döntő tényező nála a profétai mozzanat, a profétai alap. Mint Platon, sztatikus istenképet alkot (esse incommutabile), de meggyőződéses hiva a profétai személyes istenfogalomnak, az élő Isten (deus vivus = elohim chajjim) világteremtése gondolatának, és vallja a creatio ex nihilo elvét. Biblikus eredetű Augustinus történetfilozófiája (civitas dei, civitas diaboli) és erkölcstana: az akarat szabadságát és elsőbbségét tanítja az intellektussal szemben. Isten megismeréséhez Augustinus szerint nem a külvilágból, hanem magamból (in Te ipse redde, így tanítja Augustinus) jutok el. Mint a proféta a ruach hakkodes, a szent szellem belső látásával, isteni élményével ragadja meg Istent, úgy alkotja meg Augustinus is a veritas-isten bizonyítékát.

Augustinus fáradozásait a platonizmus és profétizmus szintézise körül Aquinoi Tamás folytatja, de már az utána következő bölcselőknél ez nem sikerül és Luther egészen elfordul a szintézis keresésétől és egyenesen az antitézis útjára lép. Szerinte minden teológia csak a Biblián nyugodhat. Luther a filozófiát teljesen mellőzhetőnek tartja, amiért is nála nem a platonizmus-profétizmus, hanem csak a profétizmus az igaz hit gyökere. Mintegy anticipálva Samuel David Luzatto nagy ellentétét az atticizmus és abrahamizmus között, Luther Isten fogalmát a maga tisztaságában nem a filozófiában, hanem a Szentírásban véli megtalálhatónak. Luther lehetetlennek tartja a filozófiai fogalom-világ és a vallásos érték-világ közti szövetséget: arisztotelizmus és profétizmus szerinte nem hozhatók közös nevezőre, mert inkommenzurabilis mennyiségek.

Luther antifilozófiai valláselméletét hirdeti Kirkegaard is és nem a platonizmus, hanem a profétizmus istenfogalmát teszi magáévá. A vallás és a filozófia antitéziséét proklamálja és sikra száll a német idealizmus és különösen Hegel kísérlete ellen, amely a vallás és tudomány, a filozófia és a kinyilatkoztatás szintézisére irányult. A dialektikai teológia¹², amelynek szellemi apja Kirkegaard,

szintén nem fordul Platóhoz vagy Arisztoteleshez, hanem a Bibliához. Az észfilozófia és a kinyilatkozási igazság, a platói-arisztoteleszi metafizika és a bibliai teológia közti szintézis lehetetlen. Ha én Istent elgondolom, filozófiai spekuláció útján felfogom és diszkurzív módon megértem, akkor már nem abszolút Isten, hanem az én elgondolásom istene, tehát egyszerű bálvány, közönséges idolum. Isten csak kinyilatkozás útján abszolút isten: nem én gondolom istent, hanem Ő kinyilatkoztatja magát. A dialektikai teológia szemében csak a prófétizmus kinyilatkozott Istene abszolút Isten. Mint a prófétizmusban Isten az abszolút Ur és az ember Isten szolgálja¹³, úgy a dialektikai teológia szemében is az ember nem autonóm, hanem teonom, azaz Isten szolgálja, az isteni törvények végrehajtója.

A prófétizmus azonban nemcsak Kirkegaard teológus tanítványaira¹⁴, de legnagyobb filozófus-tanítványára, Heideggerre is nagy hatással volt. A heideggeri filozófia kapcsolatát a prófétizmussal¹⁵ most nem tárgyaljuk. De az a tény, hogy a próféták a filozófiát is befolyásolták, egy szellemtörténeti közhely revízióját teszi szükségessé. Renan „Izrael története” c. könyvéhez írt bevezetésében az ókori három nép befolyását az európai kultúrára a következőképp határozza meg: Izrael népe a monoteizmust és az erkölcsi vallás gondolatát adta a világnak; a régi görögök a művészetet és a filozófiát; a rómaiak a jogrendet és az államelméletet. Ezt a szellemtörténeti megállapítást általánosan elfogadott igazságként könyvelte el a zsidó tudomány is, és szinte közhelyként kezelte sok kutató. Fejtegetéseink rövid útján azonban olyan állomásokra akadtunk, amelyek azt bizonyítják, hogy a prófétizmus nemcsak Egyistenhitet hagyományozott az európai gondolkodásnak, hanem filozófiát is.¹⁶

Grózinger M. József

1) L. J. Bergmann tanulmányát, Chachmé erac jisraél vehattarbut sel javan veromi (Palesztina bölcsői és a görög és latin kultúra), a széfer Klausnerben (Klausner könyve), Tel Aviv, 5697. — 2) Platonizmuson Johannes Hesselneil Plato és Arisztotelesz filozófiáját értjük. — 3) Nagy Albert, Aquinói Tamás, Maimonides, Gabirol, Jehuda Halévi. — 4) Reformáció, német idealizmus. — 5) Fenomenológia, egzisztenciális filozófia, dialektikai teológia. — 6) Johannes Hessen: Platonismus und Prophetismus. Die antike und die biblische Geisteswelt in strukturvergleichender Betrachtung, München, 1939. — 7) Ezt látni Amosznál, Jesajásnál, Jeremiásnál és Ezekielnél. — 8) Zsolt. 8. fejezet stb. — 9) „Az én gondolataim nem a ti gondolataitok és a ti útjaitok nem az én útjaim”, szól az Örökkévaló” (Jes. 55, 8) — 10) L. a 7. jegyzetben idézett könyv második részét: Platonismus und Prophetismus in Synthese und Antithese. (Meg kell jegyezni, hogy Hessen a zsidó filozófusokról egyáltalában nem tesz említést). — 11) Az említett zsidó filozófusok állásfoglalását a görög filozófiával szemben külön tanulmányban tárgyaljuk. — 12) Karl Barth. E. Brunner stb. — 13) Eved Adonáj, Isten szolgájának nevezi magát a próféta. — 14) L. a 12. jegyzetet. — 15) Johannes Hessen (I, a 10. jegyzetet) az egzisztenciális filozófiát szekularizált prófétizmusnak mondja. — 16) L. S. Dubnow: filozófia bekítvé hakkodes (filozófia a Szentírásban) c. tanulmányát az 1. jegyzetben idézett könyvben. —

A názánfalvi fazzsinagóga.

Erdély zsidó lakosságának a származása: megoldatlan kérdése a magyar zsidóság történetének. Majdnem bizonyosnak vehetjük azt a tényt, hogy az itteni zsidó települések a legrégebbiek. Ha idáig történelmileg nem volt is bizonyítható, hogy eredetük a dák birodalom idejére mehet vissza, a hagyomány mindenesetre azt tartja. Ha elfogadjuk is ezt a feltevést, akkor is tisztában kell lennünk azzal, hogy erre az alaprétgre idők folyamán újabb és újabb rétegek települtek le. Az európai zsidóság története az üldöztetésnek és a viszonylagos nyugalomnak hullámhegyeiből és völgyeiből tevődik össze. Hol itt, hol ott lángolt fel a gyűlölet s ilyenkor az üldözöttek vándorbotot vettek a kezükbe és békésebb, barátságosabb hazát kerestek maguknak.

A XVIII. sz. elején az orosz fejedelemségek területén lakó zsidóknak óriási adóterhek alatt kellett görnyedniök. A teljes elszegényedés és üldöztetés elől menekülve nagy tömegekben hagyták el ezt a területet. A menekülőknak jó része délnyugat felé vette útját és Erdélyben telepedett le, ahol ebben az időben többé-kevésbé nyugalom és vallás-szabadság uralkodott. E keletről való vándorlásnak egyetlen bizonyítéka a názánfalvi fazzsinagóga volt.

A Marosi circulusban Marosvásárhelytől 5 km.-nyire fekszik Názánfalva. Ma zsidók nem laknak a faluban, de az egykoru okmányok bizonyossága szerint a XVIII. sz. végén jelentős gyülekezet lehetett. Zsinagógája a többi felekezetek templomával együtt szép helyen, egy Marosra néző domb tetején állott. Ennek a zsinagógának minden része, a falai, tetőzete és berendezési tárgyai fából készültek. Nemrégén még állott. Néhány hónappal ezelőtt azonban összedöntötték és csak néhány darabját sikerült megmenteni a Zsidó Múzeum számára. Kultúrtörténeti szempontból nagy jelentőségű ez az emlék, mert nem csak Erdélyben, hanem egész Magyarországon is az egyetlen fából épült festményekkel ellátott templom.

A fazzsinagógák hazája Lengyelország. Az itteni fában gazdag vidékeken már korán kifejlődött ez az építészeti stílus. A legrégebbi fatemplomok, a zabludowói¹ és a nasielski, a XVII. sz. elején épültek. Az anyag könnyen kezelhetősége folytán diszítésük gazdag és eredeti, s teret enged az építész fantáziájának. Pagodaszerű egymás fölé helyezett tornyok, erkélyek, merész hajlások és változatos szögletek jellemzik külsejüket. Belső falaikon 1642-től fogva feltűnik a falfestészet. Eleinte egyszerű girlandok. Később egyre gazdagabb lesz az illusztráció. Emberi alakot ritkán találunk, de annál gyakoribb a növényi és állati képek alkalmazása. Néha, így a mohilewi² zsinagógában, tájképek is diszítik a falakat. Ezt a

¹) Képét 1. Ernst-Cohn-Wiener, Die Jüdische Kunst. (Berlin, 1929) Abb. 147.

²) Ibid. Abb. 148 és p. 225.

falfestészetet az erős színek és az egymás mellett elhelyezett kontrasztok jellemzik.

A lengyelországi fazsinagóga-építészet később Németországban is elterjedt. Főleg a Majna vidékén találkozunk vele. A horbi, kirckheimi és bechhofeni fatemplomok a lengyelországiaknak utánzatai.

A náznánfalvi fazsinagógát is valószínűleg lengyel mintára készítették. Külső formájáról nem sok adat áll rendelkezésünkre. Talán az az egy festmény után készült fényképmásolat, mely dr. Löwy Ferenc marosvásárhelyi főrabbi jóvoltából került az Orsz. Magy. Zsidó Múzeumba (III. tábla), ad halvány képet külsejéről.³ Belsejére vonatkozólag az a néhány tábla ad némi felvilágosítást, mely a Zsidó Múzeum birtokában van.

Az egyik a frigyszekrény mellett vagy fölött lehetett elhelyezve, de az is lehet, hogy annak belső falát alkotta.⁴ Négy deszkából áll, felül csúcsban végződik. Az egész sötétvörös keret veszi körül. A bekeretezett rész háttere világoskék. A kék mezőt itt-ott a kerettel egyszínű és fehér pöttyök tarkítják. A tábla közepetáján a külső kerettel egyszínű kettős belső keresztezés van, ez a tábla alsó részét két mezőre osztja. A keret mindegyik mező felső szélén girlandszerűen egy-egy kört képez. A két kör fölött egymással szemben két galamb van ábrázolva. Szájukban zöld lombot tartanak. A jobboldali galamb alatti körben a 'יהו' szó áll, alatta a keretben pedig fehér alapon jól olvasható fekete betűkkel folytatódik az ima szövege. A baloldalon ugyanilyen elhelyezésben találjuk az וּבְנוֹהוּ kezdetű imát. A két ima alatt, közvetlenül a tábla alsó szélénél magyaros motivumu virág és levéldisztítés, a két sarokban pedig egy-egy iramló szarvas képe látható.

Egy másik kb. 2½ m. magas és 1 m. széles tábla valószínűleg a templom oldalfalának egy darabja lehetett.⁵ Nagy része hiányzik. Felül az előzőhöz hasonló sötétvörös keret húzódik. Alatta felírás van: לְפָרֵשׁ וּיְקִיָּה מִשָּׁה אֶת' הַמַּטֵּה E felírást tetszetős növényi disztítések és girlandok veszik körül. A fal közepetáján egy kb. ½ × ½ m. nagyságú nyílás van, bizonyára ablak lehetett. Az ablak alatt fekete alapon sűrke betűkkel a tizparancsolattáblák képe látszik a parancsolatok első szavával.

A mennyezet néhány darabját is sikerült megmenteni.⁶ A világoskék alapot hosszabb talmudi idézetek szakítják meg. A zsinagógadíszítésnek egy igen régi sajátosságát, a hónapok csillagképeinek ábrázolását, mely már a bét alfai zsinagóga mozaikjai között is előfordul, ugyancsak megtalálhatjuk a náznánfalvi fatemplomban. Három hónapnak, kiszlévnek, tévétnek és adarnak csillagkép-ábrázolása van a Zsidó Múzeum birtokában.⁷ Az első

³) Orsz. Magy. Zsidó Múzeum (ezentúl OMZSM) No. 3386.

⁴) OMZSM. V. 3591 a.

⁵) OMZSM. V. 3591 b.

⁶) OMZSM. V. 3591 c. d. e.

⁷) OMZSM. V. 3591 f. g. h.

fehér alapon sötét színnel festett kifeszített ijat ábrázol, a másik, eléggé rossz állapotban, egy bárány képét mutatja, a harmadikon jól kivehető a két halnak a képe.

(Folytatjuk.)

Balázs György

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Mendel prefektus hiteles portréja

A Libanon 1940. 1. számában részletesen foglalkoztam azzal a pecsétel, amely az Országos Levéltárban őrzött egyik okiraton¹ látható. Erről a pecsétről általában az a felfogás, hogy Jacobus Mendel zsidó prefektust ábrázolja és mint sigillum effigialium az ő arcvonásait örökíti meg. Az irodalomban Mandl Bernát alapozta meg ezt a tudatot az Imit 1904. évi évkönyvében megjelent cikkében.² Meg kell említenem, hogy Mandlnak is voltak kétségei, hogy az okiratot aláíró több személy közül tulajdonképpen kié ez a pecsét és kit ábrázol? A kétséget úgy vélte eloszlatni, hogy figyelembe vette, hogy van még egy másik okirat is, amelyen ugyancsak Mendel prefektus aláírása van és minthogy ezen az utóbbi okiraton csak egy aláírás szerepel, a rajta levő arcképes pecsét kétségtelenül Mendel Jakabé. Ezt az utóbbi okiratot Kassán



Jacobus Mendel pecsétje
(Nagyított fénykép.)

örzik a városi levéltárban fasc. B. 572. sz. alatt.³ Mandl sohasem látta a kassai okiraton levő pecsétet. Ifj. Kemény János egykori Kassa-városi levéltárnok hasonlította össze a két pecsétet és ő állapította meg a kettő között oly fel-tűnő hasonlatosságot, hogy ennek alapján vehette be Mandl a köztudatba, hogy az országos levéltári okiraton levő arcképes pecsét Mendel Jakab prefektusé.

A két pecsét hasonlatossága volt tehát a premissa, amelyből Mandl a következőket levonta.

A kassai okirat tartalma szerint az aláíró („Ich Mandl Jud.“) a kassai városi magistratusnak nyugtát ad 452 forintról, amit hiánytalanul megkapott.

Az okirat 1484-ben kelt. A Magyar Zsidó Oklevéltár megjegyzi, hogy: „az okirat alatt zöld viaszpecsét van, amely emberföt mutat. A pecsétnyomó, ügylátszik, eredetileg metszett drágakő volt, melyet pecsétgyűrűbe illesztettek.”

A kassai levéltárból most sikerült megszerezni ennek a pecsétnek fényképét, amely azonban homályos volt és ezért a fényképen levő vonalak erősítésével rajtot készítettünk, amit mellélkelve bemutatunk. Az Országos Levéltárban őrzött okiraton levő pecsétről nem lehet bizonyosan állítani, hogy zsidó ember képmása és kétséges lehet, hogy Mendel prefektusé, de ez a pecsét kétségtelenül az aláíró Mandl zsidóé és így hiteles.

A kassai okiraton levő pecsétnek képét lapunk e számában elsőnek tesszük közzé.

Összehasonlítva a két pecséten levő arcképet, tévesnek kell tekinteni a Kemény János által megállapított hasonlatosságot és így Mandl Bernát következtetéseit.⁴ A két arc teljesen különbözik egymástól. Az orr és a szemtekintet más és más. Az országos levéltári okiraton egy reneszansz főt látunk ápolt szakállal, míg a most közölt kassai pecsét sokkal erőteljesebb, durvább vonásokat és ápolatlanabb szakállt tüntet fel.

Az országos levéltári arcképes pecsét ezek után csak akkor tekinthető valóban Mendel prefektus pecsétjének, ha feltesszük, hogy mind a kettő a Mendel családból származó más és más személyt ábrázol. Ez az okirat 1496-ból való, míg a kassai 1484-ből. Az irodalomban pedig meglehetősen vitás, hogy a Mendel családból származó prefektusok mikor kezdték működésüket és tulajdonképen mi volt a személynévük.⁵

Végül megjegyzem, hogy az országos levéltári okiraton Mendel kifejezetten: „Obrister der judischait”-ként szerepel, — a kassai okirat pedig csak „Mandl Jud”-ot említ. Nincs tehát az sem kizárva, hogy az utóbbiban az előkelő és gazdag családnak egy másik tagjáról van szó. Ahhoz azonban nem férhet kétség, hogy a most közölt kép egy középkori magyar zsidó arcvonásait tükrözti vissza.

Munkácsi Ernő

¹⁾ Az okirat 1496. december 12-én kelt Budán. 1496/24575 sz. a. őrzik a Levéltárban. Közli a Magyar Zsidó Oklevéltár I. kötet 194. sz. a. a 241. lapon. — ²⁾ „Régi zsidó pecsétokról” 282. l. — ³⁾ Közli a Magyar Zsidó Oklevéltár I. kötet 212. lapon 166 sz. a., továbbá dr. Kohn Sámuel Zsidó Oklevéltár Magyarországon c. munkájában 430. lapon. — ⁴⁾ A Libanon V. évf. 1. számában közölt emlékérem nagyban-egészben az eredeti pecsét formáit és jellegzetességét mutatja. Egyébként az eredeti pecsét rajza megjelent az Imit 1904. évi évkönyvében a 287. lapon. — ⁵⁾ Lásd a Libanonban közölt fenti ciklem 5-7. jegyzetét.

A trenderli

A szerencsejátékok szenvedélye alól a zsidók sem voltak mentesek. Bizonyítékai ennek azok a szigorú intézkedések, amelyeket e játékok ellen az egyes hitközségi szabályrendeletek tettek. De Chanukka nyolc napján szabad volt a játék. Kismartonban az 1730. április 17-én kelt szabályzat értelmében férfiak férfiakkal, nők nőkkel játszhattak.¹ Mantovában Chanukka nyolc napján kártyázhattak asszonyok asszonyokkal pénzben is, férfiak férfiakkal csak pénz nélkül.² Ezzel a játékszabadsággal azután kiadósan is éltek eleink, mert följegyeztetett a tudós Leon da Modena-ról, hogy 1594. Chanukáján Velencében 100 aranyat vesztett és öt évre rá ugyancsak a templomszentelés

¹⁾ Wachstein: Urkunden zur Geschichte der Juden in Eisenstadt. 145-150. l.

²⁾ Weisz Miksa: Luxus a Ghettoiban. Imit évkönyv 1917. 101. l.

ünnepén 300 dukátot. Minden Chanukka ünnepe egyet jelentett nála a tönk-rejutással. Ide vitte játékszenvedélye.³

De a gyermekeknek is van szerencsejátékuk Chanukkára, persze sokkal szerényebb formában, s ez a jól ismert trenderli. Talán ép olyan régi, mint őse, a kockajáték, amely már az ókorban is sok ember romlását okozta. A trenderli nem más, mint tengelyen forgó kocka. Tengelyénél fogva pörgetik. Négy lapján négy betű van ן ן ן ן, amelyek Nichts, (semmi), Halb (fele), Ganz (egész), Stell ein (betenni) szavakat jelentik. Néhol a tengelyen forgó kocka helyett szárnyakon forgó tengelyt használnak és a betűket a szárnyakon jelzik. A játékot mogyoróban és dióban, kukoricában vagy babban játsszák. Bizonyos számú mogyorót tesznek a közös kasszába, aztán egymásután megpörgetik a trenderlit. Ha aztán leesik, megnézik, hogy melyik betű került felülre. Ha például a ן betű van felül, akkor mind kiveszi a diót a pörgető, aztán újból be kell tenni diókat; ha a ן betű van felül, a beállított diók felét kapja; ha a ן betű van felül, akkor semmit sem kap; Ha pedig a ן betű van felül, akkor egyet be kell tenni a kasszába.⁴

A négy betűnek hivatalosan ezt a magyarázatot adják: „Nesz, Gádol, Hájá, Sám. Nagy csoda történt akkor”. Hogy ez a magyarázat milyen régi, nem tudom. Fel kell vetnünk azt a kérdést, hogy ezeknek a betűknek a számértéke nem ad-e némi magyarázatot, ugyanis a kockajátékoknál a szemben lévő lapok pontértékének összege azonos. A trenderlinél a szemben lévő betűk számértéke 303-at és 55-öt ad. A hivatalos értelmezésen kívül se szeri, se száma a betűk tréfás magyarázásának. Így például Varsóban a négy betűt így értelmezték: N-uti (Nathan), G-aniv (tolvaj), h-akt (feltör), Sch-lesser (lakatokat).⁵ Sopronban azt mondták: Netti Horovitz Stopit Gans. Netti Horovitz közismert szegényasszony volt. (Kolb Jenő szíves közlése.)

A játék fenti rendje meglehetősen általános. Regina Lilienthal szerint Varsóban olyan változatát ismerik, hogy a pörgetőnek el kell találnia a betűt, amelyre esik a trenderli; ha eltalálja nyert, ha nem, újból kell befizetnie. Ott pénzben játsszák.

A trenderlihez hasonló játékot már a görög és római gyermekek is ismerték. A rómaiaknál turbo volt a neve.⁶ Sardinia szigetén karácsony estéken játszanak trenderlihez hasonló pörgettyűvel. Négy lapján T-ottus (egész), P-one (tégny be), M-esu (fele) és N-udda (semmi) szerepelnek.⁷ A trenderli angol neve: Teetotum.

A trenderli leggyakrabban ólomból készül. Maguk a gyerekek öntik, és készítik a rögöket, ez utóbbiakat azonban gyakran a tanítók, vagy más felnőttek vájják. Semarjahu Levin: Kindheit im Exil c. visszaemlékezéseiben azt írja, hogy Chanukka első napján lépten-nyomon bekötött kezű fiúk jártak az utcán; ezek a trenderliöntés hevében a forró ólmot kezükre cseppentették. Löw Imánuel nagybátyját, dr. Redlich József orvost az iskolásgyerekek trenderlidoktornak hívták. Iskolaorvos volt és a gyerekek közt osztogatta saját öntésű trenderlijeit. (Löw Imánuel szíves közlése) Öntörőgei az Országos Magyar Zsidó Múzeumban vannak. (Lásd IV. tábl. N-O ábrákat.) Ezt az öntörögöt néha valóságos művészettel faragják ki. Így IV. táblán G. alatt) a Magyar Zsidó Múzeumban lévő szárnyas trenderlin Mózes, Juda Makkabi és Herzl Tivadar képe látható, ugyanitt a K. ábrán igen szép áttört művű Menorákat mutatunk be. (Friedmann Ignác gyűjteményéből.) Olmon kívül a trenderlik készülnek fából, gyakran csinosan faragva, és csontból. Ez utóbbiból egy Kapuvárról származó példányt őriz a Néprajzi Múzeum. Nagyon ritkán ónból

³) C. Roth: Gli ebrei in Venezia 353. l.

⁴) Hajnal I.: Zsidó gyermekjátékok. A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának értesítője, 1906. 125. l.

⁵) Regina Lilienthal: Das kind bei den Juden. Mitteilungen zu Jüd. Volkskunde 1908. 1. füzet 49. lap.

⁶) Leopold Löw: Die Lebensalter in der jüdischen Literatur, 228. l.

⁷) Archivo u. l. studio delle trad. popl. 13. 18., cit. dr. A: Landau: Mitteilungen zur jüdischen Volkskunst 1908, 2. füzet. 54. lap.

is készült trenderli. Igen szép példányokat készített alumíniumból Seelenfreund Salamon, aki, mint egyéb munkáinál, a héber betűt használta fel ornamensül. (IV. tábla F ábra.) Végül ezüstből is készülnek trenderlik. Ilyet hármat mutathatunk be. A B, C ábrán Friedmann Ignác gyűjteményének Olaszországból, a XVIII. század végéről származó trenderlijét látjuk; gazdag domborított disze van. Érdekes, hogy a ך betűt olajkorsóra (Csoda!) teszi, a ך betűt pedig (nagy)nyolcágú Menora állványául szerepelteti. Ennek a trenderlinek a dekorációját annyira átszötte a zsidó tradíció, hogy okvetlen zsidók ötvös-munkáját látjuk benne. D ábránk szintén Friedmann Ignác gyűjteményéből való ezüst trenderlit mutat be Délfranciaországból, a múlt század elejéről. A harmadik ezüst trenderli (E ábra) a múlt század végéről való magyar munka.

Az ezüstből készült trenderlik analogiájára még fel kell említenünk, hogy ismerünk ezüstből készült sakkot és játékkártyát is. Nagyon szép ezüst sakkjáték van Friedmann Ignác birtokában, az amsterdami történeti múzeum zsidó osztályában pedig ezüst lapokra festett zsidó kártyajátékok őriznek.⁸ Az ezüst sakkot szombati sakknak nevezik. A sakk ugyan nem volt tilos szombaton, de a játék vagyonos hódolói a szombat tiszteletére ezüst figurákat készíttettek maguknak és ebből keletkezett a nép körében az a hiedelem, hogy szombaton csak ezüst figurákkal szabad játszani. Már a XVI. században Olaszországban az ezüst sakkfigurákat nem tekintették luxusnak, hanem vallásos felszerelésnek. R. Josua Boas Baruch konstatálja, hogy a fafigurákkal való játék sem sérti a szombati nyugalmat, hacsak nem nyereszedésből játszanak.⁹ Valószínűleg ebből a néphiedelemből származik az ezüst kártya is, holott a kártyajáték szombaton tilos. Ugyanez az eredete az ezüst trenderlinek is, bár inkább az ünnep szépítését, megtisztelését célozta és nem a Chanukka szombatján való játékot.

Érdekesnek tartjuk megemlíteni, hogy Leopold Kompert, aki körülbelül egy évszázadja írta rendkívül nagy népszerűségnek örvendő zsidó novelláit, életképeit, egyik legnépszerűbb históriájában egy zsidó lakatosról, szőlő, akinek Trenderli csúfnevet adtak, mint a mozgékony, mindig sürgő-forgó zsidó iparos mintaképének.¹⁰

N. E.

⁸) Franz Landsberg: Einführung in die jüdische Kunst, 52. lap.

⁹) Leopold Löw: Die Lebensalter in der jüdischen Literatur, 328. lap.

¹⁰) Leopold Kompert: Böhmische Juden. (Wien, 1851. 334. l.)

Lőw Lipót százéves rabbilevele

Az Országos Magyar Zsidó Múzeum levéltárának egyik csoportját alkotják a magyarországi rabbik alkalmazási okmányai, szerződésai a hitközségekkel; a rabbilevelek. שטר רבנות, רבנות ברייעם

Ezek sorában találjuk Lőw Lipót hitszónoki és rabbihelyettesi szerződését a nagykanizsai hitközséggel 1841. február 23-áról keltezve. E száz éves alkalmazási okmánynak történelmi jelentősége van, mert ez Lőw munkásságát végleg a magyarság ügyének nyerte meg. A morva földről származó Lőw nagykanizsai rabbiságával a hazai zsidóság vallási és szellemi életében új korszak kezdődik.

E rabbilevelnek feltűnő vonása, hogy már nem héber, hanem tiszta német nyelven van szerkesztve. A templomi beszédeket is német nyelven kívánja a hitközség megválasztott új hitszónokától; de már arra is kötelezi, hogy sajátítsa el a magyar nyelvet. Megteszik iskola-igazgatónak és hitoktatónak és megszemből részletesen feladatuk körét. Összehasonlítva ezt a rabbilevellet más egykorú szerződésekkel, megállapítható belőle a rabbi jogkörének szűkítése.

A negyvennyolc előtti időkre mutat, hogy a szerződésen Nagykanizsa földesurának, a Batthyány hercegi uradalomnak jóváhagyását találjuk.

A rabbilevel egy nagy folió-iv három oldalát foglalja el, míg az ugyanazon a napon kelt kiegészítő megállapodásokat külön ívre jegyezték fel.

Lőw a szerződésnek megfelelően 1841. szeptember 10-én foglalta el nagykanizsai állását. Alig egy év múlva hitközsége, méltányolva tevékenységét, a rabbi címmel tüsztelte meg. Öt évet tölt Nagykanizsán, kezdeményezésekben és eredményekben gazdag éveket. 1846. augusztus havában elhagyja Nagykanizsát és Pápára megy, ahol szenvedéssel teli küzdelmekben telte élete 1850-ig. Végül Szegeden megleli nyugodt tudományos kutatásainak is a kedvező teret.

Lőw nagykanizsai működésének részletes ismertetését megtaláljuk a következő munkákban: Lőw-Kulinyi: A szegedi zsidók. Szeged, 1885. — Villányi Henrik: A nagykanizsai izraelita hitközség tanintézetének története. Nagykanizsa, 1891. — U. a.: A százéves nagykanizsai zsidó templom. Nagykanizsa, 1928. — A Magyar Izrael, IV. évfolyam, 5-6. szám, 1911.

* * *

Unter dem Beystande Gottes, ist zwischen der hiesigen Israeliten Gemeinde von der Einen und dem Herrn Leopold Lőw Rabinats-Candidaten aus Boskowitz, in Mähren von der andern Seite, folgender Vertrag verabredet und am heutigen Tage als rechtsgültig und für beyde Pertheyen bindend, ausgefertigt und unterzeichnet worden.

1-tens Stellt die hiesige israelitische Gemeinde, oberwähnten Herrn Leopold Lőw als Prediger und Rabinatsverweser definitiv an.

2-tens Uibernimmt Herr Leopold Lőw alle in der hiesigen Israelitischen-Gemeinde mit der Seelsorge verbundenen Verpflichtungen und Obliegenheiten und zwar übernimmt er:

a) als Prediger die Verkündigung des göttlichen Wortes in deutscher Sprache,

b) als Rabinatsverweser, die in allen israelitischen Gemeinden dem Rabinen zukommenden Functionen und Leistungen.

c) als Schuldirektor, die Beaufsichtigung und Leitung der Knaben und Mädchenschule und endlich

d) als Religionslehrer, den Religionsunterricht der Gymnasialschüler und derjenigen Trivialschüler die Herr Leopold Lőw für seinen Unterricht geeignet und praeparirt findet.

3-tens Herr Leopold Lőw hat einen Monat vor seiner Instalation, dem Gemeindevorstande gegen Retourrecepisse zwey nach herkömmlicher Weise abgefasste, von zwey berühmten Rabinen aus den Königreichen Ungarn, Böhmen, oder Markgraffthum Mähren ausgestellte Rabinatsdiplome (קטורת) die seine hinglängliche Befähigung als Rabinen beurkunden, einzusenden und die Empfangsbestätigung derselben abzuwarten.

4-tens Liegt es dem Herrn Rabinatsverweser ob, vom Landesgesetze vorgeschriebenen Geburts-Trauungs-und Sterberbücher, eigenhändig, genau und pünktlich zu führen, und hierüber zu Ende eines jeden Jahres, dem Gemeindevorstande eine tabelarische Uibersicht vorzulegen.

5-tens Hat Herr Rabinatsverweser, so weit es nur seine amtlichen Geschäfte und Verpflichtungen gestatten, dahin zu streben, dass er sich die Kenntnis der ungarischen Sprache aneigne.

6-tens Den Ehrentitel Chower, wird die Gemeinde, mittels den hier üblich gedruckten Formularen erteilen und der Herr Rabinatsverweser hat selbe mit seiner Bestätigung zu versehen, die Verleihung des Morenutittels ist zwar ein Vorrecht des Herrn Rabinatsverwesers, doch muss die Morenu-Verleihung, mittels Einwilligung des Gemeindevorstandes geschehen.

7-tens Hat Herr Leopold Lőw als Prediger, ausser allen Causal-Reden, jährlich zwanzig gottesdienstliche Vorträge zu halten und zwar:

am Neujahrstage eine
am Versöhnungstage dtto
am Pessach dtto /
am Schwuot dtto /

am Sukot eine
am Sabatchanuka dtto
am Geburtstage des Königs dtto

am Sabat vor Pessach eine Drascha
am Busse Sabat „ dtto

die Verteilung der übrigen elf Predigten, bleibt dem Herrn Prediger anheimgestellt.

8-tens Als Schuldirektor hat Herr Leopold Löw den Unterricht und die Disciplin überhaupt, so wie den Bibel- und Religionsunterricht ins besondere seiner sorgfältigen Aufsicht zu unterziehen, zu Ende eines jeden Quartals, Prüfungen vorzunehmen, und zu Ende eines jeden Semesters die Hauptprüfungen zu bestimmen, denselben beyzuwohnen und im Einverständnisse mit den Lehrern, die Fortgangs-Noten der Schüler und Schülerinnen, anzumerken. Die bisher bestehende Schuldirektion ist dem Herrn Leopold Löw als beratender Körper beygeordnet; wird diese Direktion in der Folge von der Gemeinde aufgelöst, so wird hiedurch an den Verpflichtungen des Herrn Leopold Löw nichts geändert.

9-tens Nicht minder hat Herr Leopold Löw nach vorhergegangener Aufforderung von Seiten des Gemeindevorstandes mit denjenigen Kindern, welche Privatunterricht geniessen, Semestralprüfungen vorzunehmen.

10-tens Herr Leopold Löw ist verbunden, während der Dauer von zehn Jahren jeden Antrag oder Ruf zu irgend einem Amte zurückzuweisen, und darf in diesem genannten Zeitraume überhaupt seinen hiesigen Posten nicht verlassen.

11-tens Herr Rabinatsverweser soll ohne Einwilligung des Gemeindevorstandes keine Reise unternehmen.

12-tens Soll der Gehalt des Herrn Rabinatsverwesers, der von dem Antritt seines Amtes beginnt auf F. 400 Cm. vier hundert Guiden Cm. jährlich festgesetzt seyn, und dessen Erhöhung von der Billigkeit der Gemeinde abhängen.

13-tens Der Herr Rabinatsverweser, hat die für ihn bestimmte Wohnung und den ihm herkömmlich gebührenden Sitz in der Synagoge, auch einen Frauensitz, so wie der frühere Rabinatsverweser ר'ב sie in Besitz hatte, so lange derselbe hier fungiren wird, zu benutzen.

14-tens Alle früher oder bisher hierorts stattgefundenen Sporteln die diesem Amte zukommen, werden auch ferner für den Herrn Rabinatsverweser beybehalten, nicht mindern soll er von allen Gemeinde- und öffentliche-Abgaben befreit seyn.

15-tens Der Herr Rabinatsverweser soll längstens Anfangs September d. J. sein Amt allhier antreten. Die Gemeinde erwartet, mit aller Zuversicht, dass Herr Rabinatsverweser die Pflichten seines Amtes mit Einsicht, Treue und Entschiedenheit erfüllen und mithin auf die Erhaltung des Friedens und der Eintracht in der Gemeinde sein beständiges Augenmerk richten werde. /

16-tens In etwaigen Colisionsfällen zwischen der Gross-Canischaer Israeliten-Gemeinde und dem Rabinatsverweser Herrn Leopold Löw ist der löbl. Szalader-Comitat die competente Behörde, mit Entsagung der Appellata für beyde Partheyen.

17-tens Die Gemeinde behalt sich vor, dem Rabinatsverweser Herrn Leopold Löw, spätherin den Tittel Rabiner zu verleihen.

Urkund dessen ward dieser Vertrag von beyden Theilen eingehendigt gefertigt und mit dem beiderseitigen Siegel versehen; im Gemeinde Hause in Gegenwart des Gemeinde Vorstandes mit Zuziehung der 24 Ausschussmänner.

Gross-Canischa am 23-ten Februar 1841.

Beni Kaiser Vorsteher
Gottlieb Mayer Vorsteher
Mayer Kürschner Vorsteher
Carl Lackenbacher Vorsteher
J. Benzian
Heinrich Wettendorfer
Ig. D. Mayer

Leopold Löw
Rabinats-Verweser
Pecset: (Felirat: Leopold Löw.)

Pecset: (Köirat:)
ISRAELITEN GEMEINDE IN GR. KANISCHA

Salamon Löwy Tachauer

Jacob Rosenfeld

Mayer Ritscher

Valentin Engländer

Im Namen der 24 Ausschussmänner, aus der heutigen Sitzung

Pecsét (Körrat: Albert Schwartz.)

Albert Schwartz

G(emein)de Notär

Vorstehender Vertrag wird von Seite der hochfürstl. Batthyányschen Grundherrschaft legalisirt. Canischa wie oben.

Pr. Amts Canzler

Pecsét:

Anckner? Ritter

(Körrata: Kanisai Uradalom.)

Hof(meister)

* * *

Külön íven.

Herr Leopold Löw als Prediger Rabinats Verweser, übernimmt ausser jenen im Haupt-Contracte eingegangenen Verbindlichkeiten, auch noch Nachverzeichnete, als,

a) Die Gelegenheitsreden, im Einverständnisse des Gemeinde Vorstandes abzuhalten.

b) Minjan bei sich nicht zu halten, um auf die Andacht im Tempel nicht störend einzuwirken.

c) Ausser dem hiesigen Orte kein Keduschin ohne Vorstandsbewilligung zu ertheilen.

d) Die Hatoras, welche laut Contract § 3 einzuschicken sind, sollen in Ebräischer Sprache abgefasst seyn.

e) Zeugnisse die in Gemeinde oder in Privat Intressen eingreifen ohne Gemeinde Vorstand nicht zu ertheilen.

f) Der Religions Unterricht der Gymnasial, und Trivial Schüler hat Hr. Löw laut Contract § 2 d. hier in unserer Israelitisch deutschen Schule zu ertheilen.

Gross Canissa am 23. Februar 1841.

Pecsét:

(Felirat: Leopold Löw)

Leopold Löw

Rabbinats-Verweser

Grünwald Fülöp

K Ö N Y V E K

Benoschofszky Imre:

Zsidóságunk tanításai

Pro Palesztina Szövetség kiadása.

Javne-Könyvek 1. Budapest, 1941.

A vallástani tankönyveken kívül, tudtommal, nem jelent meg magyar nyelven a zsidó vallás teológiáját rendszeresen tárgyaló népszerű munka. Már ez a körülmény is természetessé teszi, hogy a zsidó kultúrát és műveltséget — a német Schokker Verlag mintájára — szolgáló „Javne Könyvek” sorozatában elsőnek a „Zsidóságunk tanításai” c. kiadványt kaptuk a Pro Palesztina Szöv.-től. Szükségünk volt erre a könyvre, mert ma az

egykor vallása iránt közönyös zsidóság is érzi „az éhséget nem a kenyérre, a szomjúságot nem a vízre, hanem arra, hogy felfigyeljen Isten ígéire” (Ámosz VIII. 11.); hogy keresse zsidó voltának legbensőbb tartalmát, rendeltetését abból a célból, hogy lelki, talán még fizikai erejének ellenállását is egyre jobban fokozza a kemény idők megpróbáltatásaival szemben. A műveltebb zsidó rétegek e lelki szükségleteinek szempontjából szerencsés választás volt e munka megírását Benoschofszky Imrere bízni, nemcsak tudományos rátermettsége, hanem meglepően szép írói készsége miatt is. Világos, könnyed stílusával, gazdag kifejezőmódjával, finom meg-

határozásaival, találó képeivel, népszerű hasonlataival, amelyekkel néhez, — mert analógia nélkül álló — fogalmakat (Midrás, Talmud) világít meg, olyan írói értékeket mutat fel ebben a nagy gonddal, szinte műgonddal készült munkájában, ami nem mindennapi jelenség a zsidó teológiai vagy vallásos témájú írásokban. Értethető, hiszen ezen munkák szerzői többnyire a szónoki frazeológiától szabadulni nem tudó rabbik. Szerzőnk különös érdeme, hogy írói készségét függetleníteni tudta a szószék természetszerűen patetikus sajátosságaitól, bár nem titkolja, hogy papi talárban vezeteti olvasóit (saját vallo-mása szerint: cum ira et studio) a zsidó vallás eszméinek és tanításainak magaslatain.

E magaslatok főbb állomásai: Egy az Isten. Az egyénnek az Ő megköze-lítésében való feladata a Hozzá ve-zető hármasság útján: az áhítatnak, az erkölcsnek és a szertartásoknak szentségén keresztül. Izraelnek, mint közösségnek feladata: világtörténelmi küldetése mellett való kitartása és annak végső beteljesedése: a messia-nizmus. Természetesen ezen az egy-séges, könnyen áttekinthető területen belül következik aztán a kisebb állomások egész sora. Nincs a zsidó val-lásos életnek olyan jelentősebb tanítá-sa, szertartása vagy szokása, amely-nél ne időzne hosszabb-rövidebb ideig az ő fogalmazásában sokszor újsze-rűen ható magyarázataival. S ezek: hol egy-egy bibliai idézet vagy prófé-tai részlet (Jes. VI. fejezet) olykor művészi értelmezésével, hol az aggáda kedves, tanító elbeszéléseivel kapnak meg, hol pedig chaszidikus történetek mélyértelmű pontjeivel jutnak közel nemcsak értelmünkhöz, hanem kedé-lyünkhöz is.

A könyvecskének előre látható ha-tását csak az gyöngítheti, hogy a minden kérdésére kiterjedő gondosság a főbb vallásos gondolatok bővebb és mélyebb tárgyalásának rovására tör-tént. Így a messianizmusról vagy a zsidóság rendeltetéséről szóló, ma annyira időszerű fejezetben szívesen elmélyedtünk volna a szerzővel azok-ban a belső küzdelmekben és vívó-dásokban, amelyekben keresztül a zsi-dóság eljutott az ő sajátos nép- és nemzetfeletti vallási elhivatottságá-hoz. A szigorúan teológiai vonalról való kisebb letérés, ha mindjárt egyik

másik alcím mellőzésével is, talán még fokozta volna azt a maradandó hatást, amelyre Benoschofszky Imre könyve joggal igényt tart.

Kandel Sámuel

Smuél Jozsef Agnon: Tengerek szívében

*Pro Palesztina Szövetség kiadása,
Javne-könyvek 2. Budapest, 1941.*

Ha lenne zsidó szellemi életünk, mint ahogy, valljuk be négyezemközti, nincs, legfeljebb ünnepi szónokok ke-gyes szólamtárában, — akkor egy ilyen könyvnek, mint amilyen a ki-tűnő Javne-sorozat új kötete, Agnon „Tengerek szívében” című három el-beszélése, a legerősebb visszhangot kellene keltenie. Mi az, ami a modern héber szépirodalomból eljut a mi hé-berül nem tudó olvasóinkhoz? Néhány név (rendszerint mindig ugyanaz), né-hány szemelvény (úgy-ahogy lefordít-va), más semmi. Az eredmény az, hogy a líterátus zsidó olvasó többet tud a legexotikusabb irodalomról, mint a héberről, amiről különben is valami olyan bizonytalan elképzelése van, hogy az amúgy sem lép túl a lokális jelentőség szűk keretein.

A „Tengerek szívében” magyar fordításának elsőrendű fontossága abban van, hogy lehetővé teszi az ol-vasó élményszerű találkozását egy nagy íróval és egy teljesértékű iroda-lommal. A körülbelül százoldalas ve-zető elbeszélésben egy palesztinai „alija” regénye elevenedik meg abból az időből, mikor a Szentföld még csak jámbor imádkozóknak nyújtott hajlé-kot és majdani kiváltságos sírhelyet. Egyszerű kisvárosi emberek, Agnon szelíd chaszidjai, „felhagynak ennek a világnak dolgaival”, hogy „felmen-jenek” Izrael országába. Idegen or-szágokon szekerезnek keresztül, kü-lönös emberekkel és csodálatos váro-sokkal ismerkednek meg (Sztambul leírása valóságos kis drágakő!), ten-gerre szállnak, kalandokon és viharo-kon esnek át, míg végül Isten segít-ségével célhoz jutnak. Egyik társuk, Chananja, költői keveréke az együgyű koldusnak és a kiválasztott bölcsnek, elvész valamelyik kikötő zsvájában, már meg is gyógyulják, de Chananja ráteríti kendőjét a tengerre és nyu-godt bizalommal hajókázik át a szent partokig. Nem az a lényeges ebben

az elbeszélésben, ami ezzel a jámbor társasággal történik, hanem az, amit ezek az emberek jelentenek, és az az élet, amit élnek és megjelenítenek. Ebből a könyvből megtanulhatjuk, mi az igazi zsidóság; az a hívő, biztos és erős szellem, ami ezeknek az embereknek minden szavából és minden mozdulatából, vagy egyszerűen a lényükből árad; ez az örök zsidóság.

Agnon, akinek a nevét száz művelt hazai zsidó közül alig ha egy ismeri, nemcsak a modern héber próza legnagyobb élő mestere, hanem világirodalmi mértékkel mérve is kimagasló jelenség. Írásaiban valóság és csoda, jelen és időtlen mult, áhítatos komolyság és gyermeki derű, súlytalan mesélés és mélyértelmű tanítás lenyűgöző egységgé szövődik. Számára a keleti zsidó élete nem nyersanyag és nem téma, amit „feldolgoz” vagy „bemutat”, hanem önvallomás. De ez az önvallomás nem egy egyén titkairól ad hírt, hanem egy népről beszél, amelynek szócsöve az író, és amelyet minden idegszálával szeret. Innen származik erkölcsi nagysága, innen nyelvének misztikus ereje és az, hogy Agnon mindig belülről, a zsidóságból, tudja nézni az egész külső világot. Nyelvéről illő lenne külön tanulmányt írni. Képeiben és fordulataiban az egész zsidó hagyomány benne él: „Egy-egy szóznak mélyeséges rezsonanciája van”, — írja Agnont bemutató előszavában a fordító — „a való jelentésen felül utal az imakönyv egy lapjára, egy bibliai fordulatra, vagy valamelyik talmudi tételre”. Persze nem idézetek tudálékos formájában, hanem természetesen együttáramolva az író lélekzetével.

A „Tengerek szívében” a legszebb ajándék, amit zsidó kiadó ma letehet a zsidó olvasó asztalára. De ajándék a manapság egészen ritka műgonddal készült fordítás is. A fordító nemcsak héberül tud jól, hanem a magyar nyelv művészi lehetőségeit is tökéletesen ismeri; nemcsak a szavakban bujkáló tárgyi vonatkozások terén otthonos, hanem a stílusban lüktető életnek is szíve-lelke szerinti részese. Agnoni szerénységgel és egyszerűséggel csak „Gerson ben József” névvel jelzi fordítását, de ha meg is nehezelt érte, írjuk le a teljes nevét: Dr. Hirschler Pál, székesfehérvári főrabbi.

Is Jehudi

Hahn István: A Fény ünnepe.

*Pro Palesztina Szövetség kiadása.
Javne-Könyvek 3. Budapest, 1941.*

A Javne Könyvek egyik sorozata ünnepeink történetét, tanítását, hangulatát akarja odatárni az olvasó zsidók elé. Ennek a sorozatnak az első kötete Hahn István könyve a Fény ünnepéről, a Chanukkról.

Mindenképpen helyeselhető, hogy a Pro Palesztina Szövetség az ünnepi sorozat első köteteként éppen a Chanukka könyvet jelentette meg. A Chanukka az az ünnepünk, amelyik szinte szemünk láttára nőtt meg és nyert új színt, új tartalmat. Tel-Aviv fényes kivilágítására, fátylasmenetére is gondolunk, amikor ezt írjuk, de még inkább arra a nemes versengésre, amellyel gyülekezeteink, iskolánk, ifjúsági egyesületeink a Chanukát, az igazság, a szellem diadalának ünnepét megünnepeljük. Meg arra a felismerésre, hogy gyermekeinknek úgy kell örömet szereznünk, hogy ez az öröm a mi ünnepünk öröme legyen, a mi vallásunkhoz és a mi hagyományainkhoz forrjon hozzá.

Hahn István eddigi könyveivel is bebizonyította, ezzel a könyvével újra bebizonyítja, mennyire hivatott arra, hogy történetünket és ünnepeinket — a szó nemes értelmében — népszerűsítse.

Könyvének első részében a Chanukka történetét ismerteti; attól fogva, hogy a ker. időszámítás előtt 332-ben Nagy Sándor görög katonái elfoglalták a Szentföldet, egész addig, amíg a ker. időszámítás előtt 63-ban II. Hyrkanos zsidó király, Mattitjáhu unokája Pompeius csapatait be nem vezette Jeruzsálembe. A történet után az ünnep értelmét, imáit, szertartásait, népszokásait magyarázza, kiemelve azt, amit már bevezetőben jeleztünk: „Egyetlen ünnepünk talán éppen a Chanukka, melyet a mának megtépázott lelkű zsidója igazabb átérzéssel ünnepelhet meg, mánt jámboréletű nagyapja”.

A könyv második része szemelvényeket tartalmaz: a makkabeus-zsol-tároktól Klausernak, a ma élő jeruzsálemi egyetemi tanárnak az írásai. A Történet és hangulat szemelvényei a történeti háttér és a hősök lelkivilágát rajzolják meg.

A Törvény, hagyomány, értelmezés szemelvényei az események késői

visszhangját idézik. A Művészetéi: cikkek a Chanukka művészetéről és a chanukkai énekszóról meg maguk a képek, kották és dalszövegek.

Ez a könyv akkor fog megfelelni rendeltetésének, ha nem kevesek olvasmánya marad, hanem — amint méltó rá — fényével az ünnep fényét fogja — széles körökben — növelni. Ha ajándékként fog odakerülni a menórák mellé. Ha verseit szavalják, dalait éneklük és tanításait megszívlelik.

Vidor Pál

Az IMIT Évkönyve.

Kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társulat. Szerkeszti dr. Szemere Samu. LXIII. Budapest, 1941.

Az IMIT évkönyvei hagyományukhoz híven, nem a jelen és a pillanat szémszögéből, hanem inkább állandó és egyetemes szempontok szerint szokták tárgyalni a zsidóság tudományának és életének egyes problémáit. Ezt a hagyományt folytatja a dr. Szemere Samu gondos szerkesztésében megjelent 1941. évi Évkönyv is. Természetesen nem kerülnek el az egyes tanulmányok szerzői azokat a kérdéseket sem, melyek a zsidóság jelen helyzetével és annak problémáival kapcsolatosak, ámde a kötetben foglalt tanulmányok legnagyobb részében ezeknek a problémáknak is, ha egyáltalán van visszhangja, úgy ez a zsidóság tudományának és eszmetörténetének szűrőjén keresztül jut el az olvasóhoz. Ezt az elvonatkozást a kor izgalmaitól és problémáitól nem gáncsként hozzuk fel. Inkább erő jele, mint gyengeségé, hogy a zsidóság tudományának művelői ma is a zsidó vallásfejlődés és eszmetörténet egyetemes szempontú megvilágításával foglalkoznak, mint békés időkben. Bizonyos egyoldalúság van ugyan abban, hogy a kötet tudományos darabjainak szerzői, úgy mint más években is, elsősorban vallástörténeti, irodalmi és filológiai kérdéseket boncolnak (amiben a Rabbiszeminárium szellemi irányának nyomára ismerünk), s a zsidóság társadalmi fejlődésének tudományos megvilágítása kívül esik a tanulmányok körén; azonban az olvasó szívesen veszi még ezt az egyoldalúságot is, ha a nyújtott anyag tudományos és szellemi színvonala méltó a magyar zsidósághoz és az IMIT multjához.

Ez pedig a közölt tanulmányok legnagyobb részének alapján kétségtelesen megállapítható. Első helyen Heller Bernát „Profétáink” című értekezését találja az olvasó. A tudós szerző a profétai könyvek anyagát a benűk foglalt gondolati elemek és erkölcsi szempontok szerint rendezi. Külön tárgyalja a „cselekvő” és az „író” profétákat (természetesen az utóbbiak működése is cselekvés volt, de írott nyoma maradt). Elemzi a profétai hivatásra, a vallásosságra, társadalmi igazságosságra vonatkozó jellemző profétai tanításokat, továbbá a proféták politikai természetű gondolatait, melyek Izrael erkölcsi (nem állami) hivatásának hirdetésében csúcsosodnak ki. Ez emberiség erkölcsi egységéről szóló profétai tan ismeretése zárja le a szükséztudományban is gondolatalkotó tanulmányt. Rokontermészetű ezzel Hirschler Pál érdekes tanulmánya a „Zsidó messianizmus”-ról. Nyomon követi a messiási eszme útját bibliai eredetétől a gáoni és középkori irodalmon át egészen a modern („asszimiláns” és „cionista”) változataiig, illetve elfajulásáig. Rámutat a kettősségre, mely a messiási eszme különböző fogalmazásai mögött kimutatható: egyfelől Izraelnek megjövendőlt, Isten-küldötté király alatti megújulásáról, másfelől az egész emberiség megváltásáról, az erkölcsi eszme egyetemes uralmáról van szó. A szerző a messiási hitnek személyes vonatkozású (meghatározott, „személyes” Messiáshoz kötött) és a zsidó nép történeti tudatához köftt változata mellett foglal állást. Ugyancsak vallás-eszmetörténeti jellegű Fényes Mór igen értékes tanulmánya a „Tizigé”-ről. Sorra veszi a Tizige egyes pontjait és tisztázza tartalmi és történeti szempontból. Különösen érdekesek és társadalomfejlődési szempontból is jelentősek a szülők tisztületére vonatkozó parancsolattal kapcsolatos fejtegetései. Dr. Scheiber Sándor „Meseelemek a karaita Jehuda Hádasszi főművében” címmel közöl alapos elmélyedésre valló tanulmányt egy 12. századi karaita szerző dogmatikai művében felbukkanó meseelemekről, melyek a szellemtörténeti motívum-vándorlás érdekes példái.

A magyar zsidó jelenbe, még inkább a jelen és közelmúlt életérzése közt föltárult szakadék szemléletébe visz

Munkácsi Ernő hangulatos írása „Utazás a multba” címen. Erdélyi őseinek nyomdokait kutató utazását írja le a szerző eleve és érdekesen; a kolozsvári zsidó temető, kis erdélyi falvak házai, templomai, temetői körül megelevenednek a magyar-zsidó mult sok jelentős emléke. Balagi Ernő „Szabadelvűség és magyar zsidóság” című tanulmánya a 19. sz. íróinak és államférfiainak műveiből vett idézetekre támaszkodva meggyőzően mutatja ki, hogy a zsidóság emancipációjára irányuló mozgalom legfőbb indítékai a történeti, gazdasági és társadalmi szükségességen alapultak s hogy a zsidóság társadalmi kirekesztettségének megszüntetése a nemzet egyetemének érdeke volt. A történelmi tanulmányok sorát Guttman Henriknek „A prozeliták helyzete a középkorban” című alapos munkája zárja le, mely a római birodalom zsidó hitre tért prozelitáitól kezdve az erdélyi szombatosokig érdekesen és alaposan tárgyalja a prozeliták üldözésekben és szenvedésekben gazdag történetét. Grünvald Fülöp ezidén is gondos és részletes tanulmányban tárgyalja az „Elmult év történeté”-t, mely sajnos, ezúttal is főleg a különböző országokban hozott zsidóellenes intézkedésekről kénytelen hírt adni.

Az Évkönyv számos darabja van elhunyt zsidó kiválóságok emlékeztetének szentelve. Első helyen áll ezek között Sebestyén Károly nagy ember; melegséggel és elmélyedéssel megírt emlékbeszéde Vészi Józsefről, mely közelhozza az olvasóhoz a magyar újságírás elhunyt nagymesterének sokoldalú, hatalmas és vonzó egyéniségét. Kiss Arnoldról, a budai hitközség elhunyt nagynevű főabbijáról méltó tanítványa, Vidor Pál közöl lendületes, költői és egyben tartalmas megemlékezést. Goldziher Ignácról halálának huszadik évfordulója alkalmából az Évkönyv a nagy tudós pályatársának és barátjának, C. Snouck Hurgronje holland orientalistának meleg és megható tanulmányát közli. Rubinyi Mózes Kisteleki Ede halálának tízéves fordulója alkalmából a költő művének főként zsoltáros, válasos elemeit méltatja finom megérzéssel. Hirschler Ignácról, a neves szemorvosról, a pesti hitközség, majd a kongresszus elnökéről, Grossmann Zsigmond közöl alapos tanulmányt,

mely az ötven év előtt elhunyt felekezeti vezérferfiú pályájának ismertetése kapcsán felidéri a kongresszusi korszak zsidó közéleti harcait is.

Elek Oszkár „Esther” című tanulmánya az Eszter-téma francia és hollandi feldolgozásait hasonlítja össze, sok ismeretlen adat kapcsán tárva fel a nagy francia költőnek elődeihez való viszonyát. A szépirodalmi munkák közül kiemelendők Nádaï Pál „A szívek orvosa” című hangulatos történelmi novellája, Zelk Zoltán, Reichard Piroska és Fenyő László versei.

Égésében az Évkönyv méltón reprezentálja a magyar zsidóság tudományos színvonalát és az érdeklődő olvasót avatott szerzők vezetésével viszi közel a zsidóság örök eszmevilágának és történetének megismeréséhez.

K. GY.

Sebestyén Károly: Munkák és napok

Rózsavölgyi kiadás, Budapest, 1941.

Ötven esztendő irodalmi termésének legjavát adta közre e kötetben a szerző. A tanulmányok, melyek itt felsorakoznak az élet és tudomány, a filozófia és művészet, az irodalom és színház legkülönbözőbb problémáit ölelik fel. Csodálkozva szemléljük a tudományos érdeklődés sokoldalúságát. A széles látóköri és az éles kritikai érzék mellett, határozott értékítéletre valló törekvés jellemzi a kötet majd valamennyi tanulmányát. A klasszikus essay-írás hagyományainak mind tartalmi, mind formai jegyeit megtaláljuk bennök.

A teória és prakszis olvad össze itt harmónikus egésszé. Az elmélet emberét a klasszikus műveltség legszámottevőbb területe: a filozófiai irodalom vonzza. A görög gondolkodás kezdeti című tanulmányában az ó-ion természetbölcselek élet- és világszemléletét rajzolja meg. De klasszikus irodalom szerete nem torpan meg a görög filozófiai gondolkodás határán, hanem átömlik a római irodalom jeleséi felé is. Horatiusról szóló tanulmánya nemcsak irodalomtörténeti, hanem irodalomesztétikai szempontból is remekbeszabott alkotás. Bátor, határozott és eredeti szempontok szerint való megítélése Horatius irodalomtörténeti jelentőségének új színeket és új karakterjegyeket rajzol

a klasszikus római poétának az iskolás, együgyű sablontól már-már elmosódó portrait-jára. De a görög-római kultúra csak fundamentuma a szerző európai műveltségének. Mert Herakleitos és Platon, Catullus és Horatius mellett, helyet kap irodalomszemléletében Victor Hugo és Goethe, D'Annunzio és Maugham, Gomerz és Chesterton is. Az utóbbi kettőről festi a legsikerültebb és egyben a legélethűbb arcképeket. G. K. Chestertont, a jelenkori angol irodalom egyik legjelentékenyebb és legnépszerűbb képviselőjét, tárgyilagos hűséggel állítja szimpátiánk kellős közepébe; Theodor Gomerzet, a görög filozófiatörténet tudományának ragyogó alakját azonban még közelebb hozza az olvasóhoz, mert őt egyenesen a szeretet legjobban hozzáférő pillantásával szemléli és szemlélteti velünk. Chestertont, a neokatolicizmus angol változatának eredeti képviselőjét, filozófiájának és életstílusának minden sajátos, egyéni hangjával és lenyűgöző, mágikus hatásával plasztikusan vetíti elénk; Wilde és Shaw szembeállításából oly elevenen toppan elénk a természet filozófusa és a perszonalista etikus, hogy nem is elménkkal fogjuk fel, hanem fülünkkel halljuk optimista, élet- és igazságimádó revelációit. A másik arckép: Theodor Gomerz már halkabb tónusú, de legalább annyira beszédes, mint emez. Ebbe a képbe belejátszik a személyes és közvetlen baráti kapcsolat szimpatikus érzése is. A Griechische Denker korszakot jelentő filozófia-történeti mű szerzőjének nemcsak tudományos pályafutásáról és sokoldalú műveltségéről állít monumentális emléket, hanem ezenfelül korhó háttérrel is fest mögéje. A múlt század második felének osztrák zsidó korszelleméről Gomerz zsidóságán keresztül alkothatunk magunknak képet. Gomerz zsidósága — a szerző szerint — sorsdöntő befolyással volt egész pályájára, tudományos egyéniségének kialakulására. A környezet, a zsidó milió, a szülői házból hozott impulzusok lélektani ábrázolásának a szerző önálló, külön fejezetet szentel. És a tanulmányt, ebben a formájában, 1913-ban a Magyar Philológiai Társaság ünnepi ülésén olvasta fel.

E nagyobb lélegzetű és komoly tudományos érdeklődést is megérdemlő tanulmányokon felül a szerző kisebb,

negyedszázados színészképzői működésének munkakörébe vágó dolgozatokat is közöl az európai és amerikai színházi problémákról: a dráma esztétikájától — a színjátszás technikájáig. Itt a praktikum is szóhoz jut. De az e körben mozgó dolgozatok közül is messze kiemelkedik a tragikum mibenlétéről szóló érdekes fejtegetése, amely a klasszikus tragikum-elméletekkel szemben azt bizonyítja, hogy a drámái hős bukásában nem az eredendő tragikus jellemnek, nem is a metafizikai jó és rossz és nem az erkölcsi bűn és bűnhődés elvének, hanem, legtöbbször, a kikerülhetetlen és nem várt véletlennek, sorsnak és végzetnek van döntő szerepe.

És mindezt egy sokoldalúan művelt, képzett intellektus mondja el finom, választékos stílusban, az igazi irodalmat kedvelő és értékelő olvasó gyönyörködtetésére.

Kohn Zoltán

Franz Werfel:

Das Lied von Bernadette

Bermann-Fischer Verlag Stockholm, 1941.

Franz Werfel hatalmas Musa Dagh-eposza óta kiszökködik a művészi hitelesség kérdésével. A Musa Dagh-regény jelképei már elevenebbek, véli megkerülhetőnek a problémát. Igazság és igazságtalanság zsidó sorskérdése ott az örménység tragikus pusztulásában szimbolizálódik. A „Hört die Stimme“ című Jeremiás-regény jellegzetesen zsidó áttétellel bár ennek a könyvnek szintén megvoltak a maga szavahihetőségei, tehát művészi problémái. (Szavahihetőségen itt természetesen nem az „egy darab élet“ őszinteségi igénytelenségét értjük. Az igazság és hazugság mélyebb rétegeiről van szó.)

A „Halljátok az ígét“ után a „Der veruntreute Himmel“ tisztább, de nem hitelesebb világát ábrázolta az író. Legújabb könyvében pedig a szentté avatott lourdesi parasztleány, Soubireus Bernadette, élettörténetét írja meg. Már a bevezetés is gondolkodóbaejtő. Benne az író a könyv keletkezéséről ad számot. A regény egy fogalom beváltása. A Franciaországból is elűzött emigráns Werfel, aki néhány hétre Lourdes-ban talált menedéket, megfogadta, hogy szerencsés megmenekülése esetén megírja

Bernadette életét, „Das Lied von Bernadette“. Az ilyen bevezetés természetesen csak játék. Arra foglál, hogy erősítse az olvasóban a fogadalom és fogadalombeváltás révén keletkezett hívő hangulatot. Persze elképzelhető, hogy Werfel, a felejtethetlen Barbara írója örömét találhatta a látomásos szent parasztlány alakjának és életének ábrázolásában. Ezen a történeten belül sok izgalmas és sok elragadó mozzanat is van a regényben. Werfel egy pillanatra sem esik abba a hibába, hogy a szent történetet, a csodát pszichológiai motívumokkal kísérelje meg magyarázni és megvilágítani. Látszólag sikerül is a történet naiv ábrázolása. A tudatlan parasztlány, aki a „hölgy“ parancsára forrást fakaszt és csodát tesz, aki mindvégig megmarad gyermeki naivításában és egyszerűségében: valóban megkapó legenda-tárgy. Körülötte a tizenkilencedik század francia kisvárosának hívő hitetlen alakjai rajzanak. Köztük: a bűnös, csak a szeltemben hívő író, aki végül szintén megtér, megtéríti a szent hely közelsége. Bernadette láthatatlan jelenléte. A könyv az egyszerű parasztlány szenttéavatásának pompázatos leírásával végződik.

Egy percig sem kételkedhetünk abban, hogy Werfel őszinte vonzódásból választotta ezt a tárgyat, noha ezúttal sem a „Barbara“ eleven szüggesztóját, sem a „Der veruntreute Himmel“ feszültségét nem sikerült elérnie. A tárgy új, a helyzetek, néha a cselekmény egyes bonyodalmai is kiserketiesen ismerősek. Nem az egy kaptafára készült regényes életrajzok eszközei ezek, magának Werfelnek könyveiből ismerősek. Az egész regényből éppen a meggyőzés ereje hiányzik, holott az írónak a naiv elhívés s elhitetés ezúttal fontosabb, mint bármikor. Bernadette naivságát elhisszük, de kérdeznünk kell, mi a közössége vele az írónak. Nem minden a miénk, amit fel tudunk fogni, és ha felfogni vélünk valamit, akkor éppen a kárhordatott intellektus ügye maradhat még. Az ismeretlen mélységekben Werfel is jól tudhatja, hogy valami hiányzik a könyvből, noha minden rendelkezésre álló írói eszközöket felhasznál a történet elmélyítésére. Az ihlettség állapotát a Jeremiásból, a világi hatalmasok értetlenségét a Musa Dagh-ból, az egyszerű

lélek vatikáni csodáját „Az elsőkkasztott mennyországból.“ Ebben a regényben valamennyi epizód úgy hat, mintha regényes életrajzot színesítene. Az egész izgalmas és fájdalmasan téves könyvnek tanulsága az olvasó számára, hogy másféle lírai alkalom az, amelyet a zsidó írónak meg kell találnia, ha a maga és természetes közössége legmélyebb kérdéseire akar eljutni.

Steiner Lenke

Vihar Béla: Betűk békességében

Versek. Libanon. Budapest, 1941.

Nem véletlen, hogy Vihar Béla költői szótárából leggyakrabban a „kék“-ség fogalmi jegye hull ki színező hatásra. A halál kék holdjának, a kéklő városnak, a kékszíntű dombnak hangulati és érzelmi viszonyában ugyanaz a belső nyugtalanság és elvagyódás találja meg az ösztönös kifejező formát, amelyik az anya kék kötényét is tudatosan azonosítja az elérhetetlen boldogságot szimbolizáló kék madárral. A romantika örök sóvárgása a be nem teljesülő tökéletesség felé: izzó lángolásban emészt föl minden teremtő akaratot. Vihar Béla verseiben az intellektus lehűti a lobogó önhamvadást. Ha vannak is pillanatai, amikor emberi értékének és zsidóságának lüktető megnyilatkozása imaszzerűen rögzíti is meg lelki magatartását, valójában életlátása és zsidó tudata — akár az évezredek Kelet átélésében, akár időpontunk zsidó megérződtetésének tüneti mozzanataiban jelentkezik is — az ősz mesterek, a próféták, a tanítók küldetésének erején, a gondolatok, a betűk és könyvek időálló és kiegyenlítő világában szabadul föl költői hangokra. S itt, ebben a valóságot és rejtelmeket megismerni törekvő szemléletben harcban áll a lélek mélyén gomolygó érzékenység a tények értelmi felismerésével, de mindig úgy, hogy a látások szordinós pátoszában, a szimbolumok sűrűjében és a megkapó képsorok parttalan áradásában az élet és a származástudat kötelező fegyvelme ver hidat a költő lelkesége és a sejtelmek „misztikus“ világa közre.

Ha értékrendet akarnánk megállapítani Vihar Béla versei között, akkor az „Atyám“ és az „Isten és táj“ ciklus-címek alá vont költeményeket

emelnök ki elsősorban. A költő táj-
szemlélete és természetáhitata az is-
tenközelségben oldódik föl. Csendes
istentalálkozásának a színek finom-
sága és a hangok halk lejtése ad
hosszan utórezgő hangulathatéteret.
Nincs bennük semmi szertartásos ün-
nepélyesség, sem öblös riadó-újjongás
s ép ezért őszintebben és meggyőzőb-
ben hitetik el az őstíkok forrásához
menekülés kielégültségét. Ugyanezt a
megnyugvást jelenti költőnek, olvasó-

nak: Vihar Béla visszatérése a zsidó
multba. Igaznak, emberinek, zsidónak
érezzük minden vallomás-mozdulatát.
Magáénak tudja az ösök örökségét,
nem párolja emlékké a hagyományt,
odaáll védőnek a szellem-folytonosság
bástyájára: a zsinagóga égboltja alá.
Ezeket a költeményeket az új ma-
gyar-zsidó líra legszebb alkotásai kö-
zött kell számon tartanunk.

Zsoldos Jenő

Múzeumegyesületi Közlemények

Az egyesület igazgatóságának régi terve lépett megvalósulás útjára az 1940. évi közgyűlés határozata folytán.

Az Orsz. Magy. Zsidó Múzeum a mai súlyos viszonyok között nemcsak multunk emlékeinek tárháza. Egyre inkább létünkért és fennmaradásunkért vívott harcunk kimeríthetetlen fegyvertárává válik. Összegyűjteni, megőrizni és megmenteni a magyarországi zsidó életnek minden emlékét, a magyar zsidóság produktív, hasznos és becsületes munkásságának minden bizonyítékát, történelmünknek mind vallási, mind egyéb vonatkozású emlékeit — ez ma is igen fontos feladatunk.

Hogy ennek a feladatnak a legteljesebb mértékben eleget teheszünk, szoros és állandó kapcsolatot kell kiépítenünk Egyesületünk és a vidék zsidósága között. E cél érdekében az Egyesület igazgatósága elhatározta, hogy bizottságot alakít, amelynek feladata összeírni az ország területén lévő zsidó vonatkozású műemlékeket és helybeli befolyásos szervekkel való együttműködés útján gondoskodni a jegyzékbe foglalt műemlékek épségben tartásáról és elhelyezéséről.

A vidéki kis hitközségek elnéptelenedése és a zsidó lakosságnak a nagyobb városokba való tömörülése miatt értékes kultusztárgyak és okmányok, a magyar zsidóság multjának mindmégannyi becses emlékei, gazda és gondozás nélküli közpredává válnak. Több esetben jutott tudomásunkra, hogy feloszlott zsidó községeknek évszázados, művészi kivitelű templomait lebontják, kegyzsereit elkótyavetyélik. Legtöbb esetben nem a rosszakarat, hanem a hozzáértés hiánya miatt mennek veszendőbe becses történelmi, vallási és művészi emlékeink.

Ezért felkérjük mélyen tisztelt tagtársainkat és barátainkat, hogy amennyiben tudomásuk van az ország területén bárhol lappangó és a fentemlített módon a pusztulás veszélyének kitétt zsidó műemlékekről, haladéktalanul értesítsék erről titkári hivatalunkat.

* * *

Az Egyesület elhatározta továbbá, hogy hivatalos lapját, a „Libanon"-t minden tag járandóságként kapja. Tagjaink folyóiratunkból értesülhetnek a magyar zsidóság egyetlen tudományos és művészeti egyesületének törekvéseiről. Zsidó testvéreink támogatására van szükségünk, hogy minél sikeresebb és szélesebb körű tudományos- és kultúrmunkát végezhessünk.

Minden zsidónak, aki meg akarja ismerni népe történeti-művészeti- és kultúrértékeit, aki meg akarja ismerni a zsidóság multját, jelenét és ezen keresztül jövőjét, aki még nem veszette el az önmagába és a zsidóságra vetett hitét, aki vállvetve dolgozni akar szellemi értékeink fennmaradásáért és továbbfejlesztéséért, annak a zsidó múzeumegyesület pártoló tagjai között a helye.

Tagjaink az évi 10 pengős tagdíjjal, de még inkább erkölcsi és szellemi támogatással a zsidó kultúrának ügyét szolgálják.

Közgyűléseink, felolvasó üléseink és előadásaink idáig is a magyar-zsidó kultúra kiemelkedő eseményei voltak. Azt kívánjuk, hogy a jövőben nemcsak egy szűk körnek, hanem az egyetemes magyar zsidóságnak szellemi és művészeti középpontjává váljanak. Azt szeretnők, ha minden tudományért és művészetért lelkesedő zsidó ház asztalán ott fekdüdnék a „Libanon”.

Tudjuk: „Inter arma silent musae”. Tudjuk, hogy rengeteg, szinte megoldhatatlan szociális kérdés tornyosul előttünk, de azt is tudjuk, hogy a XV. sz. elején Spanyolországból kiűzött zsidók, miközben életüket mentve bolyongtak az országhatárok között, nyomdát alapítottak, könyveket írtak és adtak ki. Életük megmentése mellett szellemi kincseiknek megmentése sem volt közömbös előttük.

Példát alkarunk venni róluk!...

Az Országos Magyar Zsidó Múzeum gyarapodása

1941 augusztus 1—1942 január 15.

A) Vétel útján

Erobertes Ofen in vollem Brande 1686. 1688-ból való metszet fényképe. Jeruzsálemi katona sírköve az Aquincumi Múzeumban. (Műkő-másolat.)

B) Ajándék útján

Bálint Jenő: Megilla, bőrre írva.

Blau Henrik, Pápa: Kalácstakaró, kézimunka; Kalácstakaró, nyomtatás, Jeruzsálem; Löwi László orvos oklevelei 3 db. Bécs 1865, 1866; Szülésznő; oklevél, Pest 1857; A pápai aut orth. izr hitk. alapszabályai, 1870 X. 3. Másolat.

Budai Goldberger Leó dr.: Héber feliratú batikolt asztalterítő. Hajnal János munkája.

Donáth Sándor: Krausz Henrik levelezése.

n. Fischer Sarolta hagyatékából: Ezüstkoszorú: Fischer Saroltának tanítványai; Ezüstág: Fischer Saroltának a Szemere-utcai elemi iskola testülete. 1933.

Géber Antal dr.: Menorath Hamaor. Fürth 1754, régi bőrtáblás kötetben.

Grünvald Miksáné, Sopron: Fuvola a lakompaki zsidó zenekar tulajdonából.

Jakobi Viktor: Női fej, Vadász Miklós ceruzarajza.

b. Hatvány Endre: Helytartótanácsi rendelet a zsidók bevándorlása ügyében, 1806. Másolat.

Herceg Árpád dr.: Biblia, E. van der Hooght kiadása, Lüttich, 1705.

Hollós Oszkár: Budai hitk. nyugtája, 1868; Első Magyar Zsidó Naptár és Évkönyv 1848-ik szököévre; Detsinyi L.: Dissertatio... de Mosaicae Legislationis Diaetetica. Buda, 1847; Einhorn J.: Die Revolution und die Juden im Ungarn. Leipzig, 1851; Illustriertes Israelitisches Jahrbuch... auf das Jahr 5621 (1860—61). Pest, 1860; Reich J.: Beth El. III. B. Budapest, 1882; Moldenhawer I. H. D. Einleitung in die Alterthümer der Egypter, Juden, Griechen u. Römer. Königsberg u. Leipzig, 1754; Pyrker J. L.: Perlen der heiligen Vorzeit, Ofen, 1821; Vereby S.: A zsidókról. Bécs, 1858; Diamant Gy.: Egy főúri zsidó család a XVII. sz.-ban. Bpest, 1888; Sagittarius: Franz Liszt über die Juden. H. és évsz. n.; A zsidók az ellenforradalomban. Bp. 1920; Vadász E.: A pesti zsidó templom első ötven éve. Bpest, 1909; ifj. Nagy Dezső: Egy valutaper 1849-ben. Bpest, 1920; Fürst A.: Ein sein nei lid fun Ofen. Különlenyomat, 1937; Hagadah l'Leil Schimurim. Wien, 1854; Flowers from the Holy Land. Jerusalem; Katalógusok Magyar-Mannheimer és Perlmutter kiállításokról; Műgyűjtő, folyóirat, 1930 1 sz.; Magyar Pályázatok I. évf. 12. sz.; Marcus Nathan Adler ex libris-e, 1898; Fénykép újévi üdvözléssel; Mezuza, üvegtokban.

Kálmán Ignác, Kisvárdai: Mordechai diadalmenete, Lakos Alfréd vázlata.

Kramer Marcellné: Trenderli, ón, Seelenfreund Salamon munkája.

Krausz Irén: Menyasszonyi fejkendő Abonyból.

Láng Károly, Pápa: A pápai Chevra Kadisa alapszabálykönyvének és első lapjának fényképe, 1833; Falragasz a tanácsköztársaság korából. Pápa, 1919 IV. 7.

- Löwy Andor, Baja: A bajai zsinagóga homlokzata, fénykép; A világháború zsidó hősi halottainak emléktáblája, Baja. Fénykép.
- Marosvásárhelyi Izr. Hitközség: A náznánfalvi fatemplomból való két latin ima, oratio, fényképe.
- Nagykanizsai Izr. Hitközség: Tóraszekrényfüggöny tükre a XIX. sz. elejéről.
- Naményi Ernő dr.: Festgebete der Israeliten. Gross Kanizsa, 1873; Ima az elhunytak lelki üdvéért. Nagy-Kanizsa, 1883; A nagykanizsai izr. hitk. hitoktatási intézményeiről szóló jelentések. 6 füzet.
- Nussbaum Arnoldné: Haggadah. Wien, 1818.
- Ország József dr. Nagykanizsa: Löwy József, Nagykanizsa, kéziratai. 2. kötet. Pesti Izr. Hitk. Gimnáziuma: Marczali Henrik, Kunwald Cázár litográfiája.
- Pfeifer Ignác tisztelői és tanítványai: Pfeifer Ignác, bronzplakett, 1937. Gárdos Aladár műve.
- Pollák Slavko: Machne Israel. Wien, 1836 Alon Bachuth. Wien, 1860; Rina Uthequilla. Wien, 1832; Haggadah. Wien, 1841; Megillath Ester. Wien; 1857; Seder Slichoth. Wien, 1841.
- n. Rosenblüth Jenőné, szászvárosi főrabbiné, hagyatékából: Siviszi tábla, Szofer Lév műve, Auszterlitz, 1787.
- Rosenthal Márkus: Tóratekeres darab, tűzből kiragadott, Kolomea.
- Rózsa Ignác dr.: Áron öt könyve, kézirat.
- Serbu Adolf dr. Miskolc: Der emancipirte Satanas. Politisch-satyzische Volksschrift, Ungarisch-Altenburg, 1848. Címlap és 3. 4. szám.
- Sós Endre: Fényképek: Győri zsinagóga; Jánosii Engel Adolf és Fiai cég okl. az 1878-as párizsi világkiállításról; Haynau Hivatalos tudositása, Győr, 1849 VI. 29; Sopronvármegye 1921 XI. 15-iki számából; Miskolci sorcéh szabadítólevelek 1846-ból; — Fényképlemezek: Löw Lipót főrabbi s nemzetőr szabadságlevele. Sellye, 1848 VII. 31; Miskolci sorcéh alapítás; jegyzőkönyve, 1836; Miskolci sorcéh szabadítólevele 1846-ból.
- Szalai Emil dr.: Fayer László emlékalbum. Budapest 1907.
- Wahl Frigyes: Megilla rézmetszetű, képekkel díszített. Donath Márkusz szoftertől, Nyitra, 1834.

M O S T J E L E N T M E G !

DR. GRÖZINGER M. JÓZSEF :

**A magyar zsidó
közép- és középfoku
iskolák vallástani tanterve**

ÁRA : 1.— P.

Kapható a szerzőnél :

Budapest VII., Aréna út 70. I. em. 4